
MEDIÆ VALIA
HISTORICA
BOHEMICA 19/1

HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR

PRAHA 2016

MEDIAEVALIA HISTORICA BOHEMICA
19/1 2016

VEDOUCÍ REDAKTOR / EDITOR-IN-CHIEF

Jan Zelenka

VÝKONNÍ REDAKTOŘI / MANAGING EDITORS

Eva Doležalová

Dana Dvořáčková-Malá

Jaroslav Boubín

REDAKČNÍ RADA / ASSOCIATE EDITORS

Lenka Bobková, Luděk Galuška, Pavel Krafl, Jan Lukačka, Christian Lübke,
Karel Maráz, Hana Pátková, František Šmahel, Josef Žemlička

VYDÁVÁ / PUBLISHED BY

Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

The Institut of History, Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague

ADRESA / ADDRESS

Prosecká 76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

TEL.

+420 286 882 121, linka 246

E-MAIL

zelenka@hiu.cas.cz

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/mediaevalia.ep/>

ZKRATKA ČASOPISU / JOURNAL SHORTCUT

MHB

MHB vychází dvakrát ročně / MHB is published twice a year

ISSN 0862-979X

MEDIAEVALIA HISTORICA
BOHEMICA
19/1

Praha
Historický ústav
2016

ISSN 0862-979X

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2015

I

STUDIE

KNÍŽECÍ ZRCADLA V ČESKÝCH ZEMÍCH VE VRCHOLNÉM A POZDNÍM STŘEDOVĚKU¹

LENKA BLECHOVÁ

Princely mirrors in the Czech Lands in the High and Late Middle Ages

The article presents samples of medieval pedagogical and instructional treatises written in Latin and Czech with a connection to the Bohemian milieu and endeavours to provide an answer to the question of whether there was a coherent theory about proper education in the Kingdom of Bohemia. The answer tends rather to the negative, but it is beyond doubt that all of the essential works, which supplemented this shortcoming, enjoyed great popularity in the Bohemian cultural milieu. It is demonstrated by the large number of copies in the manuscript collections of our libraries as well as the clear takings of the Czech authors from these works.

Keywords: childhood – princely mirrors – Princely Mirror of Charles IV – Administration of Master Pavel Židek (Paulus Paulirinus) – De liberorum educatione by Aeneas Silvius Piccolomini – Michael Pragensis – Zikmund Albík of Uničov – Smil Flaška of Pardubice and Rychmburk – De modulo studendi – Smil Flaška of Pardubice

Na podzim roku 1393 mistr Jan z Mýta, zvaný *Sophista*, později děkan artistické fakulty a rektor Karlovy univerzity (asi 1360 – asi 1402) pronesl při bakalářské determinaci Jakoubka ze Stříbra (1372–1429) umně vystavěnou řeč, nazvanou *Laudamus iuvenem verecundum*.² V proslovu řečník několikrát zopakoval myšlenku, že se vštěpováním dobrých povahových vlastností, které si s sebou mladý člověk ponese do života, je třeba začít co nejdříve. Jan z Mýta se odvolával na četné antické autory a potvrdil tak naprostou shodu středověkých autorů s jejich starověkými předchůdci v názoru, že včasná a správná výchova a vhodné vzdělání jsou zásadní nejen pro dítě a mladého člověka, ale také pro dobrý chod celé společnosti.

1 Tato studie vznikla jako grantový výstup grantového projektu Dítě ve středověku a raném novověku v českých zemích GA15–02196S.

2 *Promoční promluvy mistrů artistické fakulty Mikuláše z Litomyšle a Jana z Mýta*, Bohumil Ryba (ed.), Praha 1948, s. 29–39; Jana NECHUTOVÁ, *Die lateinische Literatur des Mittelalters in Böhmen*, Köln 2007, s. 281.

Středověcí spisovatelé ve své vášni pro klasifikace a návody vycházeli ze starověkých děl v pedagogických příručkách, nazývaných *specula principis* nebo *Fürstenspiegel* – knížecích zrcadlech. Jak název žánru napovídá, jednalo se o návody a rady, jak správným vedením mladých lidí vychovat vládce, kteří budou svým poddaným příkladem a budou spravovat svěřené země tak, aby vzkvétaly. Na rozdíl od starověkých autorů se středověká zrcadla většinou zaměřovala na výchovu budoucích panovníků. Existovaly však výjimky, které pojednávaly o výchově všech společenských vrstev. Spis Bernarda z Clairvaux (asi 1090–1153) je dokonce adresován papeži Evženovi III.,³ a toto papežské zrcadlo často cituje např. Jan Hus.⁴

V západní Evropě se zrcadla těšila značné oblibě od středověku po raný novověk.⁵ V českém prostředí se setkáváme se vzdáleným ohlasem karolinských zrcadel v Kosmově *Kronice české*. Kosmovy chvály Břetislava I. nesou stopy inspirace oblíbenými zrcadly.⁶ Kosmas, který žil nějaký čas v německém Lutychu, se mohl inspirovat obrazem ideálního panovníka v díle Sedulia Scota *Liber de rectoribus christianis*.⁷ Scotus, jenž pocházel z Irska, totiž ve čtyřicátých a padesátých letech 9. století pobýval právě v Lutychu.

3 Bernardus CLARAEVALLENSIS, *De consideratione*, PL 182, 727A–808A.

4 Jan Hus cituje Bernardův spis pod názvem *Ad Eugenium papam* na mnoha místech, často, aby podepřel své názory na církevní problematiku. Srov. např. Jan HUS, *Tractatus de ecclesia*, Harrison Thomson (ed.), Praha 1958, s. 70, 167; idem, *Sermones in capella Bethlem* IV, Václav Flajšhans (ed.), Praha 1941, s. 279; ibidem V, s. 5, 50, 76, 103; Vlastimil KYBAL, *M. Jan Hus. Život a učení*, II, Praha 1926, s. 4.

5 Ke knížecím zrcadlům obecně: *Fürstenspiegel des frühen und hohen Mittelalters*, Hans Hubert Anton (ed.), Darmstadt 2006; Wilhelm BERGES, *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*, Leipzig 1938, s. 3–19; Ivan MÜLLER, *Počátky politického myšlení na Západě (750 – 1050)*, in: *Politické myšlení raného křesťanství a středověku*, Vilém Herold – Ivan Müller – Aleš Havlíček (edd.), Praha 2011, s. 348–350.

6 Srov. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, Bertold Bretholz (ed.), MGH, *Scriptores rerum Germanicarum*, Nova series II, Berlin 1923, III/13, s. 174–175; II/1, s. 81–82; III/1, s. 160–162; Libor ŠVANDA, *Chvály osob v Kosmově kronice*, in: *Sborník prací FF Brněnské univerzity* 10, 2005, s. 104, 93. Také srov. Lenka BLECHOVÁ, *Výchova dítěte podle knížecích zrcadel. Jiljí Římský a Konrád z Megenberku*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kolektiv, *Ženy a děti ve dvorské společnosti*, Praha 2015, s. 21.

7 SEDULIUS SCOTUS, *Liber de rectoribus christianis*, Siegmund Hellmann (ed.), München 1906; idem, *De rectoribus christianis (On christian Rulers)*, Robert W. Dyson (ed.),

Ve francouzském karolinském prostředí byla oblíbena díla Hinkmara z Remeše (asi 800/810 – 882), franského biskupa z 9. století: zrcadlo *De regis persona et regis ministerio*, spis *De ordine palatii* a další.⁸ Hinkmar byl v úzkých vztazích s královským dvorem; zajímal se o korunovační rituály, dvorské ceremoniály, způsob fungování královského dvora a samozřejmě i o politiku, jejímž prostřednictvím si církev udržovala vliv na francouzské krále. Své představy o dobrém vladaři sepsal pro sedmnáctiletého krále Karlomana I.⁹ Protože věk sedmnácti let byl pro panovníka i podle středověkých měřítek ještě křehký, doporučoval Hinkmar mladému následníkovi, aby tuto nevýhodu odstranil s pomocí moudrých rádců. Hinkmar, který byl sám duchovní, radil, aby se tito rádcové rekrutovali z kněžského stavu: „*tak se mladému vladaři dostalo nejen možnosti opřít se o vzdělané a rozumné muže, ale rovněž spolehnout se na podporu církve.*“¹⁰

Ve 12. století došlo v zaměření zrcadel k posunu. Začala rozšiřovat okruh svých adresátů a na rozdíl od předchozího období nemusela nutně vznikat jen na objednávku. Mohla to být i *dictamina*, jejichž přiznaným i nepřiznaným účelem byla autorova snaha blýsknout se co největší učeností. Ctižádostí nových genera-

Woodbridge 2010; idem, PL 103, 291–332; *Fürstenspiegel des frühen und hohen Mittelalters*, s. 100–149.

- 8 Nejpodrobněji se Hinkmarovým dílem a životem zabýval Jean DEVISSE, *Hincmar, archevêque de Reims 845–882 (Travaux d'histoire éthico-politique 29)* I–III, Genève 1975–1976. Hinkmarově působení v čele remešské diecéze věnuje značnou pozornost kronikář Flodoardus RHEMENSIS, *Historia Remensis ecclesiae* III, cap. 1–30, in: PL 135, 137D–262A. Hinkmarovu literární činnost představil Max MANITIUS, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters* I, München 1959, s. 339–354; srov. též Lenka BLECHOVÁ, *Ceremoniál v díle Hincmara z Remeše*, in: *Dvory a rezidence ve středověku. III, všední a sváteční život na středověkých dvorech*, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2009, s. 73–91.
- 9 Karlomann (vládcem západní části říše 882–884), narozen asi 866, byl synem Ludvíka II. Bavora (* 805–† 876) a mladším bratrem Ludvíka III († 882).
- 10 *Hincmarus De ordine palatii* (editio altera), MGH, *Fontes Iuris Germanici Antiqui in usum scholarum separatim editi* III, Thomas Gross – Rudolf Schieffer (edd.), Hannover 1980. Ostatní Hinkmarovy spisy vydané v edici PL: *De regis persona et regio ministerio*, in: PL 125, 833B–856D; *Ad Ludovicum Balbum regem*, in: PL 125, 983D–990B; *Hincmaro Laudunensi coepiscopo nostro*, in: PL 126, 325D–326B; srov. též L. BLECHOVÁ, *Ceremoniál v díle Hinkmara z Remeše*, s. 73–91.

cí autorů byla obecná, celospolečenská platnost nových zrcadel, platnost neomezená pouze na jednu osobu nebo vrstvu. První z autorů, kteří se představili s novým pojetím, byl Jan ze Salisburý (asi 1115–1180). Jeho spis *Policraticus sive De nugis curialium* (1159) znamenal začátek nové tradice. Představoval stát jako organický celek a byl první soustavnou politickou teorií středověké Evropy. V této teorii už nebyla důležitá výhradně osoba panovníka, ale pozornost byla věnována roli každé společenské vrstvy ve „státě“.¹¹

Ohlasy v českých zemích

V domácím prostředí mohl mít prostřednictvím vzdělanců z řad augustiniánského řádu ohlas především Jiljí Římský (Aegidius Romanus, 1243–1316). Soudě podle počtu dochovaných rukopisů, obsahujících jeho díla a komentáře Aristotela, překročila Jiljího známost v českém prostředí práh augustiniánských knihoven brzy po jejich sepsání.¹² Jiljí, zvaný *doctor fundatissimus*, byl arcibiskupem města Bourges.¹³ Zřejmě na objednávku sepsal knížecí zrcadlo *De regimine*

-
- 11 *Iohannis Saresberiensis Episcopi Carnotensis Policratici sive de nugis curialium et vestigiis philosophorum libri VIII*, t. I–II, Clemens Ch. J. Webb (ed.), Frankfurt am Main 1965² (podle níž je i nadále citováno, srov. take mladší edice JOHN OF SALISBURY, *Policraticus*, Cary J. Nederman /ed./, Cambridge 1990;); *Fürstenspiegel des frühen und hohen Mittelalters*, s. 30; W. BERGES, *Die Fürstenspiegel*, s. 131–143 a 291–293; Maximilian KERNER, *Johannes von Salisbury und die logische Struktur seines Policraticus*, Wiesbaden 1977, s. 132–149. Rukopisy zrcadla se nacházejí např. v knihovně metropolitní kapituly (srov. Antonín PODLAHA, *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské II*, Praha 1922, s. 233, č. 1297; s. 256, č. 1348) či v univerzitní knihovně (srov. Josef TRUHLÁŘ, *Catalogus codicum manuscriptorum latinorum* Praha 1906, s. 433, č. 432, s. 874, č. 874).
- 12 Josef L. TÁBORSKÝ, *Schola aegidiana v Čechách osmnáctého století*, LF CXXXII, 2009, 1–2, s. 25–64; rukopisy, obsahující Aegidiový spis, se nacházejí nejen v augustiniánských knihovnách: *De regimine principum* viz např. UK VIII E 23, MKP G XXX; MKP H IV/I; KNM XB 31; srov.: Antonín PODLAHA, *Soupis II*, s. 104, č. 1023; s. 116, č. 1055 a 1056; Emma URBÁNKOVÁ, *Rukopisy a vzácné tisky pražské Univerzitní knihovny*, Praha 1957, s. 8; Pavel BRODSKÝ, *Katalog iluminovaných rukopisů knihovny Národního muzea v Praze*, Praha 2000, s. 9., č. 73. Další díla viz Vladislav DOKOUPIL, *Soupis rukopisů mikulovské dieceřské knihovny*, Praha 1958, s. 115, rkp. MK 66 (II. 63).
- 13 Charles F. BRIGGS, *Giles of Rome's De regimine principum*, Cambridge 1999, s. 9–11; Eric Leland SAAK, *Aegidius Romanus*, in: Augustine through the Ages. An Encyclopedia, Allan

principum určené pro Filipa IV. Sličného (1285–1314). Možná se tak stalo i proto, že Filip sám nastupoval kdysi na trůn ve třinácti letech.¹⁴ Aegidiovo zrcadlo je značně rozsáhlé a sepsané podle pečlivě promyšleného systému; látka je rozvržena do tří knih, které se dále člení na oddíly. První kniha má čtyři části: první část o 13 kapitolách pojednává o štěstí a životních prioritách; druhá část (34 kapitol) pojednává o ctnostech, třetí (11 kapitol) o hnutích mysli; čtvrtá (sedm kapitol) o lidských zvycích. Druhá kniha obsahuje tři části, z nichž první (24 kapitol) pojednává o manželských vztazích a náležitém chování žen, druhá (21 kapitola) o výchově dětí a třetí (dvacet kapitol) o vedení „domácnosti“, tedy spíše dvora. Konečně třetí kniha obsahuje dvě části po 36 a 23 kapitolách, představujících názory filosofů na přírodu a uspořádání státu.

De regimine principum patří k obecnému typu knížecích zrcadel, téměř krok za krokem sledující Aristotela, jehož byl Jiljí obdivovatelem a komentátorem.¹⁵ Jiljího spis je nadto odborníky považován za jednu z nejlepších recepcí Aristotelovy *Politiky*.¹⁶ Aristotelův vliv byl patrný už ve výše popsaném rozvržení látky, ale název díla naznačuje, že Jiljí se mohl inspirovat i dalšími autory: *De regimine principum* byl totiž titul dnes ztraceného spisu Helinanda z Froidmont (1160–cca 1237), vytvořeného pro Filipa II. Augusta (1165–1223), a zejména částí spisu *De regimine principum ad regem Cypri* z pera Tomáše Aquinského (1225–1274), Jiljího učitele a vzoru.¹⁷ Inspirace Tomášovým dílem se zdá být u učeného

D. Fitzgerald (ed.), Grand Rapids – Cambridge 1999, s. 14–15.

14 Joachim EHLERS – Heribert MÜLLER – Bernd SCHNEIDMÜLLER a kol., *Francouzští králové v období středověku: od Oda ke Karlu VIII. (888–1498)*, Praha 2003; Georges DUBY, *France in the Middle Ages 987–1460: from Hugh Capet to Joan of Arc*, Oxford 1991.

15 Výňatky z díla jsou čerpány z reprintu edice EGIDIO COLONNA, *De regimine principum Libri III*, Hieronymus Samaritanus (ed.), Roma 1607, reprint Aalen 1967.

16 Martin GRABMANN, *Die mittelalterlichen Kommentäre zur Politik des Aristoteles*, in: Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften II, 10, 1941, s. 6.

17 Thomas AQUINAS, *De regimine principum ad regem Cypri*, Joseph Mathias (ed.), Turin – Rom 1948; idem, *Tractatus de rege et regno ad regem Cypri*, in: Opera omnia, Paris 1875, Bd. 27 op. 16, s. 336 – 412; idem, *Über die Herrschaft der Fürsten*, in: Die Herdflamme, Bd. 3, Jenna 1923; česky: Stanislav SOUSEDÍK, *O království ke králi kyperskému*, in: Texty k studiu dějin středověké filosofie, Praha 1994; srov též Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K pojetí dobré vlády v Kronice zbraslavské*, in: Za zdi kláštera, Dana Dvořáčková-Malá – Petr Charvát – Bohumír Němec (edd.), České Budějovice 2010, s. 83. Tímto ovšem výčet knížecích zrcadel zdaleka nekončí: jmenujme alespoň zrcadlo *Karolinus* Jiljího Pařížského (1160 – 1223),

Jiljího patrná především v častých odkazech na Aristotela a zájmu o státnické koncepcce, spočívající na etických základech.¹⁸ Jiljí ovšem vycházel z předpokladu, že prvním krokem na dlouhé cestě k dokonalému vladaři a státu je pečlivě sestavený výchovný plán prováděný takřka od kolébky.

V českém prostředí bylo s velkou pravděpodobností známo také dílo Konráda z Megenberku, který žil v letech 1309–1374. Neusuzujeme tak pouze z ohlasů na jeho pedagogickou teorii, ale také z Konrádovy politické teorie, která souvisí mj. s dějinami českého státu. Když totiž Karel IV. v roce 1346 nastoupil na trůn jako římský a český král, čelil kritice kruhů blízkých jeho konkurentovi Ludvíku Bavorovi, mj. Viléma Ockhama. Konrád patřil k obhájčům Karlových nároků a jako takový sepsal spis *Traktát proti Ockhamovi o Karlově korunovaci*.¹⁹ O okolnostech Karlovy volby a opozici vůči ní se zmiňuje také ve spise *Yconomica*, o kterém bude řeč dále.²⁰

Třídílný spis *Yconomica*, aristotelsky laděná a Konrádem zmodernizovaná teorie o vedení domácnosti a rodiny, dvora a církevních institucí, zaujímá čestné místo mezi četnými Konrádovými díly. Konrád se ovšem nespokojil s rozvíjením Aristotelova myšlenkového odkazu, ale jako zkušený a praktický duchovní pastýř velmi svízně obohatil tuto základnu o příklady ze života středověkého člově-

psaného pro Ludvíka VIII., zrcadlo *Philippis* Viléma Bretaňského (1165 – 1226), dvorního historika Filipa II. Augusta, či spis *Eruditio regum et principum* Gilberta z Tournai (po 1200–1284), psaného pro Ludvíka IX. Slavné zrcadlo *De moralis principis institutione* sepsal pro potomky Ludvíka IX. – Markétu, Filipa a Ludvíka – také jejich učitel Vincent z Beauvais (1190 – cca 1264). Dále srov. Christiane SCHRÜBBERS, *Regimen und homo primitivus. Die Pädagogik des Ägidius Romanus*, separatum, Institutum historicum Augustinianum Lovanii, 1982 – 1983, s. 32–33.

- 18 Martin GRABMANN, *Studien über den Einfluss der aristotelischen Philosophie auf die mittelalterliche Theorie über das Verhältnis von Kirche und Staat*, in: Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften, phil. – hist. Klasse, Heft 2, München 1934.
- 19 Richard SCHOLZ, *Unbekannte kirchenpolitische Streitsschriften* II, Torino 1971, s. 249–345.
- 20 *Ökonomik, Die Werke des Konrad von Megenberg*, Teil I–III, Buch I–III, Sabine Krüger (ed.), MGH Staatsschriften des späteren Mittelalters III/1–3, Stuttgart 1973–1984, zde Buch II, s. 207: „*Karolum tunc marchionem Moravie, filium Bohemie regis, in principem Romanorum elegerat (Rudolf Saský) cum quibusdam aliis electoribus aversis, aliis adhuc nihilominus perseverantibus cum Ludewico.*“

ka.²¹ Výrazem *yconomica* se míní nikoli ekonomie v dnešním slova smyslu, ale vedení dvora, domácnosti, domu, služebnictva atd.

Adresná díla v českých zemích

Základní otázkou, kterou sledujeme, však zůstává, do jaké míry se v našem prostředí ujaly názory na výchovu z výše představených pramenů. Kdo z našich a s našim prostředím spjatých pozdněstředověkých autorů prokazatelně nebo alespoň pravděpodobně navazoval na žánr knížecích zrcadel po stránce formální a obsahové? Podle soupisu 46 zrcadel, který vyhotovil Wilhelm Berges, nemohla být řada zrcadel v českém prostředí vůbec známá. Nicméně znali se u nás autoři francouzští, němečtí a italské. Naproti tomu norská, anglosaská, dánská, španělská, hebrejská apod. zrcadla zůstala často úplně mimo zorné pole středoevropských intelektuálů.

Jaká díla vznikla v českém prostředí nebo u nás zdomácněla tedy splňují představu knížecích zrcadel? Do této skupiny děl se řadí především tzv. *Knížecí zrcadlo Karla IV.*, resp. dva anonymní dopisy, jejichž fiktivními autory jsou Václav IV. a Karel IV.²² Zrcadlo je koncipováno jako odpověď na Václavovu žádost otci o poučení, jak se vypořádat s úkolem řídit a sjednotit Svatou říši římskou a české země. Protože se jedná o *dictamen*, je ze spisu nesnadné vyvozovat závěry o skutečné povaze vztahů otce a syna. „Karel“ zde neradí synovi nic, co by vybočovalo z dobových názorů: „Václav“ měl být bohabojný, spravedlivý, věrný, neohrožený a nezločný, držet slovo, ovládat svou řeč a žádostivost; jeho slova a činy by se neměly rozcházet, měl být vlídný a vyrovnaný. Dobrý život je podle „Karlovy“ naučení výsledkem kázně a dodržování správných zásad; zákony mají být uznávány a respektovány nikoli ze strachu, ale proto, že jsou správné a nezbytné. Třetinu fiktivního dopisu tvoří citáty z Petrarcova spisu proti lakotě korunovaných hlav,²³ po-

21 *Ökonomik, Die Werke des Konrad von Megenberg*, Buch I, s. 1–390; idem II, s. 1–250, idem III, s. 1–473.

22 Tzv. Knížecí zrcadlo Karla IV. *Epistola de lege et moribus cesareis* (1377) viz Samuel Steinherz, *Ein Fürstenspiegel Karls IV.*, in *Quell. Gesch. Böhmen*, 3 (1925) 43 sqq.

23 Francesco PETRARCA, *De avaritia vitanda*, in: *Opuscula historica et philologica*, Bernae 1604.

někud obroušené, aby nezněly příliš příkře. Co se týká poučení, jak má „Václav“ jednat se svým okolím a s dvořany, ponechává je „Karel“ až na důvěrný rozhovor. Až na samotný závěr dopisu, který je psán jednodušší latinou, se jedná o text vykazující ctižádost tvůrce blýsknout se vlastní učeností a předvést schopnost použití rétorických ozdob. Karel IV., alespoň soudě podle jeho životopisu, psal jednodušší latinou, přestože mu nelze upřít literární nadání.²⁴

Do říše fiktivních dokumentů patří také Václavův dopis otci, který se dochoval ve formuláři Jana ze Středy. Patnáctiletý Václav v dopise Karlovi vytýká, že ho v útlém věku dvou let nechal korunovat českým králem a naložil na jeho bedra příliš velkou odpovědnost. Karel IV. skutečně nechal Václava korunovat na krále jako batole, dopis však spíše než Václavův vyjadřuje všeobecný názor českých intelektuálů, kteří Karlův krok neschvalovali.

Z textu máme nabytí názor, že Karel svého syna přecenil a nechal se strhnout otcovskou láskou. To ovšem nemohlo být známo v době, kdy Václav byl ještě dítětem a navíc měl nezpochybnitelný primogeniturní nárok. Tato skutečnost vyšla najevo až ve chvíli, kdy měl Václav navázat na otcův politický odkaz, ale podle autora nebyl pro pokračování v otcově politice, až na původ, náležitě vybaven.²⁵ Původce fiktivního dopisu tedy vkládá do Václavových úst jen svůj vlastní názor. Pro sledované téma je však podstatné, že i v době, kdy mohlo být korunováno dítě, převládal názor, že ke svému dobrému rozvoji a štěstí potřebuje být dítětem a ne nápodobou dospělého. Stejného názoru byla i církev, alespoň soudě podle papežského listu Václavovi z roku 1378, ve kterém Urban VI. podtrhuje, že *rex Boemie existebas prout existis, licet tunc minoris esses etatis*.²⁶

Do žánru zrcadel dále patří *Spravovna* mistra Pavla Židka, obsahující rady králi Jiřímu z Poděbrad, jak vychovávat královské děti. Židek doporučuje vycho-

24 V otázce pravosti předlohy proběhla v polovině dvacátých let XX. století polemika mezi Bedřichem Novákem a Samuelem Steinherzem. Steinherz považoval *Zrcadlo* za pravé, Novák však jeho názor přesvědčivě vyvrátil. Viz Samuel STEINHERZ, *Zum Fürstenspiegel Karls IV.*, *Mitteilungen für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 64, 1926, s. 111–117; Jan Bedřich NOVÁK, *Steinherzovo Zrcadlo knížecí Karla IV.*, *ČČH* 31/3, 1925, s. 566–577; W. BERGES, *Die Fürstenspiegel*, s. 353–354.

25 *Summa cancellariae (cancellaria Caroli IV.)*. *Formulář král. kanceláře české XIV. století*, František Tadra (ed.), Praha 1895, s. 33, č. LV; *Monumenta vaticana Bohemica* V, s. 30–31, č. 26.

26 *Summa cancellariae*, s. 210, č. CCCLXIII.

vávat syny ve zdravé životosprávě, bázni boží a pokoře.²⁷ V díle se jasně zračí ohlas oblíbených názorů Jiljího Římského (1277–1279): „*chlapec má být stálého ducha, který se projeví už v jeho tváři a celkovém vzhledu [...], má hledět zpřímá, nikoliv tékat pohledem [...], nemá být užvaněný, jeho oděv má být vzorně upraven a prostý nadměrných ozdob, jako jsou třeba špičaté střevíce. Chlapec se má snažit od otce pochytit co nejvíc [...], rytířské chování a politické uvažování. Nemá však toužit po otcově postavení.*“²⁸ Židek to vyjadřuje slovy: „*aby za otce nežádal panovati*“, tedy neusiloval o otcovo svrhnutí. Povinný topos středověké literatury, že mladý následník trůnu má mít v úctě církev a její představitele, známe už od Hincmara z Remeše a Jana ze Salisburý: „*Meč přijímá panovník z rukou církve.*“²⁹ U kněze Žídka se opakuje na několika místech. Konečně má královský synek laskavě zacházet s poddanými a mít soucit s chudými.

Dcery je podle Žídka třeba vést na prvním místě k naprosté cudnosti. Nejvhodnější společností pro dívku jsou starší ženy, které dohlédnou na její skromnost. Dívka, která zpychne, si podle Žídka přivodí velké neštěstí. Stejně jako Jiljí Římský a také Konrád z Megenberku prosazuje Židek názor, že je žádoucí, aby dívka byla „*stydlivá a neblekotná*“, dobrého srdce a střídmá ve svých požadavcích, jídle a pití. Alkohol je pro dívku zcela nevhodný. Dívka nemá zahálet: „*má být stále zaměstnána, aby neměla čas na nevhodné myšlenky.*“ Židek doporučuje co nejdříve dívku umístit do kláštera, kde by byla vedena k náboženství a vzdělána. Poté je jí třeba provdat, a to co nejrychleji: „*není-li právě k dispozici ženich jejího postavení, tedy královského rodu, je lépe provdat ji za pouhého knížete nebo dokonce šlechtice, než zbytečně otálet se sňatkem.*“

U děvčat byl ideálem typ dívky, která se vyznačovala mládím, ale moudrá byla jako stařena, čili jiná obdoba představy *puer senex*.³⁰ O vzdělávání dívek Židek nemluví. Ve dvorském a měšťanském prostředí se však dívkám mohlo dostat alespoň základního vzdělání. Např. *Legenda o sv. Kateřině* z druhé poloviny

27 Pavel ŽÍDEK, *Spravovna*, Zdeněk V. Tobolka (ed.), Praha 1908.

28 EGIDIO COLONNA, *De regimine principum*, II/2, s. 287–345.

29 „*Gladium de manu ecclesiae accipit princeps, cum ipsa tamen gladium sanguinis omnino non habeat*“, JOHN OF SALISBURY, *Policraticus*, IV, 3, s. 239.

30 Ernst Robert CURTIUS, *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha 1998, s. 117–119.

14. století podtrhuje, že hrdinka, dcera krále, byla vzdělaná, ba učená: porazila ve filosofické disputaci učené mistry a obrátila je na křesťanství.³¹

Dalším zrcadlem se vztahem k našemu prostředí je spis *De liberorum educatione* Eneáše Silvia Piccolominiho (1405 – 1464), pozdějšího papeže Pia II., určené tehdy desetiletému králi Ladislavu Pohrobkovi (1440 – 1457). Piccolomini se o Ladislava zajímal již dříve. Zrcadlo bylo sepsáno roku 1450.³² Ale již sedm let předtím, roku 1443, kdy byly Ladislavovi necelé čtyři roky, psal Piccolomini ze Štýrského Hradce arcibiskupovi Granu Diviši Šechovi o chlapci Ladislavovi dlouhý a chválami nešetřící dopis. „*Už toto tříleté dítě*“, říká Piccolomini v dopise, „*má královské vystupování, nebledě na jeho překrásný vzhled*“, zrcadlo vnitřní osobnosti. Ve způsobu, jakým se Piccolomini o Ladislavovi šíří, je patrný topos *puer senex*, tedy „starý“ chlapec.³³ Tím však nemá být řečeno, že Piccolomini pouze zasadil Ladislavovu osobu do určitého vzorce, ale spíše to vypovídá o tom, čeho si současníci zejména na urozených dětech cenili a jaká očekávání do nich vkládali. V Piccolominiho dopisu se mísí obdiv a soucit. Piccolomini vidí sirotka Ladislava jako chlapce, u kterého bude mít rozhodující vliv jeho budoucí vychovatel.³⁴

O dva roky později, roku 1445, adresoval Piccolomini témuž uherskému biskupovi dopis, ve kterém se vehementně rozepisuje o Ladislavově nároku na uherský trůn.³⁵ Celkově se Piccolomini o Ladislavův osud značně zajímal, o čemž svědčí také dílo *Historia Australis*, jež vzniklo asi roku 1458, tedy rok po smrti

31 *Legenda o svatě Kateřině*, Jiří Pelán (ed.), Praha 1988, s. 36, v. 177–179; s. 99, v. 2125–2134.

32 ÄNEA SYLVIUS, *Traktat über die Erziehung der Kinder*, Peter Galliker (ed.), in: Bibliothek der katholischen Pädagogik, II, Freiburg Br. 1889, s. 226–302; anglicky: *De Liberorum educatione*, Craig W. Kallendorf (ed.), Humanist educational treatises. Cambridge (Mass.) 2002, s. 126–259; česky: *Pojednání o výchově dítěte, které pro Ladislava krále uherského a českého napsal Aeneas Sylvius Piccolomini*, Josef Šauer z Augenburgu (ed.), Praha 1906.

33 Srov. E. R. CURTIUS, *Evropská literatura*, s. 114–115.

34 *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini* 1, Rudolf Wolkan (ed.), FRA II/61, Wien 1909, s. 182–187, č. 76. Překlad do němčiny srov. Enea Silvio PICCOLOMINI, *Briefe*, Max Mell (ed.), Jena 1911, s. 63–73, č. 15. O Ladislavovi jako už o králi se Piccolomini zmiňuje v četných dalších dopisech, srov. např. *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini* 3, Rudolf Wolkan (ed.), FRA II/68, Wien 1918, s. 371–372, č. 189; s. 391–394, č. 206.

35 *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini* 1, s. 548–558, č. 189.

mladého Ladislava.³⁶ V knize se dozvíme o obžalobě císaře Friedricha III. Habsburského, jenž měl údajně s Ladislavem skrblicky a nepěkně zacházet. Fiktivní sallustiovská řeč s tímto tvrzením je vložena do úst Ulricha Eitzingera, velmistra johanitské komendy v Mailbergu.³⁷ V dalších pasážích zachází Piccolomini v drastickém líčení macešského zacházení s Ladislavem ještě dále, když podsouvá Ladislavově okolí úmysl chlapce izolovat a nakonec odstranit: „*My všichni jsme odsunuti do pozadí a králevic je buď zavírán v nějakém hradě, ke kterému je zne-možněn přístup, anebo odveden do Itálie, aby ho zabubilo tamní borké podnebí.*“³⁸

Zrcadlo, které za života Ladislava pro něj Piccolomini sepsal, však nevzniklo jen na základě Piccolominiho uchvácení chlapcovou vrozenou důstojností, ani pouze jako splnění naléhavých proseb objednavatele – hofmistra Kašpara Wendla z Krottendorfu.³⁹ Jedním z oprávnění hofmistra bylo najímání duchovních pro účely výuky mladých princů a dohled nad jejich vzděláním.⁴⁰ Piccolomini mohl při sepisování *Pojednání o výchově dítek* navázat na svůj starší opus, konkrétně na obsírný dopis hraběti Zikmundu Tyrolskému, jehož byl vychovatelem. Tento dopis, sepsaný roku 1443, odhaluje Piccolominiho názory na výchovu knížecích synů.⁴¹ Ta by se měla soustředit na vzdělání – *princeps litteratus* je ústředním bodem výchovného snažení. Za vzor tohoto ideálu považoval mezi současnými panovníky Piccolomini Alfonsa V. Aragonského (1396 – 1458), zvaného Šlechetný. Tomuto panovníkovi Piccolomini roku 1454 zaslal vzácný

36 Eneas Silvius PICCOLOMINI, *Historia Australis* I–II, Martin Wagendorger – Julia Knödler (edd.), MGH Scriptores rerum Germanicarum, Nova series II, Hannover 2009.

37 Martin WAGENDORFER, *Studien zur Historia Australis des Aeneas Silvius de Piccolomini-bus*, München 2003, s. 166–168: *Nihil Federicus nisi ex Austria consumit, vestes sibi, currus, equos nostra pecunia comparat. Ladislaus puer nobilissimus, cui hec bona sunt, neque vestitur neque pascitur, ut regem decet; pauper, odiosus habetur.*

38 Tamtéž, s. 169: *Spreti omnes sumus, regius puer aut in arce aliqua concludetur, ad quam nulli pateat accessus, aut in Italiam ducetur, estus ut illum regionis interimat.*

39 *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini* 2, Fontes rerum austriacarum II/67, Rudolf Wolkan (ed.), Wien 1912, s. 103–158, č. 40: zmínka o Wendelovi (zde nazývaného pouze křesťským jménem) viz s. 105 a ve výše zmíněném dopisu biskupu Divišovi tamtéž, 1, s. 183, č. 76. O Wendelovi též srov. *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini* 3, s. 351–356, č. 181.

40 Gerrit DEUTSCHLÄNDER, *Dienen lernen, um zu herrschen. Höfische Erziehung im aus-gehenden Mittelalter (1450 – 1550)*, Berlin 2012, s. 90.

41 *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini* 1, s. 222–236, č. 99.

originál Vergeriova překladu Arrianova spisu o Řehoři Velkém, který našel někdejší v Německu (*apud Teutones*).⁴² Alfons byl velkým mecenášem humanistů a jeho knihovna čítala na tu dobu obrovský počet svazků. Můžeme se proto ptát, zda právě na Piccolominiho doporučení anebo v důsledku Piccolominiho inspirování nemohl Ladislav Pohrobek 2. srpna 1454 napsat Alfonsovi dopis, ve kterém ho žádá o zapůjčení knih.⁴³

Vraťme se však k adresátovi prvního Piccolominiho dopisu, který je důležitý pro poznání dobových názorů na správnou výchovu panovníka. Pisatel dopisu chválí mladého Zikmunda za jeho ochotu učit se latinsky, a to navzdory jeho mládí. Radí mu vyhýbat se lichotkám jako moru (sám ovšem Zikmundovi až přespříliš lichoť). Zdůrazňuje potřebu učit se latině jakožto mezinárodnímu dorozumívacímu jazyku a jazyku věd a umění. Zikmundovi vytyká, že na jeho dvoře se to hemží vojáky, ale nenachází se na něm žádný učenec.⁴⁴ Vždyť zejména z knih se Zikmund poučí, jak spravovat zemi a lid, jak se chovat k manželce a jak vychovávat děti. Mladý, ještě nezkušený budoucí vládce má naslouchat svým rádcům. V knize Královské nacházíme osmiletého chlapce, který byl navzdory útlému věku skvělým vládcem – Joáše, syna Achaziášova. Podle Bible se Joáš stal králem v sedmi letech a byl tedy vhodným příměrem tvárného dětského krále spoléhajícího na své dvořany.⁴⁵ Dobrým vládcem byl podle Piccolominiho hlavně proto, že se vzdělával a vládu přenechával svým rádcům. Zatímco z devětatřiceti králů, kteří vládli mezi Saulem a Sidkiášem, jich byla většina nevzdělaných, neschopných, chamtivých, vznětlivých, hrubých, nevázaných, otročících miliskování a pošetilostí, uctívajících modly, chtivých války a odmítajících mír.

Touto parabolou sděluje Piccolomini Zikmundovi, jaké vlastnosti jsou u budoucího panovníka nežádoucí, neboť vedou k politickému pádu. Piccolomini

42 *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini* 3, s. 435–437, č. 249.

43 Na existenci tohoto dopisu upozorňuje diplomová práce Jana Knittla, Jan KNITTL, *Český dvůr Ladislava Pohrobka*, Diplomová práce obhájená na FF UK v roce 2014, s. 26, s odvoláním na Karla Grossmanna, Karel GROSSMANN, *Die Frühzeit des Humanismus in Wien bis zu Celtis Berufung* 1497, JbLkNÖ NF 22, 1929, s. 197.

44 *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini* 1, s. 228, č. 99: „*sed nullum apud te fore virum doctum nec laudo nec probō.*“

45 *Čtvrtá kniha Královská*, 11,21–12,22.

vyzdvihuje římské zákony, které ponechávaly chlapce do čtrnáctého roku věku v péči matek, a od čtrnáctého do dvacátého prvního pod dohledem dospělých osob.⁴⁶ Před dovršením dvacátého prvního roku byl chlapec považován za nezralého. Uváděje příklady úspěšných panovníků, kteří nastoupili na trůn až ve věku jedenadvaceti let, sděluje Piccolomini Zikmundovi: „jsi ještě příliš mladý na to, abys vládl sám bez logistické podpory vhodných osob.“ Vhodnými osobami Piccolomini rozumí učence, pokud možno duchovní osoby. Než Zikmund dosáhne potřebné věkové hranice, mělo by být jeho prvořadým cílem studium latiny a doporučených autorů, jejichž dlouhý seznam se shoduje s těmi, které Piccolomini doporučuje i pozornosti mladého Ladislava.⁴⁷ Zdá se, že Ladislav byl pro svou osiřelost inspirací pro více autorů, kteří mu dychtili svými radami nahradit nedostatek rodičů. Díky tomu lépe porozumíme, proč Piccolomini klade důraz na naučení, a také na to, jakou tvář a jaké vystupování je třeba si zachovat, řečeno s Horatiem – *rebus in adversis*.

Piccolominiho zrcadlo, určené Ladislavovi, vzniklo v roce 1450. Nese název *De liberorum educatione* a je vedeno autorovou snahou vyložit vše podstatné, ale zároveň se vyhnout rozvlácnosti. Piccolomini postupuje ve svých radách v duchu soudobých názorů na správnou výchovu od osoby vychovatele, tělesné životosprávy až po metodiku vzdělávání ve čtyřech etapách – chlapectví, dospívání, mužném věku a stáří. Nový není ani dlouhý seznam autorů, který má jistě podtrhnout autorovu nespornou učenost a humanistické preference. Vyskytují se v něm sv. Jeroným, Basilus, Pseudo Plutarchos, Quintilianus a další, často běžně neznámí spisovatelé, jako např. starořecký stoik Chrisippos. Poslední jmenovaný (v dnes ztraceném spisu) psal údajně o výchově dětí – alespoň podle Piccolominiho poznatku.⁴⁸

Ze spisu se dozvídáme mnohé nejen o Piccolominiho východiscích, ale i o povaze adresáta. Piccolomini, na rozdíl od citovaných autorů – Chrisippa a Juvenala – dává přednost vysvětlování a příkladu před výpraskem. V tom se jeho názor lišil od dobového chápání správné výchovy, ve kterém byly tělesné tresty

46 Emiel EYBEN, *Die Einteilung des menschlichen Lebens im römischen Altertum*, Rheinisches Museum für Philologie 116, 1973, s. 150–190.

47 E. S. PICCOMOLINI, *Briefe*, s. 76–94, č. 18.

48 Srov. *Stoicorum veterum fragmenta* II, Hans Friedrich Armin (ed.), Stuttgart 1964, s. 1–20.

nezastupitelnou součástí výchovy domácí i školní.⁴⁹ Autor například konstatuje, že Ladislav má studijní předpoklady: inteligenci a učenlivost. Na jiném místě vyzdvihuje jeho sličný vzhled. První skupinou naučení jsou rady, jak pěstovat tělesnou zdatnost a jakou mít životosprávu. Piccolomini poučuje adresáta, že si nemá zvykat na změkčilost, přílišné pohodlí a mnoho spánku. Chlapcova tvář má být klidná; nemá dělat grimasy. Dobré chování začíná u stolu, kde není vhodné mlaskat a opíjet se. Hlava má být držena zpříma, přímé držení těla má být samozřejmostí, chlapec se nemá hrbit, naklánět, sedět rozvalen a chodit lajdácky jako venkovan. Za důležitý považoval vojenský výcvik, neboť Ladislav, jehož českají mnohé bitvy s Osmany, skvělými válečníky, ho posléze ocení.

Piccolomini neodsuzoval chlapecké hry. Chápal je podle vlastních slov na rozdíl od některých autorů jako potřebu hraní u dětí. Dítě nemohlo dle něj stále vyledávat nad knihami anebo být vedeno jen k práci. Naopak, hra představovala odpočinek, po kterém se dostavuje chuť ke studiu. Strava měla být skromná a jednoduchá. Pro chlapce bylo navíc důležité nezvykat si na lahůdky, protože ho jeho povinnosti často zavedou na místa, kde bude muset čelit nepohodlí a jíst, co bude zrovna k mání. Podle Piccolominiho soudu se vybrané lahůdky, sladkosti, jehněčí a kůzlečí maso hodí spíše pro člověka, který se potřebuje zotavit. Zdravému mladému tělu postačí hovězí maso a jednoduché pokrmy. Piccolomini např. neschvaloval zálibu Rakušanů, Uhrů a Čechů v hostinách, při kterých se stoly prohýbaly pod jídlem. Kritika obžerství (*gula*) jako jednoho z tzv. sedmi kardinálních hříchů byla častým imperativem. Kritizuje ho například také Konrád z Megenberku v kapitole o tom, jak usměrňovat knížecí syny v jídle a pití: „*Avšak naši Teutonové, lidé mohutné tělesné stavby, se na tyto rady nijak neohlížejí, jejich obrady se hemží prasaty a drůbeží a jejich stoly se prohýbají pod všemožnými příkrmy a lahůdkami, zvěřinou, rybami, čerstvým mlékem, měkkými i tvrdými sýry. Je zajímavé, že jim tato přemíra stravy neškodí, zejména proto, že jsou na velké porce zvyklí.*“⁵⁰

49 Srov. výňatek z díla Konráda z Megenbergu „*Nad blavou chůvy na zdi at' visí prut*“, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kolektiv, Přemyslovský dvůr. Život knížat, králů a rytířů ve středověku, Praha 2014, s. 271–273; Lenka BLECHOVÁ, *Výchova dítěte dle knížecích zrcadel. Jiljí Římský a Konrád z Megenberku*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kolektiv, Ženy a děti ve dvorské společnosti, Praha 2015, s. 26.

50 *Yconomica* II/4, kap. VIII, s. 189.

Stejně jako měl být chlapec veden ke střídmosti v jídle a otužování těla, měl mít i stárou, neovlivnitelnou mysl. Podle názorů Piccolominiho: „*Nezávislého myšlení a pevných zásad docílí tím, že se nebude starat o pomluky, nebude naslouchat lichotkám a nebude mu záležet na soudu lidí pochybného ražení. Naopak, sluchu popřeje moudrým. Bohatě hostiny nejen kazí tělo a zdraví, ale jsou i zdrojem velkých výdajů, takže v nich číhá nebezpečí rozmařilosti.*“ Piccolomini také varuje před nadužíváním alkoholu, který zamlžuje úsudek, rozkládá vůli a škodí tělu. Na tomto místě se navíc v textu dozvídáme, že Ladislav měl ve zvyku pít víno ředěné vodou.

Piccolomini, který měl nemanželského syna a jehož život před nastoupením do úřadu nebyl pro katolického kněze zrovna příkladný, se v traktátu neprojevuje pouze jako mentor, ale projevuje i pochopení pro potřeby dítěte královny, stejně proto chápe a uvádí, že dítě potřebuje hry, aby si odpočalo.

Zajímavá je také Piccolominiho zmínka o tom, že Jan Hinderbach sepsal pro Ladislava jakýsi návod k hraní míčových her. Tento návod se zřejmě ztratil. Sám Hinderbach, Piccolominiho oblíbený žák a později biskup Tridentu, se kterým si Piccolomini dopisoval mimo jiné i o Ladislavovi, je ovšem v historii nechvalně proslulá postava.⁵¹ Biskup sehrál klíčovou roli v procesu s domnělými židovskými strůjci rituální vraždy malého chlapce Šimona, ke kterému došlo v Tridentu roku 1475.⁵² Neočekávali bychom zájem o tak profánní záležitost, jako jsou míčové hry, u biskupa, který se v Tridentuském procesu projevil jako muž upjatý, tvrdý a naprosto bezohledný.

Piccolomini neodsuzuje ani veselí u tabule: „*Nebot že Spasitel náš se nikdy nesmál, bylo cosi nadlidského.*“ Lidé však nejsou bozi a tak je jen přirozené, že se potřebují smát, radovat, bavit. Tyto potřeby je ovšem nutno mít pod kontrolou, tj. nesmějí se stát žalářem. Rovněž rozkoš a prostopášnost, hudební produkce a předčítání neslušných textů, jezení dosyta a obžerství, dobré oblečení a fintivost, důstojné vystupování a chvástavost jsou si (dle autora) ve skutečnosti blízko. Záleží proto velmi na citu pro míru.⁵³

51 *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini* 3, s. 10–16, č. 5; ibidem s. 287–288, č. 156; ibidem s. 311–312, č. 173; ibidem s. 314–315, č. 176; ibidem s. 457–458, č. 269.

52 Ronnie PO-CHIA HSIA, *Trident 1475. Rituální vražda před soudem*, Praha 2015.

53 *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini* 3, s. 111.

Piccolomini také Ladislavovi důtklivě připomíná, že jediná lidská vlastnost, která nikdy nemůže padnout za obět vrtkavému osudu nebo zubu času, je intelekt a rozum. Krása, bohatství, úřady mohou přijít vniveč; šlechtický původ není osobní zásluha. „*Válka některé věci bere a všechny odnáší, jenom vědomosti uchvátit nemůže.*“⁵⁴ Doporučuje Ladislavovi osvojit si nadhled a znalosti prostřednictvím filozofické a historické literatury a cituje oblíbenou větu z *Policraticu*: „*Ne vzdělaný král je totéž co korunovaný osel.*“⁵⁵

Piccolominiho traktát má na zřeteli osobu adresáta, autor tedy jen zběžně probírá otázku, kdy nastává vhodný věk na systematické vzdělání. Zmiňuje se, že podle Chrisippa má být kojná moudrá, aby dítě s jejím mlékem sálo i inteligenci, výchova nastupuje už v kolébce. Se vzděláváním je potřeba začít včas, s odvoláním na Quintiliana považuje věk sedmi let za vhodný okamžik.⁵⁶ Ovšem Ladislav už byl starší. „*Přístupme k věku, v němž nyní jsi!*“, říká doslova Piccolomini.⁵⁷ V roce 1450, kdy traktát vznikl, bylo Ladislavovi deset let. Proto také Piccolomini předpokládá, že Ladislav už si osvojil základy věrouky a je dobrý křesťan, a nabádá chlapce ke skromnosti, protože se mohl narodit jako jeden z lidu: „*Nepovyšuj se, nenafukuj se a nebud' pyšný: co je tobě dáno, mohlo být dáno jinému.*“⁵⁸ Očekává od Ladislava, že bude mít v úctě kněžstvo. Dále chlapci radí, jaké přátele si vybírat, opakuje varování před lichotníky a přidává kritiku neslušné mluvy a neřestí. Rovněž Ladislavovi druhové by měli být pravdomluvní, čestní, cudní a opravdoví. Měli by mezi nimi být zástupci různých národů, aby Ladislav odposlouchal jejich jazyk. Všichni bez výjimky by ale měli ovládat latinu. Latina sama ale nestačila. Ladislav, jehož rodným jazykem byla němčina, by se také měl přiučit jazykům národů, kterým vládne. Piccolomini konkrétně uvádí národy uhereský, český a rakouský. Jako vzor cituje krále Mithridata VI. Pontského (132–63 př. n. l.), který údajně ovládal jazyky všech dvaceti národů své rozlehlé říše

54 „*Bellum singula trahens atque omnia ferens solam doctrinam nequit eripere*“, ibidem s. 115.

55 „*Rex illiteratus est quasi asinus coronatus*“, JOHN OF SALISBURY, *Policraticus* II V, 6, s. 254.

56 QUINTILIANUS, *Institutio oratoria* XI, 2, 50, Vinzenz Buchheit (ed.), Leipzig 1987, 1, 1, 15, 16 (cituje Hesioda aj.).

57 „*Ad tempus, in quo nunc es, veniamus.*“, Srov. *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, s. 118.

58 „*Non efferi debes, non tumescere, non superbire; quod tibi datum est, alteri dari potui*“, *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini* 3, s. 119.

(podle Quintiliana 22, podle Gellia dokonce 25, podle Plutarcha včetně latiny).⁵⁹ Piccolomini výslovně říká, že znalost češtiny jeho dědu Zikmundovi stejně prospěla, jako jeho otci Albrechtovi neznalost uškodila.⁶⁰ Albrechtovi bylo skutečně často vytýkáno, že se, ač byl českým panovníkem, nenaučil česky. Zdá se, že si Ladislav Piccolominiho radu přisvojil, neboť roku 1452 je u něho doložen učitel češtiny, Jan Holubář z Náchoda, klerik pražské diecéze.⁶¹

Další důležité místo ve výkladu zaujímá požadavek, aby se budoucí král naučil mluvit, jak se na panovníka sluší, a to rozvážně a kultivovaně. Hlas neměl kolísat, výslovnost měla být zřetelná a pečlivá, čehož mohl docílit nácvikem hlasitého čtení. Samozřejmostí bylo dbát i na vyváženost výraziva, nepoužívat nevhodná slova a dbát i na rozumnou míru obsahu.

Chlapec si měl také cvičit paměť. Bránu veškerého vědění představovala gramatika, která měla poskytnout materiál pro osvojení si všech výše uvedených dovedností. V díle proto vypočítal početné autory, vhodné pro četbu. Zároveň však říkal: „*Nechceme hochům tyto spisovatele vnucovat a nepovažujeme za nezbytné, abys je četl všechny.*“ Piccolomini si byl vědom toho, že Ladislav už některé věci nedožene.

Doporučoval mu, aby se naučil také psát, a to krasopisně a gramaticky správně. Nácvik psaní se tehdy běžně nevyučoval současně se čtením. Piccolomini navíc kladl důraz na porozumění lingvistickým zákonitostem, které usnadňují cestu ke správnému pravopisu. Konečně Piccolomini nastolil rovněž otázku, zda je třeba chlapce vyučovat počtům a technickým vědám. Odpověď byla negativní, neboť se jednalo se o disciplíny, kterým není radno věnovat příliš času. Naopak nic nenamítal proti výuce astronomie, pokud nepřesáhla rozumnou mez. A ko-

59 Mithridates VI. Eupator Dionysus, zvaný též Velký, vešel do dějin mj. svým ozbrojeným odpozem Římu (88, 81 a 74 př. n. l.). Údaj o jeho polyglotismu udává PLINIUS, *Historia naturalis* VII, 24, 88, Leipzig 1909, Carolus Mayhoff (ed.), s. 31; GELLIUS, *Noctes aticae* XVII, Carolus Hosius (ed.), Leipzig 1903, s. 219; QUINTILIANUS, *Institutio oratoria* XI, 2, 50, s. 325 a další, jako Valerius Maximus či Plutarchos; srov. Norman DAVIS – Colin M. KRAAY, *The Hellenistic Kingdoms*, London 1973, s. 267–269; Luis BALLESTEROS PASTOR, *Mitridates Eupátor, rey del Ponto*, Granada 1996, s. 296.

60 *Der Briefwechsel des Aeneas Silvius Piccolomini* 3, s. 121: „*Avo tuo materno... tantum profuit linguas novisse complures, quantum patri tuo nocuit ignorasse.*“

61 Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III/2. Věk poděbradský II* (nedokončeno), Praha 1918, s. 752; 759–760.

nečně doporučoval filozofii, protože tvořila základ mravních norem, kterými se mladý král měl řídit ve vztahu vůči svému okolí.

Pokud bychom chtěli odpovědět na otázku, zda byl Piccolomini s výsledky svého výchovného přispění spokojen, můžeme říci, že podle všeho ano. Dne 1. června 1454 psal kardinálu Juanu Carvajalovi z Vídně dopis, ve kterém chválil Ladislavův neochvějný postoj vůči kacířům. Dodával, že chlapec projevoval silnou vůli již: „*jako dospívajícího ho nebylo možné na žádný způsob přimět, aby se choval jako člověk dvou tváří.*“ Tato charakteristika souzní s doporučením, že chlapec měl mít stálou a neovlivnitelnou mysl již v pubertě.⁶²

Pro úplnost dodejme, že Piccolominiho traktát nebyl jediným zrcadlem, které bylo určeno Ladislavovi. Těmž panovníkovi sepsal veršované zrcadlo ještě básník Martin Beheim ze Sulzbachu (1416 – cca. 1475), který působil na jeho dvoře po roce 1455. Beheim, nazývaný posledním potulným básníkem středověku, v Ladislavovi věnovaném ve veršovaném dílku *Jak má vládnout král* (*Wie ein König regieren soll*) dává průchod svým názorům na to, co činí panovníka dobrým vládcem.⁶³

Tvorba ve vztahu k českým zemím

Alespoň dočasně byl s naším prostředím spojený také Michael Pražský, jehož dílo nás vrací do mladšího období.⁶⁴ Z hlediska sledovaného tématu sepsal Michael dílo *O čtyřech hlavních ctnostech ve výchově knížat*, které věnoval Rupertovi II. Bavorskému (1325–1398). Tento rukopis byl znám rovněž pod zkráceným

62 *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini* 3, s. 489–492, č. 290: „... nunquam ille adolescens flecti potuit, quamvis magnopere tentatus, ut sub duplici specie communicaret.“

63 Bruno SINGER, *Die Fürstenspiegel in Deutschland im Zeitalter des Humanismus und der Reformation*, München 1981, s. 53–54; Beheimovo dílo bylo nedávno nově vydáno, srov. *Die Gedichte des Michal Beheim*, Hans Gille – Ingeborg Spriewald (edd.), Deutsche Texte des Mittelalters 64, Berlin 1970.

64 Miloslav JAKUBIČKA, *Klášteř Zabřada sv. Máří řádu kartusiánského na Újezdě v Praze*, ČNM 85, 1911, s. 317–328; 86, 1912, s. 245–257, 312–322, 454–467 se domnívá, že ztotožnění převora Michala a spisovatele Michala není správné.

názvem *O výchově knížat (De regimine principum)*.⁶⁵ Původ Michaela Pražského není přesně známý. Víme, že od roku 1356 působil jako prior a vikář kartouzy *Hortus beatae Mariae* na pražském Smíchově. Zda přídomek *Pragensis* souvisí s místem jeho působení anebo jeho původem, není známo. S jistotou však víme, že Michael měl styky s tuzemskými literárními kruhy, o čemž svědčí jemu adresovaný dopis roudnického převora Petra Clarificatora, kaplana a životopisce arcibiskupa Jana z Jenštejna.⁶⁶

Roku 1382 je zmiňován jako vikář kartouzy v Praze a druhý vizitátor hornoněmecké řádové provincie. O tři roky později, roku 1385, byl převorem konventu v Aggsbachu, který podle známých údajů převzal proti vůli ostatních spolubratří. Po dvouletém působení v Aggsbachu se vrátil do Prahy a podle jeho názorů za tímto odchodem stály jisté neshody s konventem. V Praze ukončil výše zmíněné zrcadlo pro Ruprechta II. Falckého. Zemřel roku 1401.⁶⁷ Michael v tomto díle vychází z Tomáše Akvinského (*Summa theologiae*), Jiljího Římského (který Aquinského rozvádí), Aristotela a Boethia.⁶⁸ Klasifikace kardinálních ctností jako taková ovšem sahá až ke stoikům a do středověké literatury se dostala prostřednictvím Ambrože z Milána, který ji převzal z Ciceronova spisu *De*

65 Rkp. uložený ve Staatsbibliothek München, sign. 11478, byl kdysi připisován Matěji z Krakova; u nás jsou rukopisy díla uloženy např. v knihovně metropolitní kapituly, sign G XII (Antonín PODLAHA, *Soupis II*, s. 91, č. 1003; s. 116, č. 1055 a 1056. Další rukopisy srov. Pavel SPUNAR, *Repertorium auctorum bohemorum provestum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans I*, *Studia copernicana* 25, 1985, s. 77, č. 151. Edice: *The „De quattuor virtutibus cardinalibus pro eruditione principum“ of Michael the Carthusian of Prague. A critical text and study*, William George Storey (ed.), *Analecta Cartusiana* 6, Salzburg 1972; *Michael of Prague OCarth. De quattuor virtutibus cardinalibus pro eruditione principum (Books II–IV)*, Raphael Witkowski (ed.), *Analecta Cartusiana*, Salzburg 2007.

66 Petra MUTLOVÁ, *Dopis Petra Clarificatora kartuziánovi Michalovi*, in: *Ubi est finis huius libri deus scit. Středověká knihovna augustiniánských kanovníků v Roudnici nad Labem*, Michal Dragoun – Lucie Doležalová – Adéla Ebersonová (edd.), Praha 2015, s. 113–125.

67 James HOGG, *Michael of Prague*, in: *Die Kartäuser in Österreich 3 (Analecta Carthusiana 83, 3)*, Salzburg 1981, s. 118–130; Franz Josef WORSTBROCK, *Michael von Prag*, *Verfasserlexikon* 6, 1987, s. 509–513; Erwin HERRMANN, *Der Fürstenspiegel des Michael von Prag*, *Historisches Jahrbuch* 91, 1971, 22–45; P. SPUNAR, *Repertorium auctorum Bohemorum*, č. 521, s. 77–79.

68 Thoma AQUINAS, *Summa theologiae*, Madrid 1955, I–II, quaestio 61, articulus 2, s. 396–397; q. 66, art. 1, s. 426; III, q. 123, art. 11; 141, art. 7.

officiis a zmiňované ctnosti ještě nenazýval *cardinales*.⁶⁹ Časté citace Ambrožova spisu v knížecích zrcadlech ostatně nejsou výsledkem autorových preferencí, ale logickým důsledkem skutečnosti, že Ambrož byl jako politik velmi obratný. Byl spjatý se dvorem a měl velký vliv na císaře Gratiana a Theodosia, kterého využil v prosazování svého stanoviska mj. v otázce nikajského kréda.⁷⁰

Zrcadlo Michaela Pražského je koncipováno jako dialog o čtyřech knihách, ve kterém Ruprecht II. vystupuje coby strana kladoucí otázky. Každá kniha odpovídá jedné kardinální ctnosti. První pojednává o moudrosti (*prudentia*), lidské chytrosti spojené s Bohem poskytnutou moudrostí. Jen kníže, který čte Bibli a naslouchá svým rádcům, získá moudrost. Michael rozlišuje tři typy chytrosti: moudrost srdce (*prudentia cordis*) napomáhá knížeti utvořit si dobrý úsudek a správně rozhodovat spory; moudrost úst (*prudentia oris*) znamená základ rozvážné mluvy; a moudrost činů (*prudentia operis*) je podmínkou míru s okolními panovníky i na domácí půdě. Michael se domníval, že příčinou domácích rozbrojů byla ziskuchtivost obchodníků a doporučoval Rupertovi, aby reguloval hospodářský život země vhodnou legislativou a dohlížel na něj.

Druhá kniha dialogu pojednává o umírněnosti (*temperantia*). Umírněnost je vykreslena opět ve třech podobách: zdrženlivosti (*continentia*), laskavosti (*clementia*) a skromnosti (*modestia*). Zdrženlivost se měla projevit ve střídmosti v jídle a pití i vztahu k opačnému pohlaví; laskavost se měla zračit v knížecím soucituplném a ochranném vztahu k poddaným; a skromnost mělo vyzářovat panovníkovo chování a vystupování.

Třetí kniha se věnuje další kardinální vlastnosti – spravedlnosti (*iustitia*). Spravedlnost spočívá v jasném neodpírání oprávněných nároků komukoli. Michael uvádí tři podoby spravedlnosti. Spravedlnost při rozdělení (*iustitia distributiva*) vylučuje jakékoliv stranění milcům; vzájemná součinnost (*iustitia commutativa*) je nezbytná proto, aby kníže zajistil poddaným spravedlnost prostřednictvím vhodné legislativy. Předpokladem pro ctnost spravedlnosti je zbožnost,

69 Marcus Tullius CICERO, *De officiis*, Carolus Atzert (ed.), Leipzig 1963.

70 Ambrosius MEDOLANENSIS, *De officiis*, Mauritius Testard (ed.), CC SL XV, Turnhout 2000, Liber I, cap. XXXV–XXXVII, s. 64–70 et passim; Maria BECKER, *Die Kardinaltugenden bei Cicero und Ambrosius: De officiis*, Basel 1994; Neil B. McLYNN, *Ambrose of Milan: Church and Court in an Imperial Capital*, Berkeley – Los Angeles 1994.

hluboká úcta k nadřízeným (tuto pasáž Michael obohacuje o výklad a zdůvodnění papežského primátu), vděčnost a poctivost.

Čtvrtá kniha, věnovaná statečnosti (*fortitudo*) je nejstručnější – král, jak jsme už viděli, již nemusel být na prvním místě válečník a rytíř; měl být i dobrý hospodář, schopný diplomat a politik a v neposlední řadě i mít přehled o zákonodárství. V této části knihy radí Michael jít střední cestou mezi šílenou smělostí a bázní. Ke statečnosti přiřadil ještě velkorysost, trpělivost a tělesnou vytrvalost.⁷¹

Michael Pražský nemusel nutně adresovat své rady jen pomazaným hlavám. V rukopise *Knihy útěchy pro odmítnutého převora aneb představeného* (*Remedium abiecti prioris seu praepositi*), který se nachází v knihovně kláštera v Melku, ale i u nás, poskytuje převor také obecné výchovné rady.⁷² Doporučuje bití jako účinný a dobře míněný výchovný prostředek a stejně tak schvaluje, jestliže učitel bije žáky.⁷³ Bití dítěte rodiči přirovnává k bolestivému nástroji lékaře, který léčí nemocného, či kladivu kameníka, pod jehož údery se rodí stavba. Naopak, pokud dítě nebylo bito, považovala to středověká společnost za výjimku. Tak např. v legendě o sv. Kateřině je zdůrazněno, že Kateřina byla hýčkaným jedináčkem a v rodičovském domě „ani bolest, ani rána nižádná ji nepotkala“, aby byl čtenář o to více otřesen sadistickými podrobnostmi jejího umučení.⁷⁴ Tomáš Štítný ze Štítného radí příliš benevolentní výchovu mezi prohrěšky proti manželskému stavu a na manžele staví požadavek přísné a důsledné výchovy.⁷⁵

71 Carmen CARDELLE DE HARTMANN, *Lateinische Dialoge 1200–1400*, Literaturhistorische Studie und Repertorium, Mittellateinische Studien und Texte 37, Leiden 2007.

72 Cod. Mell. H 97, srov. Johannes Paul KRAUS, *Bibliotheca Mellicensis*. Vitae et scripta, Wien 1797, s. 460; u nás např. Vědecká knihovna Olomouc, sign. M I 237, f. 1r–91v, srov. Pavel SPUNAR, *Repertorium auctorum Bohemorum*, s. 78, č. 152.

73 Bernardus PEZIUS, *Bibliotheca ascetica antiquo-nova, hoc est Collectio veterum quorundam et recentiorum opusculorum asceticorum, quae hucusque in variis mss. Codicibus et bibliothecis delituerunt* II, Regensburg 1723, s. 254 a 251.

74 *Legenda o svaté Kateřině*, s. 104, v. 2275–2284.

75 TOMÁŠ ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, *Knížky o hře šachové a jiné*, František Šimek (ed.), Praha 1957, sv. 12, s. 88: „Šesti, jimiž črt vládne, jsú ti, ješto dietky své zle vedú, [...] vidieč, any za mladu zle činíti počínajú zlým, nekázavým mluvením, ano se chytře aneb hrdě v<z>elží aneb v smilství ustavějí; I směj se tomu a nebránie jim tobo [...]“

Návody na správné studium i život známé v Čechách

Mnohé spisy inspirované obsahem zrcadel spojují tři celky – pojednání o životospprávě, morálce a způsobu studia. Jsou zaměřeny na žáky a správný způsob studia tvoří střed jejich zájmu. K takovým spisům patří z francouzských zrcadel *Didascalion de studio legendi* Hugona ze sv. Viktora (asi 1096 – 1141), kterým se inspiroval Tomáš Štítný ze Štítného.⁷⁶ Co do oblíbenosti však ho předčil spis Pseudo Boethia *De disciplina scolarium*.⁷⁷ Jen v pražské Univerzitní knihovně je uloženo šest rukopisů díla, z toho dva s bohemikálními poznámkami, což svědčí o značné oblíbenosti díla.⁷⁸ Boethius se stal inspirací pro další autory. Jasně prvky boethiovské inspirace vykazuje u nás spis *De modulo studendi*, uložený v Olomoucké Vědecké knihovně. Autor tohoto dílka byl německý mluvčí, student Vídeňské a posléze Pražské univerzity.⁷⁹ Také tento anonymní spis, ačkoliv se soustřeďuje více na studijní metodu, považuje za základ dobrou životospřávu ve smyslu zdravotním i morálním. Stejně jako Boethius (či svatý Augustin) radil studentům vyhýbat se ženám, pijatikám, zábavám vůbec a zejména těm veřejným, jakým bylo divadlo. V podobném duchu se zachoval další spis od již zmiňovaného Martina Pražského, nazvaný *O správných metodách studia, memorování a chápání (De modo artificioso studendi et memorandi et intelligendi)*. Důležitost dobrého tělesného zdraví pro studium byla v tomto díle vyzdvížena jako hlavní předpoklad pro úspěšné studium.⁸⁰

76 Rukopis tohoto díla se nachází např. ve VK Olomouc, sign. II. 48.220; *Didascalion*, in: Hugonis de Sancto Victore. *Didascalicon. De Studio Legendi*, Henry Buttimer (ed.), Washington DC 1939.

77 Editorka spisu Olga Weijers evidovala celkem 111 rukopisů díla v celé Evropě, srov. Olga WEIJERS, *Pseudo-Boèce: De disciplina scolarium*, Leiden 1976, s. 20–35. Nepracovala však s rukopisy opatřenými bohemikálními poznámkami, srov. český překlad části Boethiova díla in: Václav BAHNÍK, *Boëthius – poslední Říman*, Praha 1981, s. 159–184.

78 Rukopisy Cim K 159, UK X F 17, UK I G 40, UK X F 25, UK III G 22, UK III E 15; UK I D 12; UK IV F 25.

79 Jan ODSTRČILÍK, *Poučení o správném způsobu studia ve středověkém traktátu De modulo studendi* (VK Olomouc M I 357), in: AUC 2013 (vydáno 2015), ročník 53, č. 2, s. 23–39.

80 Edice traktátu byla zatím zveřejněna jen částečně, a to v diplomové práci: Aleš BERAN, *Traktát Magistra Martina O umění studovat, chápat a dobře si pamatovat. Edice středověkého traktátu s úvodem, překladem a komentářem* (1.–5. kapitola), diplomová práce, FF UK Praha, ÚŘLS, Praha 2004; srov. též Lucie DOLEŽALOVÁ, *Fugere artem memorativam? The art of memory in 15th c. Bohemia and Moravia*, *Studia Mediaevalia Bohemica* 2/2, 2010, s. 221–260.

Dodejme ještě, že ze shodných principů vycházely i lékařské spisy jako např. pojednání Zikmunda Albíka z Uničova (asi 1358 – 1427), určená Václavu a Zikmundu Lucemburským. Ve zdravotnědých návodech pro panovníky (*Regimen sanitatis ad Wenceslaum regem a Regimen ad Sigismundum*⁸¹) nacházíme rozdělení lidských věků. Albík přirovnával etapy lidského života ke čtyřem ročním obdobím. Dětství a dospívání (*adolescentia*) k jaru, mládí (*iuventus*) k létu, stáří (*senectus*) k podzimu a stařeckost (*senium*) k zimě. Dělení lidského života na čtyři úseky bylo oblíbeno mezi pythagorejci a vycházelo z počtu ročních období.

V řeckém a římském prostředí byla rozšířena představa o čtyřech prvcích (země, voda, vzduch, oheň), přítomným ve všech přírodních jevech a procesech, v těle lidí i zvířat, v lidské mentalitě apod. Také existence čtyř tělesných šťáv (žluč, černá žluč, krev a sliz) či čtyř světových stran vyvolávala představu dokonalého řádu a byla Albíkovi nepochybně blízká.⁸² Sám autor ovšem poznamenává, že jiní učenci rozlišovali sedmero věků. Albíkovi jakožto lékaři byly nepochybně známa hebdomadární teorie jeho kolegy Hippokrata, který žil okolo roku 460 př. n. l. Je také možné, že Albíkovi byla známa *Yconomica* Konráda z Megenberku, která obsahuje bezpočet praktických zdravotnědých návodu a vychází z členění lidského života na sedmiletá období.⁸³ Albíkovy rady se však teorií nezabývají a týkají zejména životosprávy.

Domácí didaktické spisy

Další odnoží zrcadel jsou didaktické spisy, jejichž nejvýraznějším představitelem v českém prostředí se stal Smil Flaška z Pardubic a Rychmburka (1350–1403). Jeho po formální stránce didaktická báseň *Nová rada* (údajně určená pro syna Arnošta) skrývá v obsahu knížecí zrcadlo. Čítá celkem 2116 veršů, které obsahu-

81 Milada ŘÍHOVÁ, *Dvorní lékař posledních Lucemburků*, Praha 1999.

82 Srov. Geoffrey S. KIRK – John E. RAVEN – Malcolm SCHONFELD, *Předsókratovští filosofové*, Praha 2004, s. 303.

83 Tzv. Hebdomadární teorie dělení lidského života na sedmileté fáze vychází z hippokratovského spisu *Περί υβδουαίδων – O sedmíčkách*; pracovali s ním také Ambrož z Milána a Filón Alexandrijský, viz Lenka BLECHOVÁ – ČELEBIČ, *Období lidského života*, in: Isidor ze Sevilly, *Etymologiae XI – Etymologie XI*, Praha 2009, s. 52–54.

jí rady zvířat mladému králi – lvovi, jak jednat v životě osobním i politickém.⁸⁴ Tímto mladým králem, tedy adresátem díla, byl Václav IV. Kromě narážek na skutečné události (smrt Karla IV., zajetí Václava IV. českou šlechtou, úmrtí královny) se v díle vyskytuje řada rad, jež představují obecné rady – že má král dbát o krásný vzhled, má se vystříhat požívačnosti, výbuchů hněvu atd. Řada badatelů v těchto radách spatřuje narážky na Václavovu povahu, jeho nedobrou životosprávu a lenost.⁸⁵ *Nová rada* je místy jízlivá. Například rada husy zní, že mladý král by měl mít po ruce vždy flašku. *Mutatis mutandis*, lze říci, že by Smil Flaška a další autoři nebyli ve svých radách tak přímí, pokud by neměli oporu v literárním kánonu. Jestliže Jiljí Římský klade důraz na královské vystupování a pěkný vzhled, Konrád z Megenbergu kritizuje nestřídmost v každém ohledu, Augustin odsuzuje jako zhoubnou návštěvu divadel, či Boethius styk s povětrnými ženštinami – bylo možné, s odvoláním na slavné a nezpochybnitelné autority a autory, směle udílet podobné rady současnému establishmentu, byt tyto rady byly pro jistotu oděné do alegorického roucha. Adresát, který četl (pokud je četl) tato díla, se nemusel nutně cítit dotčen nebo zmíněn, protože stejné rady udílel již Aristoteles, stejná exempla a příměry z přírody uváděl Konrád, stejné požadavky formuloval Jiljí a chybám se nevyhnul žádný panovník už od biblických časů.

Mezi moralistní spisy s pedagogickými ambicemi je také možno řadit Husův útlý spisek *Dcerka*, dílko, které je zaměřeno na náboženskou výchovu už mladé ženy. O dětech a dětství se Hus zmiňuje pouze na dvou místech: ve čtvrté kapitole mluví o tom, že člověka svádí na scestí nikoliv tělo, ale duše, a uvádí jako příklad kámen či dítě, které duši nemají. Na druhém místě stejné kapitoly Hus mluví o nevinosti dětí. Je však mimo pochybu, že Husův zájem se soustředí na formování mladého, nezkušeného člověka, respektive ženy. Hus teolog se zajímal o teologii a církevní správu, ovšem náprava církve nemusela nutně směřovat jen z horních pater. Také prostí věřící mohli být mocným impulsem reformy, a toho si byl kněz Hus dobře vědom. Spis *Dcerka* cílí právě na tyto základní články, ačkoli je příliš obecný a výchovné rady poskytuje jen nepřímou.

84 Smil FLAŠKA z Pardubic, *Nová rada*, in: Památky staré literatury české I, 2, Praha 1876.

85 Jan GEBAUER, *Úvahy o Nové radě pana Smila Flašky z Pardubic a o Radě zvířat skladatele neznámého*, Praha 1873.

Také *Besední řeči* Tomáše ze Štítného, obracející se na „dietky“, jsou náboženským traktátem o různých aspektech religiozity, o názorech autora na výchovu a formování mladých lidí mimo náboženskou nauku, pokud se o téma vůbec zajímal, se zde však nedozvídáme nic konkrétního. Víme však, že Štítný psal *Besední řeči* pro své děti, kterých měl celkem pět, dva syna a tři dcery, ovšem naživu zůstaly jen dcera Anežka a syn Jan.⁸⁶

Závěr

Shrneme-li výše uvedená díla, která se inspirovala západoevropskými knížecími zrcadly, dospíváme k závěru, že „klasická“ zrcadla, která stojí nejbližší výchovnému záměru i formální stránce jejich vzorů, jsou v našem prostředí zastoupeny *Spravovnou* Jana Židka a Piccolominiho zrcadlem *De liberorum educatione*, určeným pro Ladislava Pohrobka.

Další žánrové zařazení děl inspirovanými zrcadly zůstává však nadále velmi různorodé. Jedná se o dictamina, epistolární literaturu, lékařské spisy, dialogy, návody na správné studium či veršovanou epiku. V pojednávaných dílech je patrný posun ve smyslu důrazu již nikoliv na profil rytířského krále, ale v humanizujícím duchu už spíše na krále vzdělaného, ovládajícího více jazyků a majícího přehled o zákonech. Oproti období raného středověku dochází k posunu vnímání toho, co činí panovníka dobrým vladařem: válečnické schopnosti se ocitají na nižších příčkách hodnotového žebříčku.

Společným rysem všech pojednávaných děl pak zůstává přejímání obecně přijatých teorií, a to učení o čtyřech kardinálních ctnostech, dělení lidských věků, a tomu odpovídající pedagogický postup či státoprávní teorie o pomazané královládě jakožto ideálním státním uspořádání. Ani v jednom z výše uvedených děl se však tyto teorie nevyskytují současně, protože ani jedno není, na rozdíl od jejich vzorů, ucelenou myšlenkovou soustavou. Pro uvedená díla je typická par-

86 Jan GEBAUER, *O životě a spisích Tomáše ze Štítného*, Praha 1923, s. 9, 14; Ignác Jan HANUŠ, *Rozbor filosofie Tomáše ze Štítného*, Praha 1852, s. XL–XLI. Anežku jako adresáta jeho traktátů zmiňuje Štítný ve více případech, srov. Pavlína RYCHTEROVÁ, *Vidění svaté Brigity Švédské v překladu Tomáše ze Štítného*, Praha 2009, s. 30, 35.

tikulárnost jejich zaměření a užší specializace jejich autorů, kteří si ze zrcadel vybírali právě to, co se hodilo do jejich úzce zaměřené koncepce.

Další rys v českém prostředí vzniklé nebo s ním tangentsní literatury, která se nějakým způsobem vymezuje k otázkám pedagogiky, je zřejmý. Zjišťujeme, že máme co do činění s literaturou adresovanou převážně urozeným společenským vrstvám, nebo panovnické rodině. Tato literatura, na rozdíl od tak říkajíc všeobjímajícího spisu *Yconomica* Konráda z Megenberku, poskytuje návody a příklady pro výchovu úzké vrstvy urozených dětí ve velmi zjednodušené podobě. Přejaté pasáže postrádají rozpracování, jakému jsme uvyklí z četných citovaných autorů a také inovace, pokud nepočítáme ty literární jako Flaškovu alegorii.

Opačný pól tohoto exkluzivního pojetí představovala traktátová moralistní literatura zaměřená na otázky správného křesťanského života a určená laické obci. Preskriptivní, stručný a v národním jazyce psaný ráz této literatury se nabízel jako vhodný prostředek k výchově laiků, v neposlední řadě dětí a žen. Jako příklad tohoto literárního druhu posloužila v tomto článku díla Jana Husa a Tomáše Štítného ze Štítného, která přesouvala „klasické“ pojetí o správném vedení mladého člověka do nižších společenských pater a kladla důraz na náboženské vzdělávání. Nároky Husa a Štítného s ohledem na cílovou skupinu zmíněných děl nemohly být zdaleka tytéž jako v případě knížecích zrcadel. Ze zrcadel čerпали pouze selektivně to, co se hodilo do jejich záměru a výchovných naučení, určených prostému člověku.

Princely mirrors in the Czech Lands in the High and Late Middle Ages

Medieval pedagogical literature came from ancient works in manuals, called *specula principis* or *Fürstenspiegel* – princely mirrors. These were instructions and advice on how through the correct guidance of young people to raise a good and successful ruler. In the domestic milieu, mainly Giles of Rome could have acceptance through the scholars from the ranks of the Augustinian Order. Also the work by Conrad of Meigenberg was famous with great likelihood. The works created in the Bohemian milieu or domesticated here meet the idea of princely mirrors only to a certain degree. This group of works includes mainly the so-called Princely Mirror of Charles IV, fictive letters of Emperor Charles and his son Wenceslas IV. This genre of mirrors also includes the Administration by Master Pavel Židek, containing the advice to King George of Poděbrady on how to raise the royal children. Another mirror with a relation to the milieu here is the treatise *De liberorum educatione* Aeneas Silvius Piccolomini (1405–1464), later Pope Pious II, intended for the then ten-year-old King of Bohemia Ladislaus the Posthumous. Also Michael Pragensis was connected with our milieu at least temporarily. The Mirror of Michael Pragensis is conceived as a dialogue on four books, addressed to Rupert II, Count Palatine of the Rhine. The work of Boethius was also commonly known in the Bohemian milieu. The treatise *De modulo studendi* and the medical treatises such as the essay by Zikmund Albík of Uničov show clear elements of Boethius’s inspiration here. Finally, the pedagogically aimed works include also the didactic treatises, the most distinctive representative of which in the Bohemian milieu became Smil Flaška of Pardubice and Rychmburk (1350–1403). The article also notices the period opinions on education, which Hus’s treatise *Little Daughter* and *Discussion Speech* by Thomas of Štítný contain.

Mainly the Administration by Pavel Židek and Piccolomini’s mirror *De liberorum educatione*, intended for Ladislaus the Posthumous, can be considered “classic” mirrors in the Bohemian milieu. The other works already deviate from this task. They are dictamina, epistolary literature, medical treatises, dialogues, instructions for proper study or a versed epic. The shift in the understanding of

the ideal of a ruler is clear in the discussed works. The king should no longer be a knight in the first place but an educated person in a humanizing spirit, mastering more languages and having an overview on the laws.

A common feature of all the discussed works then remains the acceptance of the generally acknowledged theories, namely the teaching of the four cardinal virtues, the division of human ages, and the corresponding pedagogical process or constitutional theory on the anointed the monarchy as the ideal state arrangement. However, these theories do not appear at the same time even in one of the aforementioned works, because not one of them is a comprehensive philosophical system, unlike their models. The particularity of their focus and the narrow specialization of their authors, who selected from the mirrors precisely what fit their narrowly focused conception, is typical for the mentioned works.

Literature focused in this way is addressed predominantly to the noble social classes, or ruling family. It provides instructions and examples for the education of a narrow class of noble children in a very simplified form.

The opposite pole of this exclusive conception was the tractate moralistic literature focused on the questions of the correct Christian life and intended for the lay community. It placed the emphasis on religious education. Considering the target group of laypeople, the demands of Hus and Štítný could not be by far the same as in the case of princely mirrors. They drew only selectively from the mirrors what fit their plan and educational teachings, intended for the common man.

LITERÁRNÍ PRAMENY O DĚTECH A PRO DĚTI

Příspěvek ke komparaci historiografických pramenů a literatury středověku v českých zemích¹

DANA DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ

Věnováno profesorce Lence Bobkové k narozeninám.

Literary sources on children and for children. A paper on the comparison of the historiographic sources and the literature of the Middle Ages in the Czech lands

The study deals with a comparison of the literary and historiographic sources of the Middle Ages in the Czech lands in relation to the life of children and conception of childhood in the written monuments. It starts from the fact that childhood has not yet been assessed in entertaining literature. The text follows the conception of childhood on several levels; the predestination of children, the reflection of the divine child and the education and way of life of children. At the same time, it makes distinctions in the individual genres and gender breakdowns, and also in the assessment of a good and bad society. Using the example of new translations from the domestic German literature and its comparison with the Latin and Old-Czech sources from the Czech lands, it proves that the literary monuments comprise a component of the source historiographic matter. At the same time, it also follows the genesis of literature for children with that, namely a comparison of the earliest evidence on the future fairy tales for children.

Key words: Childhood – historiography – comparison – literature – fairy tales – gender – lyric poetry – epic – Alexander – Wilhelm von Wenden – exemplum – Die Marienlegende – translation – Wenceslas II – Přemyslids – student literature

Středověké písemné památky narativní povahy symbolizuje prolínání žánrů, které zahrnuje nejen kroniky, anály, letopisy, ale také knížecí zrcadla, naučení, rady, životopisy a rovněž i legendy, eposy či krátké lyrické útvary (písně/básně). Pestrá směsice pramenné materie přináší však úskalí interpretace, kdy se oprávněně různí pohledy na prameny spíše historiografické a prameny více literární, tedy ve druhém případě z pohledu historiků smyšlené. Přes žánrovou pestrost vykazují obě skupiny shodný hodnotový princip doby, resp. dobové konvence, které se

1 Tato studie vznikla jako součást grantového projektu *Dětství ve středověku a raném novověku v českých zemích* GA15-02196S.

nejvýrazněji odrážejí v rozlišování mezi dobrou a špatnou vládou – uspořádáním světa v intencích křesťanské společnosti.

Autoři dochovaných textů vždy postulovali názory ve smyslu vnímání a členění na dobré a špatné, potažmo na dobré a špatné vládcce. Spolu s tím reflektovali dobové události, narativní styly a módní umělecká témata, jež byla v českém prostředí srozumitelná jak pro duchovní a posléze univerzitní sféru, tak i pro společnost, které bývala různou měrou prezentována. Popisy o uspořádání světa v pojetí dobré a špatné vlády pak nadále autoři rozpracovávali v rámci narativní strategie jednotlivých žánrů v souladu s vlastními spisovatelskými ambicemi. Souvisle s tím lze v písemných textech vysledovat kategorie, které představují z tohoto diskurzu v jejich tvorbě odvozené trendy, jež ale nadále respektují shodný směr – správné uspořádání společnosti. Vedle již naznačeného pojetí ideálního dobrého panovníka, rytíře se k tomu také řadí obraz dobré ženy a manželky ve středověku nebo popisy dětství, které (byť v menším měřítku) procházejí napříč žánry, ať už se jedná o kroniky, legendy, knížecí zrcadla nebo epicko-lyrickou literaturu. V předkládané studii se zaměříme na čtyři skupiny, které z písemných textů a potažmo krásné literatury středověku k tématu dětí vystupují nejvíce a odpovídají výše řečenému vnímání společnosti. K nejčastěji zpracovávaným motivům totiž patřily – předurčený ideál, výchova a způsob života či božské dítě. Vedle nich se ve středověké literatuře nachází i geneze vlastní tvorby po děti.

Záměr vychází také z toho, že tématu dětství se historická věda dosud věnovala v zásadě jen na základě pramenů historiografické povahy. Dělo se tak navíc nikoliv v domácím prostředí, ale na západ od českých hranic, kde se hybatelem zájmu stala polemika s publikací Philippa Arièse – *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*.² Kniha přivodila celou řadu diskuzí a prací na téma život dětí a pojetí dětství ve středověku.³ Výzkum v českých zemích se k dané diskuzi

2 Philippe ARIÈS, *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris 1960.

3 Klaus ARNOLD, *Kind und Gesellschaft in Mittelalter und Renaissance. Beiträge und Texte zur Geschichte der Kindheit*, München 1980, s. 10–16; IDEM, *K sociálním dějinám dětství ve středověku*, *Historická demografie* 15, 1991, s. 123–140; Nicholas ORMÈ, *The Culture of Children in medieval England*, *Past & Present* 148, 1995, s. 48–88; P. J. P. GOLDBERG – Felicity RIDDY – Mike TYLER, *Introduction: After Ariès*, in: *Youth in the Middle Ages*, P. J. P. Goldberg – Felicity Riddy (edd.), Woodbridge 2004, s. 1–7; Shulamith SHAHAR, *Kindheit im Mittelalter*, München 1991, s. 28–40, EADEM, *Vývojové fáze dětství*, *Souvislos-*

systematicky dosud nepřipojil a zájem o téma zachytíme mezi domácími historiky v dílčích studiích převážně až od devadesátých let 20. století.⁴ Ve stejné době se částečně tématu dotkla archeologie, a to díky konkrétním hmotným nálezům.⁵ K jednotlivým výstupům můžeme přiřadit z posledních let ojedinělou práci z oboru právních dějin, která se věnuje právní ochraně dětí ve světle nejstarších zákoníků (od 15. století výše), dále studie či stati věnující se obecně výchově dětí, nebo osudům dětí z nejvyšších společenských vrstev, které se staly součástí kompendií k jiným tématům.⁶ Zde lze doplnit, že zmínky o dětech, coby rodových pokračovatelích, nacházíme téměř v každé práci věnované obecným nebo genealogickým dějinám.

ti 4, 1996, s. 31–38; Edward JAMES, *Childhood and Youth in the Early Middle Ages*, in: *Youth in the Middle Ages*, P. J. P. Goldberg – Felicity Riddy (edd.), Woodbridge 2004.

- 4 Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Milan STOUKAL, *Dětství, rodina, stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990; Neomi REJCHRTOVÁ, *Dětská otázka v husitství*, ČCH 28, 1990, s. 53–77; Pavel SPUNAR, *Rodzina i dzieci w poglądach Jana Husa*, KH 40, 1983, s. 745–756; Martin NODL, *Dětství v předmoderní době*, Souvislosti 4, 1996, s. 31–38; IDEM, *Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku*, *ĎaS* 1/2006, s. 30–33; Božena KOPÍČKOVÁ, *Vstup české mediaevalistiky do studia dětské problematiky ve středověku? Glosy a otázky*, in: *Dítě a dětství napříč staletími*, 2. Pardubické bienále 4. – 5. dubna 2002, s. 49–60.
- 5 Zdeněk SMETÁNKA, *Archeologie dětství*, *Historický obzor* 4, 1993, s. 78–84; Zdeňka MĚCHUROVÁ, *Středověký svět dětí a her v archeologických pramenech*, *Archeologia historica* 35, č. 1–2, 2010, s. 95–107; EADEM, *Mittelalterliche Reiterfigürchen aus Mäbren. (Zur Typologie und Technologie der kleinen Töpferplastiken)*, *Časopis Moravského zemského muzea – vědy společenské* 95, č. 2, 2010, s. 91–103; EADEM, *Nálezy drobné středověké plastiky na území českého Slezska*, in: *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, Karel Jiřík (ed.) ve spolupráci s redakční radou Ostrava, *Tilia* 17, 1995, s. 351–359; Martin TOMÁŠEK, *Začalo to kolébkou*, *ĎaS* 2/2002, s. 41; z další archeologických prací Vladimír GOŠ – Jiří KAREL, *Hry a zábava ve středověkém Rýmařově*, in: *Pravěk. Časopis moravských a slezských archeologů*. Nová řada 15, 2005 [vyd. 2007], s. 451–459.
- 6 Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Právní ochrana dětí v období prvních kodifikací*, Praha 2013; Lenka BLECHOVÁ, *Výchova dítěte podle knížecích zrcadel. Jilji Římský a Konrád z Megenberku*, in: *Ženy a děti ve dvorské společnosti*, Praha 2015, s. 21–30; Lenka BOBKOVÁ, *Dítě jako objekt sňatkové politiky. Sňatková aliance mezi Lucemburky a Zollerny*, in: *ibidem*, s. 47–57; Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Žena a dítě z pohledu dvorského výzkumu*, in: *ibidem*, s. 11–19; EADEM, *Děti a dětství*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kol., *Přemyslovský dvůr. Život knížat, králů a rytířů ve středověku*, Praha 2014, s. 246–248, 254–256 a 261–270. Nakonec lze doplnit i práci Marek MATĚJJEK, *Dětský svět ve středověku*, 2014, která ale hodnotí spíše západní křesťanský svět.

Výjimku v daném přístupu tvoří ojedinělá začlenění normativně zaměřených pramenů, tzn. takových, které si kladly za cíl postihnout existenci dobového řádu křesťanské společnosti a poučit. Mezi taková patřila ve středověku knížecí zrcadla a různá naučení příštím nástupcům, jež se vztahovala převážně k prostředí panovnických nebo urozených dvorů.⁷ Zcela stranou pak (až na výjimku jedné studie) stojí ve vztahu k dětem v domácím prostředí zájem o zábavnou epickou a lyrickou literaturu, coby středověké prameny.⁸ Tato skutečnost je zjevná i přesto, že děti či dětský věk hrdinů zachycují některé příběhy obdobně jako vyprávění o panovnících, rytířích či ženských hrdinkách. Z hlediska zábavné literatury se však více jedná o tvorbu epickou (tzn. ve smyslu rozsáhlých příběhů či eposů nebo epických básní), méně již o krátké lyrické útvary.

Dětství napříč žánry

Vezmeme-li v úvahu všechny dosud vyjmenované typy pramenů, nabízí se vedle jednotlivých schémat souvisle s tím dvě základní hlediska pro sledování dětství – již naznačené žánrové, a jako druhé genderové. Z hlediska žánru narážíme na dětství jak v narativních historiografických, tak normativně-naučných textech i zábavné literatuře. Normativní texty (knížecí zrcadla, naučení, životopisy apod.), obsahují dva elementární směry popisu, a tím byly ideál výchovy a obraz božského ideálu. Ve smyslu ideálu výchovy se kladl akcent na popsání cesty k budoucímu ideálu vládce/dědice, přičemž tyto postřehy autorů si hleděly popisu praktické roviny výkonu příští vlády a způsobů chování ve smyslu toho, co má ideální panovník/dědic dělat, a jak k tomu má být veden, vybaven či vzdělán.⁹

-
- 7 Naposledy k tématu L. BLECHOVÁ, *Výchova dítěte*, s. 21–30; rovněž srov. *Ideál rytíře a ideál ctností* [hlavní text Jan Zelenka, doprovodné texty a překlady Dana Dvořáčková a Lenka Blechová], in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kol., *Přemyslovský dvůr.*, s. 77–112 a také srov. *Děti a Dětství* [autoři Dana Dvořáčková, Lenka Blechová, Pavlína Mašková, Josef Žemlička], in: ibidem, s. 246–271.
- 8 Jedná se o studii Sylvie STANOVSKÁ, *Dítě ve dvorské literatuře. Tři sondy do zobrazení chlapeckého hrdiny v literárních textech středověku*, in: Ženy a děti ve dvorské společnosti, s. 31–37.
- 9 Srov. L. BLECHOVÁ, *Výchova dítěte*, s. 21–30 (podle Lenky Blechové se např. stopy znalostí tzv. karolinských zrcadel odrážejí již Kosmově *Kronice české* v místech, kde kronikář chválí a popisuje knížete Břetislava I., s. 21–23); dále srov. *Ideál rytíře a ideál ctností*, s. 77–112.

Jako druhý klíčový směr predikují zmíněný obraz božského ideálu ve smyslu toho, že příští dědic má být obrazem Boha na zemi, což akcentovalo smýšlení křesťanské společnosti a jejich pravidel ve smyslu, jak má takové chování a výchova vypadat v souladu s křesťanstvím. Ke stejnému ideálu/hodnotovému principu se však měli přiblížit rovněž urození rytíři/šlechtici.¹⁰

Narativní historiografie zachycuje dětství nejčteněji v kronikách a legendách,¹¹ a rovněž zde můžeme rozlišovat v kategoriích, v nichž se pojednává o ideálním chování dětí předurčených k vládě/dědictví. Druhý jev, který přináší nejvíce, jsou zmínky o dětech v souvislosti s líčením autorského záměru, a to buď ad hoc ději, nebo (častěji) v souladu s chronologickým výkladem, např. líčení osudů osiřelých dětí, nebo jejich výchovy,¹² či zachycení zpráv o sňatku, zásnubách atp.¹³

-
- 10 Např. v tzv. knížecím zrcadle Tomáše Akvinského čteme: „*Velikost královské ctnosti vysvítá také z toho, že se připodobňuje Bohu tím, jak působí v království podobně jako Bůh ve světě*“, Stanislav SOUSEDÍK, *O království ke králi kyperskému*, s. 27–94, zde s. 46, souhrnně in: IDEM, *Texty k studiu dějin středověké filosofie*, Praha 1994; Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K pojetí dobré vlády v Kronice zbraslavské*, in: *Za zdi klášterů. Cisterciáci v českých dějinách*, České Budějovice 2010, s. 82–97; nejnověji srov. *Ideál rytíře a ideál ctnosti*, s. 77–112.
- 11 Ke světcům v dětském věku v domácích legendách srov. Martin NODL, *Středověk v nás*, Praha 2015, s. 46–52.
- 12 Ideální se jevil v tomto smyslu např. čtrnáctiletý jinoch a příští český král Jan Lucemburský kronikářovi Petru Žitavskému, na což upozornil již Jakub Razim ve svém překladu úryvků z latinského textu *Zbraslavské kroniky*: „*Syn vlastností skvělých [...] šlechtivý bude a zažene pobromy všechny, potom že stane se králem [...], nebude lebkomyšlný. [...] S tímto jinochem mladým, tak moudrým [...]*“, Jakub RAZIM, *Jindřich Korutanský jako český král ve světle dobových svědectví*, Rigorózní práce obhájena na Ústavu českých dějin FF UK v roce 2007, 2007, 161s., zde s. 75–76, text kroniky in: *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, FRB IV., Pragae 1884, s. 149.
- 13 Události z dětské fáze života jsou např. výjimečně zachyceny v případě králů Václava II. a Karla IV. Pro dětský věk Václava II. nalezneme nejvíce informací ve *Zbraslavské kronice* z počátku 14. století, dále pak ve středohorno-německé veršované kronice Otakara Štýrského, a následně chronologicky v mladších kronikách, které ale více či méně opakují soudy *Zbraslavské kroniky*. Postřehy, které se váží k Václavovi II. začínají zmínkou o jeho narození a pokračují pohnutým popisem prožívání vlastního dětství v braniborské marce, na dvoře kralevicova bratrance Oty V. Braniborského, jenž se stal po smrti Přemysla Otakara II. královým poručníkem a vládcem v Českém království, srov. k dětství Václava II. podle líčení *Zbraslavské kroniky*, k tomu srov. líčení o jeho negativním pobytu v Braniborech, které vyvrací Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Braniboři v Čechách a zajetí Václava II. (česko-braniborské vztahy ve 13. století)*, in: *Korunní země v dějinách českého státu. Společné a rozdílné - Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století*, Lenka Bobková – Jana Konvičná a kol.

Druhé hledisko – genderové odhaluje rozdíly v popisech výchovy chlapců a dívek, což bylo dáno odlišnými nároky a způsoby výchovy. Napříč zmíněnými žánry narážíme na genderovou socializaci ve dvou rovinách, a to buď při popisu genderu, anebo při autorově konstatování o dětech v hranicích genderu. V případě prvního kritéria – popisu genderu – zachytíme požadavky ukazující vedení k roli muže či ženy v dospělosti, jež obsahují nejčastěji výchovné normativní texty, kde se staví výsledek právě na záměrném rozčlenění mezi odlišnou výchovu mužů¹⁴ a žen.¹⁵ V rámci historiografická narace se objevují občasně poznámky či

(edd.), Praha 2005, s. 129–158. Z dalších popisů k dětskému věku královice Václava II. následuje popis návratu do království v roce 1283 a první kroky mladíka jako vládce obklopeného rádci a bojem o moc na pražském dvoře. V kronice je popisován také sňatek čtrnáctiletého Václava se stejně starou Gutou Habsburskou, včetně jeho naplnění. Kronika Otakara Štýrského se vyjadřuje o dětském sňatku tohoto páru v sedmi letech věku, tedy v pohnuté době po porážce krále Přemysla. K ohlasům události z dětství Václava II. v pramenech narativních a epických srov. nejnověji Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Angažované vyprávění. Narativní strategie literárně-narativních děl na přelomu 13. a 14. století*, v tisku MHB. V případě Karla IV. je to opět *Zbraslavská kronika* a o Karlově dětství se dozvídáme více i z jeho vlastního díla *Vita Caroli*. *Zbraslavská kronika* zmiňuje jeho narození, křest, odvezení na výchovu k francouzskému královskému dvoru, dále dětský sňatek s Blankou z Valois a posléze i první politicko-vojenské aktivity patnáctiletého Karla v Itálii. V životopise Karel zmiňuje, že byl odeslán otcem na vychování k francouzskému dvoru, že při biřmování přijal jméno Karel a za manželku pojal dceru strýce Markétu, zvanou Blanka. Karel dále popisuje, jak byl na dvoře vzděláván.

- 14 Např. podle překladu Lenky Blechové z díla Konráda z Megenberku ze 40. let 14. století můžeme o chlapcích číst toto: „Mezi sedmým a čtrnáctým rokem je chlapec náchylný k získání nezdravých sklonů. Pro tento věk neplatí stejná pravidla pro každého, protože u někoho se rychleji vyvíjí tělo, u někoho zase rozum. Obecně však platí, že v tomto věku se má pozornost zaměřit na tři věci: tělesné zdraví, rozvíjení vůle a intelekt. K tomu napomáhá správná strava, tělocvik, přiměřená fyzická práce a učení. [...] Vě třetím sedmiletí věku, tedy mezi čtrnáctým a dvacátým prvním rokem, je už tělo dostatečně vyvinuté a zdraví ustálené. Od čtrnáctého roku se začínají nejrychleji rozvíjet rozumové vlastnosti: rozvaha a inteligence. Mladíci v tomto věku přecházejí z gramatiky na dialektiku, hudbu atd., seznamují se se správou veřejných věcí. V oblasti fyzické již vykonávají těžké práce a prodělávají vydatný výcvik v jízdě na koni a zápasu. Všichni mladíci bez ohledu na to, k jaké dráze je předurčují jejich původ, zájmy a vloh, mají být schopni stanout ve zbrani při obraně vlasti a vypořádat se v případě potřeby s těžkou prací. Proto mají být tělesně zdatní“, srov. Lenka BLECHOVÁ, *Nad hlavou chůvy na zdi ať visí prut*, in: Dana Dvořáková-Malá – Jan Zelenka a kol., *Přemyslovský dvůr*, s. 271–272.
- 15 V případě dívek Konrád z Megenberku uvádí tyto požadavky: „*Dívka má být obecně vedena k cudnosti a ke zdrženlivosti ve svých citech v míře větší, než jaká je žádoucí u jejich bratrů, pro-*

postřehy o dětech ve smyslu genderu, nejčastěji v rovině předurčení ke sňatkům a vládě. Následují autorská konstatování o dětech v hranicích genderu (druhé kritérium), tzn. začlenění daného faktu jako životní role do vlastního vyprávění či děje, přičemž se jedná o spíše lakonická konstatování o sňatcích, zásnubách ve smyslu požadovaných a očekávaných rolí/schémat.¹⁶

tože ženské pohlaví je křehčí než mužské a vyznačuje se menším rozumem, větší ovlivitelností a potřebou chvály. Proto má být dívka držena stranou od veřejných podívaných a pod mateřským dohledem, aby si příliš nezvykala naslouchat řečem, které by jí sváděly k lebkovážnosti a nevázanosti. Styk s nevázaností totiž plodí uvolněné mravy. Časté tlachání s dívkami odstraňuje ženské zábrany a počestnost. [...] Dívku mají k cudnosti vést ženy v domě a ty ji také mají zaučit v různých ručních pracích, jako je předení a další domácí činnosti. Mysl takto zaměstnaná se nezaobírá nedovolenými vidinami a užitečná činnost zkrášluje domácícnost ubrusy, gobelíny, přehozy atd. Dívky se učí psaní, čtení a počtům, jak jsem pozoroval u žen z obchodnických rodin, buď proto, aby mohly před Bohem a lidmi působit o to spanileji, protože vzdělání propůjčuje lidské povaze zušlechtěnou jemnost a úctyhodnost a uhlazenost; urozené ženy se vzdělávají také proto, aby si mohly ve volném čase číst příběhy a čerpat z nich nejen vzory nejen dobrých mravů a lidského štěstí, ale mohly si příjemně krátiť dlouhé chvíle“, z překladu Lenka BLECHOVÁ, *Nad hlavou chůvy na zdi at' visí prut*, passim, s. 271–272.

- 16 Např. ve *Zbraslavské kronice* ke spojení dětí Přemysla Otakara II. a Rudolfa I. Habsburského kronikář Ota Durynský píše, že „*Rudolf si vzal Anežku a Jitka [Guta] byla zasnoubena s Václavem“*, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 13, překlad podle Františka Heřmanského in: *Chronicon Aulae regie*, František Heřmanský (ed.), Praha 1978, s. 39. Ve stejné kapitole je oznámeno k věku snoubenců také, že Václav se narodil den před svátkem sv. Václava a Guta/Jitka na den blahoslavené Gertrudy. V devatenácté kapitole kroniky se dále dočteme, že pro svůj mladý věk zůstali Václav s Guta/Jitkou oddělení a Jitka žila tedy ještě nějaký čas v domě svého otce, kde byla „velmi ušlechtilě vychovávána“. Stejně stručně je o několik řádků níže oznámena konzumace manželství, když děti dosáhly patřičného věku, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 16–17, překlad František Heřmanský in: *Chronicon Aulae regie*, s. 54–55. Jako další příklad můžeme uvést dětský sňatek dcery Václava II. a Guty/Jitky Anežky s Ruprechtem, synem římského krále Adolfa Nasavského: „*Anežka, léty mladší, položena k Ruprechtovi, a tak byl dokonán počatý sňatek způsobem, jakým se mohlo stát mezi dětmi“*, v tzv. nebo básnické próze Petra Žitavského druhého autora Zbraslavské kroniky, jež jsou dílem Petra Žitavského, srov. *Chronicon Aulae regie*, s. 15–16 (překlad prozaického textu F. Heřmanský, překlad leoninského hexametru Rudolf Mertlík).

Ideál předurčený dospělému hrdinovi a hrdince v beletrii

V zábavné epické literatuře hrdinové procházejí určitou výchovou či průpravou, jež je má vést ke kýženému cíli, v němž mají jednat jako spravedliví panovníci či rytíři, tříbit ctnosti, a to (nejčastěji) v souladu s křesťanským ideálem rytíře. Výmluvným příkladem je v domácím prostředí pasáž z eposu *Alexandr* od Oldřicha z Etzenbachu ze 70. až 90. let 13. století, z okruhu pražského dvora.¹⁷ Zda psal autor dílo na objednávku, sám nesděluje, ale bojovného krále Přemysla oslavuje nepřímou již právě volbou tématu – skladbou o Alexandru Velikém.¹⁸ Epos představuje jeden z nejstarších textů domácí beletrie, která předchází staročeské tvorbě 14. věku. Z pohledu zmínek, které se váží k dětství, či mládí před nastoupením k vládě se jedná (v textu o 28 000 verších) o pasáž, v níž Aristoteles uděluje rady mladému panovníkovi Alexandrovi v době, kdy se ujímá vlády:¹⁹

„Aristotelův um vzejde
mladému pánu tu, onde
k poučení přispěje, 1385
moudrost přidá, prospěje.
Výtečné rady znalce,
předám vám nyní krátce,
neb s pečlivostí nevšední
přál mladíkovi slyšení. 1390
Spravil ho věru chytře,

špatné, zlé zhatil bystře,
pravil: „Chceš-li kníže být,
srdce veď, děj zasvětit
do služeb dobra nad jiné. 1395
Úspěchy chceš-li mistrné,
musíš hájit již takto mlád
mravy a ctnost jako řád.
V srdci měj vždy odvahu.
Přátele chraň proti jhu, 1400

17 Autor o sobě v díle *Alexandr* uvádí, že pocházel ze země lva, což by mohla být jedna ze zemí ovládaných posledními přemyslovskými králi, srov. *Moravo, Čechy radujte se!*, Kolektiv autorů, Praha 1998, s. 75; Sylvie STANOVSKÁ, *Rozkvět literatury v českých zemích* [hlavní text Sylvie Stanovská, *Alexander a Alexandrejda* Petra Rajterová, *Kde legenda žije, vyprávění Dana Dvořáčková-Malá*], in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kol., *Přemyslovský dvůr*, s. 54–76; také *Vilém ze země Slovanů*, s. 5–13.

18 Srov. *Moravo, Čechy radujte se!*, s. 75–79.

19 Epos *Alexander* složil Oldřich z Etzenbachu (Ulrich von Etzenbach) ve střední horní němčině ve veršované formě mezi 70. až 80. lety 13. století. Dodnes disponujeme pouze jedinou edicí díla ULRICH VON ETZENBACH, *Alexander*, Wendelin Toischer (ed.), Tübingen 1888. Některé úryvky z díla v českém veršovaném překladu najdeme v díle *Moravo, Čechy radujte se!*, s. 89–110, které přeložil Jindřich Pokorný.

- nečiň proti nim výpady,
hněvu se straň, a to vždy,
najdeš-li ale nepřítel,
nepuť ho, hlídkej obezřele.
Věz, kdo ztrestá odpůrce, 1405
je pro svůj lid ochránce.
Moudrý muž by měl vždy
vnímat dobro, rady,
vyslyšet druhy věrně,
a věst svou vládu správně. 1410
Pochopíte-li mne vskutku,
dobro, pane, vzejde vbrzku
a jakékoliv jednání
vždy správně bude, nezplání.
Najdete-li u páňů radu, 1415
budete žít bez ztrát a v klidu,
proto naslouchejte dále,
zlo kol potírejte stále,
na lháře hněv směřujte,
ze země je vyžeňte, 1420
lásku nechovají k ní.
Zbavte se jich v běhu dní,
aby každý takový
poznal trest, jenž odpoví.
Zlomyslnost nechť je cizí, 1425
s nimi ta at rovněž zmizí,
vyžeňte ony prolhance,
postavte se té sebrance,
dopadnete jinak špatně.
Vystoupí-li jednou zlostně, 1430
váš život i čest vězte
zas ohrozí, ach jistě,
neboť jak nabydou převahu,
odhalí úklady v rozsahu,
který v nitru zakrývali, 1435
záštiplně plánovali.
Věrným prokazujte lásku,
jejich činům, jejich skutkům.
Ten, kdo mé rady uctí,
prožije život se ctí, 1440
každý ho pak následuje,
za dobrem s ním kráčí, spěje,
všichni za ním stojí věrně,
hají spolu dobro svorně.
Ale, kdo se jimi neřídí, 1445
toho faleš sama sprovedí,
falešník mu v hávu družby,
nabídne vždy hbitě služby,
utajen přitom v tichosti,
nabyde množství milostí. 1450
Nejedná věru šlechetně,
vede svůj život nepěkně,
proto at nemá vládu, moc,
neboť si bere na pomoc
jen zlato, drahé kamení 1455
a ctnosti za ně vymění.
Lidé, kteří toto ctí,
z cesty sejdou, to se ví.
Dobro jen v dobru spočívá,
vede vždy toho, kdo naň dbá, 1460
kdo učiní doznání
i stydí se za činy.
Leč i dobrá vůle pána
skrývá slabost, jež je bídná,
proto je třeba muže věst, 1465
aby vždy odhalili lest,
ony špatně cizince
mohli rázně umlčet.

Někdy totiž zoufalství stihne muže, jenž se skví, 1470 až zemře pod tíhou skutků. Lze k němu vzhlížet, vskutku? Vždyť co mrtev nic necítí, nezví již, zda netratí, ve smrti nezví, co jest, 1475 odejde jak on, tak čest. Pocity ani pobídku nevnímá, nemá k užítku, a proto dobré způsoby necht' život střeží, násobí. 1480 Muž má jednat šlechetně, cnosti a řád pak nalezne a když rozhoduje správně, dobrý soudce bude zjevně. Vždy si ho každý oblíbí, 1485 neb právo v zemi velebí, dohlíží řádně na soudy, dopřává dary, výhody. Dík správným rozsudkům zlo ničí v zárodku. 1490 Jindy zakročí milosrdně, milost udělí láskyplně,	aby ten, kdo žil nehodně, odvahu našel, následně nalezl pomoc a s ní žil, 1495 k dobru se znovu obrátil. Slyšte však, co se stane náhle a nečekaně, když spoutá vás zprudka ta prachbídná matka, 1500 jež je zvána chamtivost, strádat budete až dost. Lapí-li vás, pak neblaze důstojnost ztratí na váze, jednejte proto správně 1505 na cestě šťastné, řádné. Chcete-li řád, ne nevoli, střežte právo at' cokoli, dvůr si dobře povede. Vaše sláva nadejde. 1510 Dík ohledům k milosti sám dospějete k radosti, zakusí ji s vámi mnozí. Pomněte však, jsou i druzí. Chudí, kterým v každém čase 1515 slitování přejte zase. ²⁰
---	--

Rady a pojednání o výchově mladíka předurčeného k vládě obsahují však všechny dochované verze příběhu o Alexandrovi, které v nejstarších dokladech zaznamenáváme od 4. až 9. století.²¹ České prostředí disponuje textem německým

20 ULRICH VON ETZENBACH, *Alexander*, v. 1383 – 1516, první česká verze v překladu Dany Dvořákové-Malé, úplná pasáž „Aristotelových rad“ čítá 259 veršů (1383–1642).

21 Srov. Susanne FRIEDE, *Alexanders Kindheit in der französischen Zehnsilberfassung und im Roman d' Alexandre: Fälle literarischer Nationalisierung des Alexanderstoffs*, in: Alexander-

z počátku druhé poloviny 13. století, z něhož je úryvek překladu a textem z mladší, kratší samostatné staročeské verze, jejíž nejstarší zlomek sahá k roku 1305.²²

Rady tzv. pro muže nebo mladíky by měly z genderového hlediska doplnit rady adresované ženám či dívkám. V zábavné literatuře je však nacházíme spíše jen v rovině konstatování o ideálu ženy, tedy požadovaného výsledku. Vyskytují se především sdělení, že k danému ideálu byly dívky vedeny od dětství, což ukazuje např. dvojverší z druhého eposu stejného autora *Vilém ze země Slovanů*,²³ podle kterého paní Bene, manželka knížete Viléma, když přijížděla, coby ctnostná nevěsta ke svému choti, oslňovala každého a vše kolem nebot:

„Vilém potěšen, jak vím,
z krásné panny věz, co vím,
již jako dívka malá,
vždy touže krásou plála.“²⁴

dichtungen im Mittelalter : kulturelle Selbstbestimmung im Kontext literarischer Beziehungen, Jan Cölln (ed.), Göttingen 2000, s. 82–136. Za blízké dílo českému prostředí vrcholného středověku můžeme považovat také epickou báseň *Služba paním (Frauendienst)* od Oldřicha z Lichtenštejnu, kde je popisováno hrdinovo dětství od osmé až po čtyřicátou druhou strofu. Autor používá tzv. *ich* formu, která navozuje dojem autobiografie, což je pouze zdánlivé. Forma naopak posloužila k zvýraznění a umocnění atmosféry vyprávění. Hrdinou je v této části dítě, resp. jde o popis dětství, k němuž se autor, záměrně ztotožněný s hrdinou, vrací ve svém líčení. Dětství je popsáno na začátku díla jako směřování k vytčenému cíli, ideálu rytíře ve službě. Dítě předurčené v budoucnu ke službě paním získává poučení o správné výchově, jež završuje rytířské pasování. Toto vyprávění slučuje jak edukativní prvky, které mají např. zmíněné Aristotelovy rady v eposu o Alexandrovi, tak i vlastní děj, ve kterém je dítě po určitou dobu aktérem děje, srov. ULRICH VON LICHTENSTEIN, *Frauendienst*, Franc Viktor Spechtler (ed.), Göttingen 1987, s. 2–6.

22 *Staročeská Alexandreida*, Václav Vážný (ed.), Praha 1949, obsah „staročeských rad“ přinášejí verše 204 – 311. Ke srovnání německé a staročeské verze srov. Petra RAJTEROVÁ, *Ideál rytířského panovníka na příkladu alexandrovské epiky českého středověku*, Diplomová práce obhájená na Ústavu českých dějin FF UK v roce 2013, 2013, 150s.

23 OLDŘICH Z ETZENBACHU, *Vilém ze země Slovanů*, překlad a úvodní studie Dana Dvořáčková-Malá, Praha 2015; ULRICH VON ETZENBACH, *Wilhelm von Wenden*, Hans-Fridrich Rosenfeld (ed.), Berlin, 1957, zpřístupňuje oba dochované rukopisy H a D; ULRICH VON ETZENBACH, *Wilhelm von Wenden*, Wendelin Toischer (ed.), Prag 1876, obsahuje pouze rukopis H.

24 *Vilém ze země Slovanů*, v. 218–222.

Obdobnou charakteristiku zachytíme také ve staročeském eposu *Vévoda Arnošt* z druhé poloviny 14. století:

„Neb žena ciesaře toho,
o niež ctnosti psáno mnoho,
tak, že vždy v kázané ctnosti
přebývala od mladosti,
ta vždy dobré slovo měla
a potom dobře umřela.“²⁵

V případě žen tedy pro dětský věk nacházíme pouze lakonické zmínky obdobně jako v kronikách a mnohem více se dozvídáme o dosaženém ideálu ctnostmi obdařené ženy/hrdinky. Naznačené opět zachytíme v eposu o *Vilémovi ze země Slovanů*, kde již více dětství Bene zmíněno není, ale objevuje se dosažený ideál v jejím chování. Bene je oslavena coby ctnostná žena po vzoru Panny Marie:

„I pohanka naše krásná,
dál toužila býti ctnostná,
nechyběla jí rozvaha,
čisté srdce či odvaha. 890
Byla vždy plná dobroty,
pokorně šla dál v ústrety
za ctí ženy, důstojností.
Pobízena v každé ctnosti,
kterým i páni sloužili, 895
svou čest tak stále tříbili.
Zůstávala na té cestě,
srdce vedlo ji dál, jistě,
věděla, co chce vzápětí
[...]“²⁶

25 *Vévoda Arnošt*, in: Rytířské srdce majíce, Eduard Petruš (ed.), Praha 1984, v. 137–142.

26 *Vilém ze země Slovanů*, v. 887–899.

Lze říci, že to co bylo Alexandrovi vštěpováno pomocí rad v době mladosti, bylo u ženských hrdinek pouze oznámeno jako dosažený ideál v dospělosti, k němuž špěla rádná žena od dětských let. Dobře vychovaný vládce měl tak paralelu v dobré vládkyni, jak ukazuje příklad opět paní Bene:

„Sladké dobro namnoze, 4455
 díky její odvaze,
 zavládlo všude, vneslo řád,
 tedy ať trvá napořád,
 vládne s mocí knížecí,
 pokoj vnáší do věcí. 4460
 Celá země žila v klidu.
 Nalézali mír ni bídu
 po sněmu v krátkém čase
 země zas kvetla, zdá se,
 bohatla upevněná, 4465
 pod vládou zajištěná.
 Ona zde s ryzí moudrostí,
 společně vedla k radosti,
 ženy, muže, každý dům.
 Mnohý přidal i svůj um, 4470
 aby již nenastalo utrpení,
 pod vládou krásné, štědré paní.“²⁷

Literární výchova, způsob života dětí a reflexe historické skutečnosti

Prožívání dětství, způsob života a výchova dětí jsou obsáhle postihnutečné rovněž ve stejném díle, kde vystupuje zmíněná hrdinka paní Bene. Epos totiž líčí příběh synů paní Bene a knížete Viléma. V chronologickém sledu začíná líčení nejprve narozením urozených dětí na louce, při utajované poutní cestě knížete a jeho manželky:

27 Ibidem, v. 4455–4472.

„Porod však již počal skutečně,
 a i když porodila v chudobě,
 počal zde život v ryzí podobě 2200
 a dítko přišla hned dvě.
 Kde budou vládnout obě,
 přežijí-li, komu, kdo ví?
 Já vím, Bůh je milostivý.“²⁸

V následujícím vyprávění se Vilém rozhodl, že se na pouť vydá již bez manželky a dětí. Proto v době, kdy jeho choť usnula, novorozená dvojčata prodal a ženě řekl, že zemřela. Oslabenou Bene zanechal v přístavním městě, před kterým porodila, a odplul do Svaté země. Osudy všech hrdinů se rozdělily, a díky tomu se dozvídáme o příštím životě dětí, který se náhle změnil v úděl sirotků. Chlapci vyrůstali odděleně, nezávisle na sobě a léta nevěděli, že jsou bratři. Setkali se až v mladickém věku, když oba opustili dosavadní rodiny.

Etzenbach popisuje tuto část dětství jako strastiplnou službu v kupeckých domech, kde s nimi bylo zacházeno jako se sluhy.

„Leč v domech, v nichž žili,
 jen nouzi a strast znali.
 Chodili pro vodu, pro dřevo,
 chystali ohniště, topivo, 5090
 když hospodáři pekli krmi.
 Vše vyplnili snažně, sami
 vykonat šli bez námitek,
 běželi nato pro zbytek,
 když znovu na ně volali, 5095
 mezi sluhy je řadili.“²⁹

Neradostné dětství v tomto smyslu vyvrcholilo vyhnáním jednoho z chlapců, který se při rvačce s domnělým bratrem od jeho matky dozví, že byl koupený a do rodiny nepatří. Skutečného bratra pak potkává při vyhnání z dosavadního

28 Ibidem, v. 2198–2204.

29 Ibidem, v. 5092-5096.

domova, jak kráčí také sám a opuštěný. Oldřich z Etzenbachu se v závěru pasáže dovolává paní Štěstěny a jejího krutého žertování, kterému dává podivuhodný osud chlapců za vinu.

„Však kdopak z nás ví,
 proč bylo dětství
 jako cesta zvláštní, stísňená.
 Nuže, kde dlí paní Štěstěna! 5210
 Dobré je to leda v žertu,
 tato radost nechť jde k čertu.“³⁰

Obdobné motivy popisu dětství najdeme například z domácích pramenů také ve staročeském textu *Tristram a Izalda* z druhé poloviny 14. století, kde je také popsán osud sirotka.

„Blankflor, tak slovieše paní ona
 a tím jménem byla jmenována.
 Táž paní tu byla těžka
 jedniem dítětem, pro něž zby života:
 na jednom jezeře velmi velikém
 sta sě, že přijide paní bolest s smutkem.
 Tu nad ní ihned smrt zvítězí
 a potom dětátko z nie vyřeží.
 Tomu dětátku Tristram vzděchu
 a s sebe je do země vzdechchu.
 Veliká sě tu žalost sta,
 kdyžto mátě zby života.
 Tu dětátko dobychu chovačky jedné
 ovšem života silného i ladné;
 ta jeho chovala tak dlúho,
 až již něco jezdití mohlo.“³¹

30 Celá pasáž ibidem, v. 5049–5212.

31 *Tristram a Izalda*, Zdeňka Tichá (ed.), Praha 1980, s. 21.

Srovnáme-li z uvedených děl nadto i popisy porodů, neuniknou postřehy autorů. V případě paní Bene se jednalo o porod dvojčat, navíc s akcentem na to, že urozená žena rodila na louce před městem, v chudobě a bez pomoci. Namáhavý porod přežila. Tristanova matka naopak zemřela a podle všeho došlo k porodu, který se podobal císařskému řezu.

Další jev, který díly prochází ve vztahu k dětem, je popis mateřské lásky. Ve staročeském díle *Věvoda Arnošt* z druhé poloviny 14. století se její síla zmiňuje nepřímou jako trvalá hodnota vztahu, a to na příkladu vazby matky k synovi, která ho podporuje:

„Zatiem Arnoštova matka, zvědúc pút svého dětátka, pět set hřiven poslala jemu, synu svému jedinému, pro tu vieru, jen jmějieše, že jie jediný bieše.	1980
Ale viděti jie jeho nelze bieše syna svého. Potom největší žalost měla, že jeho v ten čas neviděla. Avšak podlé viery jeho ještě synu milému svému	1985
postavcív zlatých mnoho i aksamit ‘v vedlé toho, přemnožstvie hranostajóv, také čistých damaškóv, tkanic, perel i kamenie,	1990
podlé jeho všeho chtěnie, to mu posla ve ctnosti, podlé viery i milosti, jakž synu věrná mátě, by ráčil jie požehnati.	1995
Tisíckrát to vzkázala jemu,	2000

synáčkovi svému zmizelému
 a převelmi na ni laskavému.“
 [...]
 „Tu by teprve máte plakala, 2285
 když by svého syna viděla,
 pro tu žalost, jenž sú měli,
 kterúž sú na moři vzeli,
 [...]“
 „Každé své matce dětáko mílo, 5870
 neb ta milost vše přemáhá,
 nade všecky milosti sahá.
 Tak davši jemu vítanie,
 rukama milé stiskánie,
 poče veselím plakati, 5875
 a jemu rozpravovati
 a řkúc: „mój milý, přežádúci synu,
 prvét pravím tuto novinu:
 [...]“³²

Na význam mateřské lásky upozorňuje rovněž dílo *Vilém ze země Slovanů*, srovnáme-li citované verše, které se vztahují k době, kdy byli synové Bene a Viléma odloučeni od rodičů:

„K urozenosti dvorné
 měla by vést děti matka, 5085
 až do osmnáctin zkrátka
 [...]“³³

Na jiném místě hovoří stejný epik k mateřské lásce takto:

„Láska střežíc potomky
 od otce jako od matky

32 *Vévoda Arnošt*, v. 137–142 a v. 5870–5878.

33 *Vilém ze země Slovanů*, v. 5084–8086.

pro děti je vždy prospěšná.
radostiplná, přejícná
[...].³⁴

6790

Dílo Oldřicha z Etzenbachu o knížeti Vilémovi zůstává bohatým zdrojem informací i dalších aspektech dětství. V eposu najdeme i pasáže k výchově. Jedná se konkrétně o postřehy k výchově na královském dvoře, když se oba chlapci dostali na dvůr krále Honesta, poté co nějaký čas žili v domě u majetného ludenského měšťana a jeho ženy,³⁵ kde vůbec poprvé pocítili starostlivou péči.

„Jméno, jež nesl král Honest, 5495

v němčině znamená mít čest,
tedy čestný, vznešený.

Pravil: „Do mé družiny
půjdou a dík mé vstřícnosti,

povýším chlapce s radostí 5500

[...].“

„Král však dával štědře
chlapcům šaty, oře

a pro prestiž, řádnou úctu
i družinu šesti knechtů. 5530

Těž povolal znalce, muže,

jenž povede děti, nuže,

poučí o cti, vychování,

naučí všemu, co lze nyní.

Král jim chtěl dát číšnictví, 5535

stejně tak i stolnictví,

k čemuž došlo v příští dny.

Vskutku osud nevšední.

Oba si cenili uznale

s povděkem úřadů od krále, 5540

34 Ibidem, v. 6787–6790.

35 K péči ve městě srov. ibidem, v. 5425-5472.

a tak díky oné držbě,
věnovali svůj čas službě.“³⁶

Obdobné vyličení výchovy ve dvorském prostředí nacházíme rovněž ve sta-
ročeském díle o *Tristramovi a Isaldě*:

„Potom v krátkých časech jej poručí
král Rivalin jednomu svému panoši,
kterýžto uměl ve všech věcech smieren
ten Kurvenal slúl, on jeho chtěl učiti.
Ten přivede to dietě,
že nynie ani prvé kde
nikdiež kázanějšího nebylo.
To sě jest každému líbilo.
Najprvé nauči jeho kratochvíli
s dětmi a jich neuraziti,
také rukú a nohú nauči ho kamenem metati,
potom běhati, skákati i za pasy choditi,
také ho naučil kopím stříeleti
a při všech věcech štědru býti.
On jeho učeše s štítem hbitě jezdiť
a kterak by sě u pobitít měl mečem bítí.“³⁷

Výchova, která se dostávala urozeným chlapcům, nebo popis jejich dětství či osudu doplňuje ještě jeden rozměr této tematiky. Tím je občasná reflexe dějinných události v literárních dílech, jež zřetelně vystupuje z pramenů na přelomu 13. a 14. století, a dotýká se zvláště osudů krále Václava II. a jeho dětství. Například eposu anonymního autora ze stejné doby *Křížová výprava lantkraběte Ludvíka Zbožného Durynského* praví o dětství krále:

36 Celá pasáž v rozsahu *Vilém ze země Slovanů*, v. 5425 – 5472.

37 *Tristram a Izalda*, s. 21–22.

„Jakož dobře zpraven jsem
o Václavu šlechtěném,
tenť čtvrtý v Čechách králem byl
a v takovéto ctnosti žil.“

[...]

„Když pak pod cizí ruku dán,
ač bohatého byl království pán,
ještě jsa děcko – já slyšel jsem,
jak naříkal si v zármutku svém,
že nemá, co by komu dal,
jaký má proto v srdci žal.“³⁸

Autor naráží na dětství Václava II., kterému v sedmi letech padl otec v bitvě na Moravském poli (1278) a ve čtrnáctém roce života zemřela matka (1285). Poručníkem se mu v roce 1279 stal jeho bratranec Ota V. Braniborský. Dalším dílem, v němž můžeme vysledovat upomínku na dětství Václava II., je staročeská *Alexandreida* z počátku 14. století. Události ze života krále zde připomíná převzetí vlády v případě mladého Alexandra Velikého s odkazem, že jeho otec byl dříve zabit a vítěz ovládal chlapcovu zemi. Můžeme v tom vidět aluzi na vliv vítěze z Moravského pole v českých zemích, než Václav II. dospěl a ujal vlády:³⁹

„Kdaž z dětiných let vystúpi,
urozumě dobře tomu,
ž' zlo v porobě být komu.
Snad možěše tak již jmieti
druhé léto po desieti; 170
uzře, ž' země porobena,
všeho dobrého zbavena,
poče k sobě sám mluviti,

38 Ke Křížové výpravě lantkraběte Ludvíka Zbožného Durynského srov. in: *Moravo, Čechy radujte se!*, s. 123–127, úryvek překladu podle Karla Babora/Pavla Eisnera; *Die Kreuzfahrt des Landgrafen Ludwigs des Frommen von Thüringen*, MGH Deutsche Chroniken IV/II, Hans Naumann (ed.), Berlin 1923.

39 *Staročeská Alexandreida*, zvláště s. 40–42.

řka: Ach, kda jest tomu býti,
 jakž bych já svůj koň okročil,
 svéjo vraha krvi utočil
 silnú ranú méjo měče –
 teprve byl bych tu bez péče –
 toho, jenž mi otce pobil
 i jenž mú zemi porobil.⁴⁰ 175

V největší míře byl tento motiv zpracován do eposu od Oldřicha z Etzenbachu *Vilém ze země Slovanů*, v němž autor oslavuje Václava II. a jeho první manželku Jitku Habsburskou.⁴¹ Do díla o Vilémovi zahrnul epik přímo příčinu, která se shoduje s dobovou realitou – událostmi ze života krále.⁴² Jedná se o náznak situace, která vznikla z důvodu staršího sporu otců (narážka na spor Přemysla Otakara II. a Rudolfa I. Habsburského), a proto si následník vzal za ženu dceru z nepřátelského tábora (narážka na sňatek s Rudolfovou dcerou Jitkou) a pod ochranou tchána se ujal vlády ve zděděné zemi.

„Zdejší pány zkušéné,
 znalé, druhé učéné
 zval k poradě záměrně, 155
 než tchánovi písemně
 vyslal jasné poselství.
 Lásku střěžil, nechť se skví,
 neb jak otec předurčil,
 zasnoubený dávno byl. 160
 Tak proto kázal Vilém,
 ať písar na list valem
 píše tchánovi ona slova:

40 *Staročeská Alexandreida*, s. 41.

41 Srov. úvodní studii autorky in: *Vilém ze země Slovanů*, s. 5–13.

42 Nelze tak souhlasit s tvrzením, že v eposu není k Václavovi II. mnoho informací spojených jeho životem vládou, jak uvádí *Moravo, Čechy radujte se!*, s. 80; k vyvrácení této teze srov. úvodní studii autorky v českém překladu díla in: *Vilém ze země Slovanů*, s. 5–13.

„Úctu přeji vám, ctím vás znova,
 já vím, co přízeň značí, 165
 vždyť jste mne střežil s péčí.
 Žít chci pro vás, vaši poctu,
 tříbit svou i vaši úctu,
 ač vše zahájila různice
 vás a otce, mého předchůdce. 170
 Jdu si pro vaši dceru,
 svoji jsme, na mou věru,
 vaše děti jsme oba,
 jak už svedla nás doba.“⁴³

Zakomponování sporu mezi Přemyslem Otakarem II. (otcem Václava II.) a římským králem Rudolfem I. je v tomto díle z literární tvorby nejvýraznější. Byly to právě děti oněch dvou panovníků, které se musely spojit v manželství pro vyústění v mír a konec sporu. Nevěstu/manželku pak Václav II. opakovaně vymáhal, ale ta na pražský dvůr přijela až dva roky po konzumaci manželství (1285-1287). Přidejme, že na přelomu devadesátých let 13. století také skutečně Václavovi II. pomáhal tchán Rudolf s potlačením odboje po zatčení Vítkovce Závaše z Falkenštejna a obnovením klidu v zemi.⁴⁴ V úvodních pasážích eposu lze vidět až částečnou rekapitulaci počátku vlády Václava II. (1283-1289/1290), která epikovi posloužila coby zápleтка děje.⁴⁵

Odras božského dítěte a dětský hrdina

Z hlediska středověkých památek krásné literatury v našich zemích vstupuje do středu dění také (badateli málo akcentované) dílo, kterým je *Legenda o Panně Marii* (*Die Marienlegende*) od Jindřicha Clûsenêre z 90. let 13. století, opět

43 K tomu srovnej celá pasáž *Vilém ze země Slovanů*, v. 103–182.

44 Srov. Dana DVORÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, České Budějovice 2011, s. 50–112, kde je citována starší literatura k tématu.

45 Srov. úvodní studii autorky in: *Vilém ze země Slovanů*, s. 9–13.

z okruhu dvora Václava II.⁴⁶ V této epické básni je zcela nově v naší literárně beletristické produkci hrdinou příběhu pouze dítě, a to od počátku vyprávění až k jeho závěru, byť vlastní vyprávění oslavuje Nanebevzetí Panny Marie. Zde lze namítnout, že dítě do děje v rámci stavby příběhu vstupuje v domácích písemných památkách nepochybně již v nejstarších legendách, které fabulují a násobí děj až na hranici fikce. Vznik legend však ve většině případů umožnila (primárně) reálná historická postava a (sekundárně) líčený děj měl často vyložit „pravé“ události. S epikou je v tomto smyslu totožná premisa oslavy či vyzdvižení hrdiny a poučení posluchače nebo čtenáře. Ovšem v epice nebývala zpravidla předobrazem hrdiny nebo hrdinou reálná historická postava. Legendy se naopak (až na výjimky⁴⁷) snaží tento dojem – vyprávění o životě historických postav – vyvolat. Fikce zde slouží jako důkazní prostředek pro doložení zázraků, které líčí a jež měly pro současníky aktuální sdělnost a dobová mentalita společnosti je přijímala jako validní – verifikovanou skutečnost. Ve chvíli, kdy také epika ze skutečných postav vychází (např. artušovské příběhy), přetváří je a fabuluje do nových fikcí, nachází se verifikovaná skutečnost například v popisech chování dvorské společnosti nebo slavnosti a požadované kurtoazie, kdy se autoři snažili nejen pobavit posluchače, ale i vylíčit ideální chování a požadavky doby.

V domácí písemné produkci středověku z oblasti sledované beletrie najdeme pouze jednu skladbu, která se tomu vymyká, a tou je *Rytířská jízda Jana z Michalovic*. Epická báseň oslavuje urozeného muže z přelomu 13. a 14. století, který se

46 Zachoval se jediný rukopis díla ze 14. století, který je uložen v zámecké knihovně v Pomersfeldenu, sign. Cod. 54. Autor Jindřich Clüsenère se sám jmenuje ve 45 verši. Námět měl básníkovi obstarat františkán Pilgrim ze Zhořelce, jak uvádí editor díla Jaromír Zeman in: *Die Marienlegende des Heinrich Clüsenère*, Jaromír Zeman (ed.), Brno 2011, na s. 442. Doplnit můžeme, že Klausner uvádí ve verších 54–55 „*Mir sayte bruder pilgerim/Von gorlicz der gardian*“, což znamená, že tak učinil přímo představený konventu kvadrián. Minoritský konvent ve Zhořelci se datuje od roku 1234. Přímá historická postava Pilgrima není prokázána, záznamy představených jsou až od roku 1369, k tomu srov. Nicole Echenberger, *Geistliches Erzählung. Zur deutschsprachigen religiösen Kleinepik des Mittelalters*, 2015, s. 91 a pozn. 9 s odkazem na soupisy Christopha Gottloba Pilze.

47 Výjimky tvoří např. hledání nejasného původu například u světců sv. Víta či sv. Jiří aj., nicméně to samo o sobě podstatu legendy, která vzniká za účelem oslavit původní historické postavy, neumenšuje.

tak stal literárním hrdinou.⁴⁸ Eposy středověké Evropy, včetně těch, které vznikly v českých zemích, však namnoze častěji pracují se starověkými hrdiny nebo zmytizovanými postavami z období pozdně antické a raně středověké Evropy (např. Alexander Veliký, hrdinové z dobývání Troji, Artuš a rytíři kulatého stolu). Dítě jako hrdina celého eposu či epické básně v *Legendě o Panně Marii*, který neprochází dětstvím jen jako fází dospívání, je proto i v literární materii výjimkou.

Legenda o Panně Marii představuje epickou veršovanou báseň o rozsahu 1366 veršů, kde vystupuje jako hlavní postava žák, chudý chlapec, který ztratil otce. Po jeho smrti navštěvoval školy, dobře se učil a všude vzdával modlitbou poctu Panně Marii. Zápětka děje spočívá v tom, že potřeboval boty, aby se mohl účastnit bohoslužeb a zpívat v kostele na kůru v době oslav svátků Matky Boží, které se podle znění epické básně konaly čtyřikrát do roka. Z kostela byl ovšem vyhnán, neboť přišel bos.

„První budiž o něm rým,
bratr Pilgrim byl to, vím,
kvadrián ze Zhořelce, 55
pro mne drahý velice.
To on kázal skvěle,
až jsem poznal cele,
jak dí muži moudří,
znalci Písma dobří 60
vedou-li a poučí.
Bez šalby vše zúročím,
nekalostí zcela prost
zjevit chci jen skutečnost
[...].“
„K žákovi se vrátíme, 190
slyšte, ať se dozvíme,

48 HEINRICH VON FREIBERG, *Rytířská jízda Jana z Michalovic*, překlad Marie Ryantová, Praha 2005; Arnošt KRAUS, *Jan z Michalovic. Německá báseň třináctého věku*, Hustopeč 1888.

že ač byl tak mladý,
 smuten stál a chudý,
 neb vzdor snaze vřelé
 bez bot nesměl stále 195
 stoupat s dětmi nahoru,
 zpívat s nimi na chóru,
 rozezvučet vlastní hlas,
 nesměl přijít znovu, zas,
 posloužit naší paní. 200
 Sklíčen byl v nitru pro ni
 [...]“
 „Žáček ale nakonec 225
 vyšel s druhy pro tu věc
 na chór, ač byl bosý.
 Stížen slastí krásy,
 když obraz své Paní
 sám viděl a pro ni 230
 toužil sloužit, plál,
 Zdravas pět si přál
 zpívat k její chvále.
 Uzřel ho však náhle
 zdejší mistr, učitel 235
 mezi dětmi, jak zde pěl
 bosý, prostý obutí.
 Přišel proto vzápětí
 a vyhnal ho z chóru
 [...]“⁴⁹

Přestože byl chlapec z kostela vyhnán, vydal se prosit naléhavě Matku Boží, aby mu pomohla a dala obuv. Panna Marie mu však pomoc neposkytla.

49 *Die Marienlegende des Heinrich Clüsenère*, v. 53–64 a 190–201 a 225–239, překlad Dana Dvořáčková-Malá.

„Přesto, že již poznal 370
 marnost přání, seznal
 oslyšené vlastní prosby,
 chtěl ji stále vzývat, aby
 slavil milost své paní,
 ač sám v hoři lkal nyní. 375
 Pravit: „Paní, mně drahá
 ctím tě dál, toť má snaha,
 utěš však mou duši,
 v dobrotě mne vyslyš,
 přeji si dnes pár bot, 380
 na svátek tvůj mně vhod,
 abych ti mohl posloužit,
 stejně jak tvůj syn v lásce žít.“⁵⁰

Přestože žáček nedostal žádné boty, sám věnoval Panně Marii modlitby. Odříkával opakovaně na stokrát Zdrávas (Ave Maria) a postupně oslavil její šat (surcotte), závoj i korunu. Modlitby vedly k tomu, že je Panna Maria měla nakonec na oděvu vyšitě zlatou nití, což bylo viditelné, když vystoupila z oltáře a přišla ke chlapci. Prosby ale ani tehdy nevyslyšela podle požadovaného přání.⁵¹ Namísto toho žáčkovi nabídla, že může po třicet let žít jako vážený biskup, anebo po třech dnech zemřít a být přijat do nebeské říše.

„Střež nyní, co míním, 715
 ty, příteli nyní
 mohl bys biskup být,
 třicet let dlouze žít
 v bohatství i moci.
 V biskupství, kde přeci 720
 bude ti lid poddaný.

50 *Die Marienlegende des Heinrich Clüsenère*, v. 370–383, překlad Dana Dvořáčková-Malá.

51 Úryvek této části o vystoupení Panny Marie z oltáře srov. překladatelka a germanistka Sylvie Stanovská in: *Moravo, Čechy radujte se!*, s. 199–200; dále srov. EADEM, *Dítě ve dvorské literatuře*, s. 36.

Ale poslyš zjištění,
zvolíš-li si míti vše,
dočasný to život je,
majetek i pocty, 725
ve světle cti či úcty.

Proto lze třetího dne,
nuže, slyš pozorně mne,
možné je i zemřít 730
a hned záhy uzříť
nebeskou říši s anděly,
dobře si vyber, příteli.⁵²

Jako záruku nabídky mu zjevila dosud neznámé tajemství, které neobsahuje ani Písmo. Tajemství neslo sdělení, že byla vzata na nebesa jak s duší, tak tělem. To představovalo rovněž podle editora díla Jaromíra Zemana hlavně myšlenka legendy, kdy nevinný chlapec sděluje křesťanům ono poselství, neboť i když mu učitel v kostele zprvu nevěřil zjevení Panny Marie, chlapec ho nakonec přesvědčil. Žáček si pak sám vybral druhou možnost, po třech dnech zemřel, a Matka Boží si přišla po jeho duši.⁵³

Nanebevzetí Panny Marie je však jen jedním ze sdělení zmiňovaného díla, které můžeme hodnotit v kontextu myšlení doby. Druhé sdělení určuje již naznačený a výjimečně přítomný dětský hrdina, čehož si bádání dosud nepovšimlo. Německý badatel, který se zabýval německou epikou z českých zemí Hans Joachim Behr, hodnotil výpověď textu v souvislosti s oslavou Nanebevzetí Panny Marie.⁵⁴ Z domácích germanistů naopak Sylvie Stanovská zaslужně zmínila, že podobný námět lze zachytit v různých obdobách po celé Evropě. Jako příklad

52 *Die Marienlegende des Heinrich Clüsenère*, v. 715–732, překlad Dana Dvořáčková-Malá.

53 Popis obsahu podal Jaromír Zeman, který vytvořil novou edici díla, in: *Die Marienlegende des Heinrich Clüsenère*, s. 442; také srov. Jaromír ZEMAN, *Die Marienlegende des Heinrichs Cluzenere, Brünnner Beiträge zur Germanistik und Nordistik*, R7, č. 1, 2002, s. 11–32; starší popis obsahu epické básně Sylvie Stanovská in: *Moravo, Čechy radujte se!*, s. 199–200.

54 Tak např. Hans Joachim BEHR, *Die Literatur als Machtlegitimation. Studien zur Funktion der deutschsprachigen Dichtung am böhmischen Königshof im 13. Jahrhundert*, München 1989, s. 206–212.

vedla shodné rysy v latinském textu anglického příběhu *Episcopus Bonus*, který pochází zřejmě z 12. století a je v něm oslaven Tomáš Becket.⁵⁵ Dodejme, že pro textovou komparaci je skutečně klíčové sledování nejen mariánské linie. Příběh obsahuje totiž dvě dějové osy, kdy druhou představuje právě dítě coby žák. Takzvané žakovské náměty či literární materie o žáčcích kolovaly totiž v různých variacích středověkou Evropou a nacházíme je i v jiných písemných textech či typech pramenů.

Nejčastěji se však objevovaly ve středověkých exemplech, v nichž se nacházejí poučné příběhy o žáčcích. Komparace s nimi nebyla ve vztahu k *Legendě o Panně Marii* využita. V českém prostředí vystupují žáci jak v latinských, tak staročeských exemplech, a to např. v celém průběhu 14. století, kdy máme dochované záznamy v domácím prostředí. Ve vztahu k Panně Marii disponujeme dvěma exemplary z tzv. *Olomouckých povídek*.⁵⁶ V jednom z textů citel Panny Marie dává před smrtí synovi na vybranou, zda zvolí velké dědictví nebo přízeň Matky Boží. Syn zvolí druhou možnost a žije jako žebrák. Díky Mariině přízni dostává však větší almužny než ostatní, ale s druhými se zároveň vždy podělí. Posléze se o jeho konání dozví chlapcův strýc a biskup, který ho učiní vlastním dvořanem a zahrne penězi, že zbohatne víc než jeho otec.⁵⁷ Ve druhé povídce se příběh o žáčkovci odvíjí tak, že pro jeho zpěv v kostele jej zabije jistý Žid, ale Panna Maria mu vrátí život a chlapec znovu přichází do kostela. Když Žid zaslechne zvenku opět stejný zpěv a pohlédne chlapci do tváře, jde se vyznat k biskupovi a obrátí se na křesťanskou víru.⁵⁸

Mezi další příběhy žáčků můžeme ze 14. století zařadit také exemplum *Zásluha poslušnosti*, kde vystupuje učedník svatý Jan, žák svatého Pavla.⁵⁹ K nejznámějším u nás pak jistě patří skladba *Podkoní a žák*. Přestože se ve dvou uvede-

55 Sylvie STANOVSKÁ, *Německá milostná lyrika na dvoře Václava II.*, in: Moravo, Čechy radujte se, s. 174–175.

56 *Olomoucké povídky. Příspěvek ke studiu vývoje české zábavné prózy*, Eduard Petrů (ed.), Praha 1957, s. 35–36 a 43–44, konkrétně č. 6 a 9.

57 *Olomoucké povídky*, s. 43–44, č. 9 a krátký výtah podává Karel DVOŘÁK, *Soupis staročeských exemplů*, Praha 1978 s. 52, č. 559*.

58 *Olomoucké povídky*, s. 35–36, č. 6.

59 Srov. *Výbor z české literatury po dobu Husovu*, Praha 1957, s. 580–581; k žakovci srov. také exemplum na s. 589. Další exemplum, kde vystupuje dítě, se nazývá *Příklad o jednom královi, ještě projížděje se i viděl panny*, srov. ibidem, s. 584.

ných příkladech jedná již o jiné náměty, zůstává srovnání namíste, neboť to co je u každého z exempl se žakovskou tematikou společné, spočívá ve výchovném apelu, který tkví ve výběru dvou možností, jež vedou buď k poznání/poučení, nebo dokonce mění akterův osud. Konečně právě na tom vystavěl skladbu i Jindřich Clûsenêre. Z uvedeného je tedy zjevné, že druhá dějová linie Mariina příběhu má vztah k žakovským příběhům a že tato líčení byla v Českém království známá již na sklonku 13. století.⁶⁰

K literatuře pro děti

Již v předhusitské době můžeme hledat základy vyprávění, která byla v mladších stáletích určena přímo dětem. Jedná se o zachycení geneze budoucích pohádek, jež se v domácích pramenech objevují opět v žánru exempl, a to od 14. století.⁶¹ Nicméně vlastní vývoj pohádkových příběhů sahá do období před naším letopočtem.⁶² Středověké pohádkové motivy se také často hledají v epice 12. až 14. století, kde se objevují různé nadpřirozené jevy a události.⁶³ Jako krátké poučné příběhy je nejčastěji zaznamenáme v přípisech ve sbírkách kázání a někdy i v kronikách či naučných

60 Přidat můžeme, že příměr pomocí exempla zakomponoval do *Zbraslavské kroniky* z první poloviny 14. století také její druhý autor Petr Žitavský. Přestože však s uvedenou tematikou legendy nesouvisí, týká se zajímavě opět krále Václava II. V souvislosti se sledovaným tématem Žitavský naopak potvrzuje, že exempla byla v Čechách využívána rovněž již před druhou polovinou 14. století, K příběhu s pokáním Václava II., který nevyslechl svého rytíře, srov. K. DVOŘÁK, *Soupis staročeských exempl, s. 99, č. 2912***.

61 K vlivu na rozvoj prózy srov. např. K. DVOŘÁK, *Soupis staročeských exempl, s. 8–9*; IDEM, *Nejstarší české pohádky*, Praha 2001; naposledy se tématem zabýval M. Nodl, *Středověk v nás, s. 202–217*.

62 Hana Šmahelová uvádí, že k nejstarším záznamům patří ze 13. století před Kristem egyptský papyrus s pohádkou *O dvou bratřích*. Další záznamy zmiňuje z antické literatury, např. *Apuleiův román Proměny čili Zlatý osel* z 2. století n. l. a u Herodota, kde je zaznamenána egyptská pohádka *O mistrném zloději*, Hana ŠMAHELOVÁ, *Návraty a proměny. Literární adaptace lidových pohádek*, Praha 1989, s. 10–11.

63 Od 12. století se projevil i vliv iránsko-perských příběhů, které se zachovaly ve francouzské tvorbě v podobě francouzských fabliaux (12.–13. století), nebo v oblíbeném dile *Kronika sedmi mudrců*, blíže H. ŠMAHELOVÁ, *Návraty a proměny, s. 11*.

textech.⁶⁴ Celkový soupis dochovaných domácích exemplů obsahuje záslužná práce Karla Dvořáka, který excerpoval na šest set typů příběhů tohoto žánru.⁶⁵ A právě v jeho konvolutu můžeme vidět, které z nich tvoří základ pohádkových příběhů, přičemž se jedná buď o původní latinské, nebo staročeské mutace. První krátký epický útvar, který připomíná pozdější pohádku, konkrétně *O dvanácti měsíčkách*, se zachoval v *Klaretově Astronomiáři*, resp. v rukopise Kapituly pražské.⁶⁶

Matka vyslala dceru v únoru nasbírat jahody.
 Když dcera přišla do lesa, uviděla sedět dvanáct plešatých starců
 [plechaczouw] sedících okolo ohně.
 Řekla jim dobrého dne.
 Jeden z nich se zeptal: „Kam jdeš?“
 „Sbíráám jahody“, odpověděla.
 Únor jí vyzval: „Tedy jdi sbírat.“
 A ona je nasbírala a donesla matce
 a ta se divila, co podivného ony jsou.⁶⁷

64 Exempla podle Eduarda Petřů vznikala od doby církevních otců až po 15. století a oslovovala posluchače obecně. Petřů sledoval konkrétně *Gesta romanorum*, *Olomoucké povídky*, *Legendu o Jidášovi*, *Satiru o řemeslnících a konšelích*, příběh *O bobatci*, *Desatero kázání božie*, *Waldhauserovu Postilu studentů*, texty Tomáše Štítného a *Tkadlečka*. Mezi sledovanými texty rozlišoval exempla buď teologická a v tomto smyslu poučná, nebo exempla rovněž poučná ale světská, srov. Eduard PETŘŮ, *Vývoj českého exempla v době předhusitské*, Praha 1966, zvláště s. 11–15 k historii exemplů; řadu dalších exemplů, s nimiž autor nepracoval při svém záměru, představuje dále *Výbor české literatury po dobu Husovu*, kde jsou odlišeny staročeské texty od latinských a ve shodě s Eduardem Petřů mají buď více duchovně naučný ráz, nebo akcentují světskou tematiku v podobě alegorických příkladů, srov. *Výbor z české literatury po dobu Husovu*, s. 579–603.

65 K. DVOŘÁK, *Soupis staročeských exemplů*, s. 9.

66 *Výbor z české literatury po dobu Husovu*, s. 602–603 s odkazem na Rukopis Kapituly pražské M 44, fol. 53b, vydal Václav FLAJŠHANS, *Klaret a jeho družina II*, Praha 1928, s. 143, kde se nachází tento přepis: „In Brundis legitur, quod quendam mulier misit filiam colligere fraga in mense Februo. Que intrans silvam vidit XII plechaczouw residentes circum ignem. Quibus inpendit 'Bonum mane'. Et unus illorum: Quid queris: lila respondit: Colligo fraga. Quibus Februus dixit: Carpe. Et lila tulit et portavit matri et sic mirati sunt.“

67 Překlad podle Fajšhansova zprístupnění rukopisu Dana Dvořáčková – Malá a Lenka Blechová, latinský text in: V. FLAJŠHANS, *Klaret a jeho družina II*, s. 143. Starší český překlad srov. *Výbor české literatury po dobu Husovu*, s. 592: 'Čte se, že jedna žena poslala dceru na jahody

Text v latinském znění obsahuje staročeské výrazy obdobně, jako byly ponechány v uvěřitelném českém překladu. Shodně staročeské výrazy nalezneme také v dalším exemplu, jež navozuje typologii pohádky *O hloupém Honzovi*. Jmenovitě není sice Honza zmíněn, ale charakteristika nechápavého synka, který splete, co po něm matka žádá či vykoná doslovně, spadá do geneze mladších pohádek/příběhů *O hloupém Honzovi*. Příběh opsal a přeložil Jan Vilikovský z rukopisu *Quadragesimale*, který se nachází v admontské knihovně a pochází z roku 1434.⁶⁸ Vilikovský datoval text do doby Karla IV.:

[Slehla] jedna rodička a zachtělo se jí. Ale neměla koho poslat než syna, jenž byl úplně hloupý. Řekla: „Jdi, kup mně [hlív], a dek pozor!“ Chlapec cestou stále říkal: „[Hlívy].“ Pak se na něho vyřítili psi a on bráně se zapomněl, co matka přikázala. Potom potkal jednoho muže a tázal se ho, řka: „Milý, co jedí rády šestinedělky? Pověz mi!“ A on mi odpověděl řka: [Sie i ono].“ I šel chlapec dále, opakuje zase: [Sie i ono].“ A konečně potkal člověka, který nesl přikryté cihly a tázal se ho řka: „Co neseš?“ On pak: Nesu [cihly].“ Tu chlapec: Věru, to je to, co matka chce jísti.“ I prosil ho, aby mu dal za groš [cihel], a muž mu dal. A dav je do pytle, zanesl je domů. A když přišel, tázala se ho matka řkouc: „Koupils?“ I odpověděl: „Koupil jsem.“ I dělá matka: „Omyl a uvař mi je.“ Syn na to: „Je třeba je dříve roztlouci.“ Na to matka: „Ba, cos to koupil?“ A on řekl: „[Cihly] jsem koupil.“ Matka: přece jsem ti kázala koupit hlívy.“ A on: To je přece jedno a totéž, [cihly] a [hlívy].“ Potom matka po porodu, chtěla jít k úvodu, a řekla synovi: „Střez tu vrat a já půjdu k úvodu.“ I řekl syn: „Podívám se přece, kam se matka uvede.“ A tak vzav vrata na záda, šel za matkou. Ta se obrátila a uviděla ho, i řekla: „ přece jsem ti řekla, abys byl doma a hlídal vrata.“ On od-

*v měsíci únoru. A ta vstoupivši do lesa uviděla dvanáct plecháčov, sedících okolo ohně. I řekla jim: „Dobré jitro.“ A jeden z nich: „Co hledáš?“ Odpověděla: „Sbírám jabody.“ I řekl jí Únor: „Trhej.“ A ona vzala a donesla matce, i divili[y] se‘; další verzi překladu nabízí K. DVOŘÁK, *Soupis staročeských exemplů*, s. 133, č. 4653.*

68 *Výbor české literatury po dobu Husovu*, s. 603, s odkazem *Quadragesimale*, rukopis. Admontský č. 590, fol. 207v a *Časopis archivní školy* 11, 1934. s. 119, kde je označení fol. 207v. a 208r, překlad J. Vilikovského. Překlad textu je rovněž dostupný in: *Výbor české literatury po dobu Husovu*, s. 593.

pověděl: „Však hlídám, protože je tuhle nesu.“ Na to matka: „Ó synu, brzo budeš moudrý!“⁶⁹

Forma zápisu obou uvedených exempel je poměrně obsažná, což nepředstavovalo pravidlo. Častěji se exempla zachovala naopak v kratší podobě.⁷⁰ Při důkladnějším studiu celku exempel můžeme najít však i další texty s dosud méně známými pohádkovými motivy. Jedná se například o jádro budoucí pohádky *O Plaváčkovi* v exemplu ze *Staročeských gest romanorum*, jež zahrnují texty z rukopisů 15. století.⁷¹

„[...] zbloudilý král přespí v domě lovcího, jemuž se právě té noci narodil syn. Zaslechne věštbu, podle níž se má novorozenec stát jeho nástupcem. Po návratu do paláce pošle dvořany pro dítě s rozkazem utratit je. Avšak oni se nad ním smilují a pohodí je v lese. Najde je hrabě a vychová jako vlastní. Když hoch doroste, navštíví s ním královský dvůr. Král pozná jinocha podle znamení na čele, ponechá si ho, aby ho mohl zahubit. Vyšle po čase je královně s listem, v němž ho příkazu-

69 Překlad podle *Výbor české literatury po dobu Husovu*, s. 593–594. Text z fol. 207v. a 208r: Decubuit i. *shebla* una puerpera in partu, et placuit sibi de boletis i. *blyw*. Et non habuit dirigere nisi filium, qui in toto fatuus fuit, dicens: Vade, eme michi *blüw* et cogita bene. Tunc iste vadens semper per viam *blywy*, et tandem canes irruerunt in eum. Et ipse defendens se oblitus est, quid mater mandavit. Tandem obviavit uni viro et interrogavit eum dicens: Bone, quid libenter puerpere comedunt? Dic michi? Et iste respondit dicens: *Sie y ono*. Tunc iste per viam transiens iterum dixit: *Sie y ono*. Et tandem obviavit uni, qui lateres duxit coopertos, et interrogavit eum dicens: *Qui* ducis? At ille: Lateres duco. Tunc iste: Vere hoc est, quod mater vult comedere. (208r) Et sic rogavit, ut pro uno grosso daret ei de lateribus, et iste dedit sibi. *Qui* recipiens ad saccum portavit domum. Et cum venisset, interrogavit eum mater dicens: Emisti? *Qui* dixit: Emi. Tunc. ista: Abluens decoquere michi. Cui filius: Opportet eas prius concutere. Tunc ista: *Ba*, quid emisti? Et iste dixit: Lateres emi. Cui mater: Tamen boletos mandavi comparare. Et ipse: Hoc totum unum et idem est, *czibly* et *blywy*. Tandem mater post partum voluit se introducere et dixit filio: Custodias hic hostium i. *wrath*, et ego ibo *ku wvodu*. Tunc iste filius dixit: Semper videbo, quo mater se introducet. Et sic recipiens hostium super se ivit post matrem. *Qui* respondit: Tamen custodio, quia hic illud porto. Tunc mater: O fili, cito eris sapiens!“; kratší verzi překladu nabízí K. DVOŘÁK, *Soupis staročeských exempel*, s. 130, č. 4494.

70 Podoba *in extenso* představuje spíše výjimečnější případy. Nejčastěji se setkáváme jen krátkých útvarem, heslovitého rázu začínají *Hic pone* nebo *Exemplum de*, k tomu K. DVOŘÁK, *Soupis staročeských exempel*, s. 11.

71 *Staročeská gesta romanorum*, Jan V. Novák (ed.), Praha 1895, s. VII–XIV.

je neprodleně usmrtit. Cestou jinoch nocuje u rytíře, který změní list v tom smyslu, aby podle něj královna za doručitele provdala dceru. Když se pak král vrátí, shledá se zetěm, uzná, že se nelze zpěčovat božímu záměru.⁷²

Rovněž soubor exemplů zvaný *Olomoucké povídky* přináší pohádkové náměty, konkrétně líčení o rozpůleném prstenu. První polovinu onoho prstenu si ponechal manžel, když se rozhodl vykonat pouť ke hrobu sv. Tomáše. Druhou část prstenu předal manželce, které pravil, že pokud se do pěti let nevrátí, může se opět provdat. Manžel se skutečně do pěti let nevrátil a žena se po čase rozhodla provdat, ale v den svatby našla v poháru druhou polovinu prstenu, poznala manžela a žila s ním dál šťastně.⁷³ Symbol a předmět prstenu se objevuje i v jiném exemplu, ale tentokrát má kouzelnou moc a jeho majitel dostane vše, oč poprosí. Mezi další kouzelné předměty v příběhu patří ještě sukno (známe později jako létající koberec), které ho donese, kam bude chtít, předně však k nebeské radosti a spona, jež přináší vše, na co pomyslí.⁷⁴

Jiný základ z dnes známé pohádky, a to *O Kůzlatkách*, se vyskytuje v příběhu o kůzleti, kterému matka přikázala, aby nikomu neotvíralo, a to se díky tomu zachránil před vlkem, neboť ho rozpozná za dvěmi, přestože napodobuje matčin hlas a dožaduje se vstupu.⁷⁵ Postavy zvířat však jako aktéři představují další žánr - bajky, který má poučný charakter obdobně jako exempla a ve středověku se s nimi často prolíná.

Součástí rozvoje literatury pro děti představuje nakonec i ústní vyprávění příběhů různého charakteru. Naše znalosti jsou ale pro středověk determinované na drobné zmínky, z nichž se dozvídáme, že dětem bylo důležité vyprávět pří-

72 Přepsáno podle zkráceného přepisu ze staročestiny K. DVOŘÁK, *Soupis staročeských exemplů*, s. 53 č. 647; úplná verze staročeského textu in: *Staročeská gesta romanorum*, Jan V. Novák (ed.), Praha 1895, č. 41, s. 186–189.

73 K. DVOŘÁK, *Soupis staročeských exemplů*, s. 68, č. 1580; úplná verze staročeského textu in: *Olomoucké povídky* č. 7.

74 *Staročeská gesta romanorum*, Jan V. Novák (ed.), Praha 1895, č. 39, s. 41–43 a K. DVOŘÁK, *Soupis staročeských exemplů*, s. 83, č. 2153, Dvořák namísto sukna uvádí koberec. Motiv kouzelného prstenu pak najdeme také v exemplu in: *ibidem*, s. 124, č. 4106, kde má prsten moc uzdravovat nemocné; k tomu srov. také s. 123, č. 4102.

75 K. DVOŘÁK, *Soupis staročeských exemplů*, s. 97, č. 2888*; nejstarší verzi dokládá Dvořák in: V. FLAJSĚANS, *Klaret a jeho družina II*, Praha 1928.

běhy. Takovou informaci zachytil třeba Jiljí Římský (Aegidius Romanus) v závěru 13. století v knížecím zrcadle pro francouzského krále Filipa IV. Sličného, kde doporučoval, aby se dětem kolem pátého roku života vyprávěly poučné příběhy a báje. Ve shodě s ním zvedené názory opakoval mladší učenec Konrád z Megenberku v díle *Ökonomik* v první polovině 14. století.⁷⁶

Závěrem

Středověká domácí beletrie pojednává o dětech a dětství na základě doložených ukázek ve značné a dosud v uceleně nezpracované míře. Přestože se jedná o zábavnou literaturu – smyšlenou či fiktivní, dokládají citované pasáže, že literáti jednotlivé příběhy psali nebo skládali v souladu s dobovými konvencemi křesťanské společnosti. Autoři akceptovali a uplatňovali rozlišování dobrého a špatného společenství či popisy dobrého a špatného vládce obdobně, jako to činili kronikáři, legendisté, nebo tvůrci knížecích zrcadel. Rozlišování mezi dobrým a špatným se pak stalo součástí různých námětů a ovlivnilo i popisy dětství v literárních pramenech středověku. K prolínání dochází zvláště při odkazech na chování dětí, nebo předurčení dětí či při vylíčení samotného dětství a jeho etap. Děti a dětský věk hrdinů zachycují tyto prameny navíc někdy stejně obsáhle, jako postihují líčení o panovnících, rytířích či ženských hrdinkách. Nadto obdobně jako historiografické prameny odlišují literární díla genderová hlediska a ukazují rozdílné nároky, které byly kladeny na chlapce a na dívky. Stejně jako vyprávěcí historiografie – kroniky, letopisy, legendy (apod.), nebo normativy – knížecí zrcadla, naučení, životopisy (apod.), cizelují v rámci děje ideály výchovy v souladu s obrazem božského ideálu a snaží se mu připodobnit.

Z domácích literárních děl přináší ideál předurčený hrdinovi zvláště epos *Alexandr* od Oldřicha z Etzenbachu (ze 70. až 90. let 13. století) a staročeská kratší verze stejné literární látky tzv. *Staročeská Alexandrejda* (z poč. 14. věku).

76 K tomu již D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, s. 124, včetně poznámky 204: „v pátém [roce] pak skrze odpovídající bry hledat zábavu a také se jim mají vyprávět příběhy a báje zvláště, když se učí mluvit“, s odkazem na *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik, Teil I–III, Buch I–III*, MGH Staatschriften des späteren Mittelalters, Sabine Krüger (ed.), Stuttgart 1973, Teil I, Buch I, s. 86–92.

Konkrétně v pasáži, kdy se jedná o rady Aristotela mladému, nastupujícímu vládci. Ženský ideál předurčení ve smyslu ženy dítěte ve stejně či podobně rozsáhlé variaci v beletrii u nás naopak nenacházíme. Objevují se jen konstatování o tom, že ideálními vlastnostmi oplývaly ženy už v dětství nebo se dočteme konkrétní popisy ideálních žen/vládkyň již v dospělém věku.

Eposy pak z hlediska dětství vedle toho poměrně výrazně akcentují možnosti dobové výchovy dětí nebo popisují způsob života dětí. Nejvíce informací najdeme v díle *Vilém ze země Slovanů* opět od Oldřicha z Etzenbachu (poč. 90 let 13. století), který vypráví o synech Viléma a paní Bene. Dětství chlapců, dvojčat je vylíčeno od narození, přes výchovu až k dospělosti v rozměru osiřelého dětství a strastiplného osudu, kterým prošli. Děti se ocitly díky odloučení od rodičů postupně snad ve všech sociálních vrstvách společnosti (od panovnického dvora, urozenou společnost, přes městskou vrstvu až po chudinu). Obdobné motivy sirotků popisuje z domácích pramenů například i staročeský *Tristram a Isalda* (2. polovina 14. století). Souvisle se sirotky přibližují literární prameny na druhou stranu však také projevy materské lásky, které najdeme ve staročeském díle *Vévoda Arnošt* (2. polovina 14. století) nebo opět ve starším eposu *Vilém ze země Slovanů*.

V některých epických příbězích při líčení dětství (výchovy a způsobu života) zachytíme dokonce aluze na dění v Českém království či jiných zemích, které se staly zápletkou vlastního literárního příběhu. Lze to považovat za zvláštní specifikum v domácí literatuře, konkrétně z přelomu 13. a 14. století, kdy se pohnutý osud Václava II. odráží v několika literárních památkách (v *Křížové výpravě lantkraběte Ludvíka Zbožného Durynského*, staročeské *Alexandrejdě* a v nejvíce v eposu *Vilém ze země Slovanů*), kde příběh nadále rozvíjí.

Další sledovaný aspekt – božské vlastnosti u dětí, resp. obraz božského dítěte vysledujeme ve středověké literatuře zvláště v exemplech, krátkých a poučných příbězích, které obsahují hned několik skupin, v nichž jsou děti popsány. Nejčteněji se vyskytuje dítě v rodině, kdy texty řeší dědictví, nebo vztahy k rodičům a sourozencům. Druhou skupinu tvoří pojednání o dítěti a jeho budoucnosti, kterou se snaží zajistit rodiče. Třetí představují děti nadané zázračnými a léčitel-skými schopnostmi, a za čtvrté se děti objevují v rolích žáků či poučovaných. Poslední celek pak představuje problematika nelegitimních dětí.

S materií exemplů souvisí i domácí literární dílo *Legenda o Panně Marii* od Jindřicha Clúseněre z 90. let 13. století. Epická báseň, jež vznikla z popudu krále

Václava II., přinesla do nejstarší literární beletristické produkce v Čechách nový prvek. Tím se stalo samotné dítě, jež vystupuje coby akční hrdina od počátku děje až k závěru, byť text primárně oslavuje Nanebevzetí Panny Marie. Zůstalo zatím zcela bez povšimnutí, že dějová linie žaka/dítěte odpovídá žakovským příběhům, které se vyskytovaly v různých obměnách ve středověké Evropě. Tyto příhody se nejčastěji objevovaly právě v exemplech jako poučné příběhy. Z mladších pramenů následujícího století 14. století známe pak přímo dvě exempla, kde vystupují žák a Panna Marie, která různým způsobem přispívá k osudu dětí.

Exempla však zahrnují také zárodky příští literatury pro děti, resp. pohádek. Jedná se například o základ pohádky *O dvanácti měščkách*, nebo *O hloupém Honzovi* z doby Karla IV. Mezi pohádkové motivy z exemplů patří i méně citované jádro budoucí pohádky *O Plaváčkovi* (ze *Staročeských gest romanorum*) nebo vyprávění ze souboru exemplů *Olomouckých povídek*, kde se nacházejí příběhy o kouzelném prstenu či suknu, později známém jako létající koberec. Jiný pohádkový motiv nabízí vyprávění *O Kůzlatkách*, čímž se přibližuje v exemplech rovněž obsažený a středověk předcházející žánr bajky.

„Literární dětství“ středověku tedy nepochybně zahrnuje široké spektrum posuzovaného pramenného materiálu, kde se vzájemně prolínají různé žánry, ale tematické syžety se opakují. Ať už to bylo genderové hledisko, nebo postulování ideálu či edukativní texty nebo jen epické vyprávění o životě konkrétního dětského hrdiny (zpravidla chlapců), vždy k tomu docházelo v souladu s vnímáním dobového řádu a křesťanské společnosti. Množství zmínek o dětech, které literáti vkládali do svých děl, tak vědomě odráželo situace vlastní doby, jež pro ně byly inspirativní a ovlivňovaly jejich tvůrčí proces.

Závěrem dodejme, že bez zohlednění zmínek z veškerých písemných pramenů středověku, které máme zachované a jejich vzájemné komparace, by obraz dětství ve středověku zůstával ochuzený. Zvolený metodický postup v určení kategorií – ideál předurčení, výchova a způsob života, a obraz božského dítěte, naznačuje možnou cestu pro další práci s literárně-zábavnými prameny, jako nepominutelnou součástí písemné kultury a mentality doby.

Literary sources on children and for children.

A paper on the comparison of the historiographic sources and the literature of the Middle Ages in the Czech lands

Medieval literary sources discuss children and childhood relatively richly. Not only do the Czech written monuments prove this fact but they also have their own, exceptional specific nature in this material. It generally starts from the elementary principle of the time, when the authors built in the work the opinion in the spirit of distinguishing between a good and bad society or in the conception of a good and bad ruler. They did so in various narrative styles and genres, where they reflected both the general good and the inclusion of period events. The distinction of the society of men, women or sovereigns and all of the social classes in the sense for bonum commune was one of the plots, which determined the immanently present discourse of all of the written texts that have been preserved.

We naturally find the same conception also in the descriptions of conduct, or the predestination of children or in the descriptions of childhood itself and its stages. The more so when children and their fates were captured by various written genres of the period (chronicles, legends, princely mirrors or entertaining epic-lyric literature). The literary sources were, however, monitored the least or not at all in seeking childhood in the Middle Ages, although some of them capture children or the heroes of childhood age just as extensively as they describe the lives of the sovereigns, knights or heroines. Like with the historiographical sources, also the literary works differentiate in terms of gender and show the different demands, which were placed on boys and girls.

Of the domestic literary works, the ideal predetermined to the hero is in the epic Alexander by the author Ulrich von Etzenbach (from the 1270s to 1290s) from the circle of the Prague court and the Old-Czech shorter version of the same literary material the so-called Old-Czech Alexandreis (from the beginning of the 14th century). Specifically, it is the advice of Aristotle to the young, incoming ruler, which not only these two works from the domestic milieu contain, but generally all of the epic medieval stories on Alexander the Great. On the contrary, we do not find the feminine ideal in the same or similar extensive vari-

ations of predestination. A rather laconic statement appears that the ideal characteristics of a woman abound already in childhood (e.g. Lady Bene from the epic *Wilhelm von Wenden*, or in the case of the emperor's wife in the Old-Czech work by Duke Ernest) or the descriptions of ideal women, rulers already of adult age.

The domestic literary sources are richer in content in the case of the responses of the period education of children of their way of life. We find the most information in the work of *Wilhelm von Wenden*, where the childhood of the sons of Wilhelm and Lady Bene is told. The childhood of the boys, twins, is described in the epic from their birth, through the methods of education until their adulthood in the dimension of orphaned childhood and miserable fate that they underwent. The children thanks to separation from their parents literally went through all of the social classes of society. They first grew up in the urban milieu almost as servants, then with the cover of love they lived with a childless married couple, from which they left for the court and served as courtiers with King Honest. However, before they again met their noble parents, they found themselves among the poor, thieves and themselves became robbers. We find similar motifs of the description of orphans from the domestic sources for instance also in the Old-Czech text of *Tristan and Isolde*.

Literary sources are also permeated with mentions of maternal love and in some epic works we capture even historiographic allusions on the direct events in the medieval Bohemian kingdom or other lands, which even became plot lines of their own literary story. These are the already outlined unusual specific character of the domestic literature, specifically from the turn of the 14th century, which concerns the fates of King Wenceslas II. We find allusions to his childhood for instance in the poems of an anonymous author entitled *The Crusade of Louis the Pious, Landgrave of Thuringia*, and to the greatest extent in the epic by Ulrich von Etzenbach *Wilhelm von Wenden*. Here, we find in the introductory verses in essence a recapitalization of the beginnings of the reign of Wenceslas II incorporated into the narration, from which the story develops further.

We then find divine characteristics in children, or the reflection of the divine child in medieval literary monuments, particularly in medieval exemplars, short and educational stories, where we can monitor several groups at once in which children are described. A child in a family appears the most frequently,

when the texts resolve inheritance most often or the relations to the parents and siblings. The second group comprises treatises on the child and its future, whom the parents are trying to take care of. The third are children with miraculous and healing abilities, and, in the fourth, children appear in the roles of pupils and the taught. The last whole describes the issue of illegitimate children.

Also the domestic literary work, the Legend of Our Lady by Jindřich (Henry) Clúsenêre from the 1290s is related to the matter of the exemplars. The epic poem, which was written at the impetus of King Wenceslas II, brings a new element to the earliest literary literature production here. That was the child itself, who appears here as an action hero from the beginning of the vents until the conclusion, although the text primarily celebrates the Assumption of the Virgin Mary. It has so far remained unnoticed that the plot line of pupil/child corresponds to the student stories, which have appeared in various forms in medieval Europe.

The exemplars, however, include besides children the stories of men and women and also animals appear with human characteristics in many situations. Besides that, it contains the seeds of the future literature for children as well, or fairy tales. It is for instance the basis of future fairy tales: On the Twelve Little Months or On Stupid Honza from the time of Charles IV. The unnoticed fairy tale motifs from the exemplars include, however, also the core of the future fairy tale On the Little Dun Horse (from the Old-Czech *Gesta romanorum*) or the narrative from the collection of exemplars of the Olomouc Tales, where there are the stories of the magical ring or cloth, later known as the flying carpet. Another fairy tale motif is the story of the little goats, which in the exemplars approaches also the busy and popular genre of fables.

“Literary childhood” in the Middle Ages includes a broad spectrum of considered source material, where various genres blend together, but the thematic plot lines repeat. The amount of the mentions of children, which the writers put in their works, then deliberately reflect the situation of the time, which were inspirational for them and influenced their own creative process. We most frequently capture the description of the fate of the hero, specifically either the child predetermined by his education for a role within the family, or the orphan, who is poor, homeless and suffers a difficult fate. The majority of these heroes are male in terms of gender.

DÍTĚ A CÍRKEV VE STŘEDOVĚKU¹

EVA DOLEŽALOVÁ

Child and the Church in the Middle Ages

The lives of both adults and children in the medieval Europe of western Christianity were shaped by societal and ecclesiastic norms. These norms were based, in particular, on the canon law and the liturgy. The life of a child is depicted in these sources in a static manner as depending on the decisions of the adults – parents and curators. However, other preserved sources besides the normative ones, namely, those produced by the Church administration and judiciary, make it possible to reconstruct the life of children in the Middle Ages more vividly.

Key words: childhood – Church – canon law – Church administration – Czech lands – Middle Ages

Životy lidí ve středověké Evropě byly výrazně formovány a ovlivňovány křesťanským prostředím a církevními normami, tj. postupně se utvářejícím církevním právem a liturgií. V tomto prostoru se odehrával běžný život každého člověka v christianizované společnosti, dospělých i dětí. Cílem této studie není rekonstruovat nebo analyzovat jednotlivé kauzy, ale spíše upozornit na dochované druhy pramenů, které vypovídají o dítěti ve vztahu k církevnímu prostoru, a pokusit se nastínit možnosti studia dětství v církevních pramenech, a to jak normativních, tak pramenech pocházejících z praxe církevní správy.²

Když budeme chtít v obecné poloze charakterizovat, jak bylo dítě v církvi vnímáno, narazíme na řadu dílčích otázek, které je nutno zodpovědět. Třeba už

1 Tato studie vznikla v rámci grantového projektu GA15-02196S *Dítě ve středověku a raném novověku v českých zemích*.

2 Primárně se jedná o církevní právo formující se zejména ve 12. a 13. století a jeho reflexi ve správní praxi církevních center a jejich okrsků. Je to hlavně *Decretum Gratiani*. Zde odkazují na jeho elektronickou edici zveřejněnou na stránkách <http://geschichte.digitale-sammlungen.de/decretum-gratiani/online/angebot>. Vedle něho se pak jedná o normativní prameny sériové povahy jako (arci)diecézní statuta a v neposlední řadě úřední knihy církevní správy, které aplikaci církevního práva provázely, což byly zejména vizitační protokoly, soudní akta, konfirmační knihy apod.

tu nejzákladnější: kdo byl považován za dítě, nebo, přesněji řečeno, do jakého věku byl člověk církví vnímán jako dítě. Můžeme vycházet z antické typologie trojího věku dětství po sedmi letech až do 21 let? Obecně vzato je tomu tak, s výjimkou třetího věku, končícího v jednadvaceti letech. V sedmi letech byl člověk – dítě – zralý k základním úkonům. V tomto věku proto docházelo k biřmování a sedmileté dítě bylo zralé i pro první stupně svěcení. V sedmi letech mohla být malému chlapci udělena první tonsura jako znamení zasvěcení nebo předzvěst budoucí církevní kariéry. Ve stejném věku mohla duchovní dráha chlapce pokračovat i udělením dalších stupňů nižšího svěcení: ostiáře, lektora a exorcisty.³ V podstatě se však v době vrcholného a pozdního středověku jednalo spíše o akty zehnaní než o skutečné svátostné svěcení. Od sedmi let mohly být také slaveny církevní svatební obřady, o kterých ještě budeme mluvit dále. Obecně však církevní právo chápalo věk po dovršení sedmého roku života ještě jako nezpůsobilý k trvalým závazkům. Proto byl pro důležité a závazné akty stanoven minimální věk čtrnáct let. Teprve tehdy mohlo být uděleno první skutečné svěcení – na akolytu. Pokud bychom však chtěli za dospělost označit až věk, kdy mohl mladý muž dosáhnout na kněžské svěcení, museli bychom pokročit o dalších jedenáct let, až k dovršení dvacátého pátého (ve starších dobách dokonce až třicátého) roku života.⁴

Vedle církevních předpisů ovšem musíme brát ohled i na další společenské a právní zvyklosti, a tak bychom se snad mohli spokojit konstatováním, že za dítě byl ve středověku považován každý chlapec do čtrnáctého roku a dívka do dvanáctého roku života, tedy do doby, kdy bylo povoleno uzavírat sňatek. V církevních dokumentech se ale v této souvislosti nemluví o dospělosti jedince – chlapce či dívky, ale o jeho způsobilosti. Po dovršení tohoto předepsaného věku byl mladý člověk způsobilý k právním úkonům, dívky ale v menším rozsahu než chlapci. Před dovršením tohoto věku každé dítě potřebovalo k právním úkonům poručníka.⁵

I v krátkém období dětství před čtrnáctým či dvanáctým rokem života hrálo dítě významnou roli v rámci církevního společenství. Vztahovaly se na ně svá-

3 Eva DOLEŽALOVÁ, *Svěcení pražské diecéze 1395–1416*, Praha 2010, s. 43–45.

4 *Ibidem*, s. 31–34.

5 Např. *Decretum Gratiani*, causa XX., q. II., c. II., causa XXII., q. V., c. XV.

točné obřady a jeho věk byl při určitých úkonech zohledňován. Základním pramenem je i zde kanonické právo, které ale neřeší postavení dítěte obecně, nýbrž právě jen ve vztahu k právním a svátostným úkonům. Mimo jiné se kanonické právo vyslovuje k otázce, od kdy může dítě, resp. chlapec svědčit či přísahat. Také zde se připouští jako minimální věk čtrnáct let. Dívku však měl v tomto případě zastupovat její otec, eventuálně jiný mužský poručník.⁶ V kanonickém právu se slovo „dítě“ (*infans*) vyskytuje jen v několika málo ustanoveních, vztahujících se v podstatě výlučně k udělení křtu.⁷ Vedle toho se ovšem v kanonickém právu objevují zmínky o dětech v našem slova smyslu (tj. o dívkách a chlapcích – *puella / puer*) v souvislosti s jejich způsobilostí k právním úkonům, s udílením svěcení a žehnání, se sliby při vstupu do řádu apod. Ve většině případů jsou to ale laonická konstatování, z nichž je možné utvořit jen jakýsi rámec vymezující prostor středověkého a raně novověkého dětství. Tato ustanovení především určují hranice, ve kterých může dívka či chlapec o svém budoucím životě rozhodovat samostatně a za jakých okolností. Vedle vstupu do řádu, složení slibů či vstupu do duchovního stavu se jednalo zejména o manželství.

Vedle pramenů kanonické práva se děti objevují v liturgických příručkách (např. v pontifikálech). Děti jsou zde ovšem spíše jen objekty děje nebo mají předepsané role. Na základě těchto textů je možné rekonstruovat podobu svátostných obřadů. Zmínky o dětech ale přicházejí také v pramenech církevní správy. Děti se v nich objevují jako trpní účastníci událostí, kteří často nesou důsledky činů dospělých lidí. Takovými prameny jsou např. vizitační protokoly, kde se dozvídáme o dětech kněží a jejich konkubín, a jejich komplikovaném životě ve společnosti.⁸

6 *Decretum Gratiani*, causa XXII, q. V., c. XV.

7 *Decretum Gratiani*, např. distinctio XIV.

8 Např. *Protocollum visitationis archidiaconatus Pragensis annis 1379–1382 per Paulum de Janowicz archidiaconum Pragensem, factae*, Ivan Hlaváček – Zdeňka Hledíková (edd.), Praha 1973, s. 137, 139 etc.

Svatosti

Nejdůležitější svorníky života křesťanské společnosti představovaly svátosti. Člověk, ať už dospělý či dítě, kterému byly odepřeny, se dostával na okraj společnosti a hrozilo mu zatracení. Primární svátostí byl křest. Tato svátost byla zcela zásadní pro přijetí člověka do křesťanské společnosti. Křest se většinou odehrál krátce po narození dítěte, event. byl dítěti v nouzové situaci (např. v ohrožení života – *in casu necessitatis*) udělen přímo po narození laikem, aby se zabránilo smrti bez pokřtění.

Otázka nepokřtěných dětí zůstala po celý středověk velmi podstatná.⁹ Dítě, které zemřelo bez udělení křtu a také bez vlastního hříchu, nemohlo dosáhnout plné spásy. I přes ustanovení limbu jako místa pro duše takových dětí nebyla situace uspokojivě vyřešena. K možným neobvyklým situacím se vyslovovalo i kanonické právo. Nebylo povoleno křtít mrtvé děti, stejně tak jako děti ještě nenarozené v matčině lůně.¹⁰ Svědectví legend o zázracích, kdy mrtvé dítě krátce ožilo, aby mohlo být pokřtěno a krátce nato opět zesnulo, jsou jen ilustrací praxe církevního práva.¹¹ Praktické otázky, jak bylo s dětmi zemřelými při porodu nebo krátce po něm zacházeno, jsou spíše otázkami pro archeology, ale i pro teology. Průběh standardního křtu je popsán v liturgických příručkách – pontifikálech a rituálech.¹² Právo i liturgie přitom přísně rozlišovaly mezi křty dospělých (např. židovských konvertitů) a křty malých dětí. Jednou ze sporných věcí

9 Elke Pahud DE MORTANGES, *Der versperrte Himmel. Das Phänomen der sanctuaires à répit aus theologiegeschichtlicher Perspektive*, Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte 98, 2004, s. 31–48.

10 *Decretum Gratiani*, distinctio XIV., c. CXIV.

11 Tyto zázraky se poměrně stereotypně objevují v legendách; v poslední době k tomu např. Josef ŽEMLIČKA, *Dítě ve starším středověku*, in: Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby: stati a rozšířené příspěvky z 29. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 12. a 13. října 2010 v Clam-Gallasově paláci v Praze, Praha 2012, s. 81–88 (= Documenta Pragensia 31).

12 Vývojové řady pontifikálů byly edičně zpracovány a částečně také vydávány pod vedením Michela Andrieu, zde cituji alespoň Michel ANDRIEU, *Les ordines romani du haut moyen age*, Louvain 1961–1974; Cyrille VOGEL – Reinhard ELZE, *Le Pontifical romano-germanique du dixième siècle*, 3 vols., Rome 1963–72, (= Studi e Testi vols. 226–7, 266).

v tomto obřadu se v praxi ukázal být počet kmotrů. Církev se snažila jejich počet striktně omezit na jednu či dvě osoby. Podle zpráv z vizitačních protokolů a dalších pramenů církevní správa je ale známo, že se rodiče snažili zvýšit prestiž křtu svých dětí tím, že zvyšovali počet kmotrů. Častěji se to dělo u křtů chlapců než u křtů dívek.¹³ Při některých křtech se i v Čechách vyskytovalo až sedm kmotrů. Církevní předpisy se stále snažily upozorňovat na vznik příbuzenství mezi kmotrem a kmotřencem nebo i dvěma kmotry téhož kmotřence, které by mohlo v budoucnu omezit jejich sňatkové možnosti.¹⁴

Následující svátosti, také udílenou v dětském věku, se stalo biřmování. V samých počátcích křesťanství se patrně tento obřad propojoval s křtem a i později byl chápán jako jeho součást či jeho dokončení na znamení sestoupení Ducha svatého. K biřmování patřilo udělení křížma a vložení rukou na hlavu biřmované osoby. K proměně biřmování do podoby samostatného svátostného aktu došlo až v průběhu vrcholného středověku. Teologický základ pro to vybudovala až scholastická filozofie,¹⁵ jako samostatný obřad se však udílení této svátosti vyvíjelo ještě později. Častější doklady o něm pocházejí až ze 14. a 15. století a k definitivnímu potvrzení závaznosti obřadu biřmování došlo až na florentském koncilu r. 1439. Už o sto let později byla ale svátostná povaha biřmování odmítnuta německou reformací. Vlastní průběh obřadu biřmování je dokumentován jen zřídka. Je zajímavé, že i většina vrcholně středověkých liturgických pramenů tento akt pomíjí a jako ustálený obřad se v liturgických knihách začíná objevovat až s počátkem novověku.¹⁶

Specifické akty představovaly dětské svatby, které se odehrávaly mezi snoubenci po dosažení alespoň sedmi let věku obou dětí. Jejich platnost byla logicky odložena až do doby po nabytí způsobilosti k právním úkonům. Z jiných hledisek se však církevní právo dětským svatbám nevěnovalo. Průběh církevního ob-

13 Např. *Protocollum*, s. 117–119.

14 Např. *Decretum Gratiani* III, distincio IV, causa C.

15 Např. HUGO ZE SVATÉHO VIKTORA, *De sacramentis christianae fidei*, Straßburg: [Drucker des Jordanus, d.i. Georg Husner] 1485.

16 Jedním z ojedinelých dokladů je obřad, při kterém bylo Karlu IV. změněno jeho původní jméno z Václava na Karla po jeho kmotrovi a strýci Karlu IV., francouzském králi r. 1323, viz blíže *Vita Caroli*, FRB III, Praha 1882, s. 339.

řadu a žehnutí snoubencům nebyly jiné než při svatbě dospělých osob; stejná byla i právní kritéria závaznosti obřadu.

Ilegitimita

Vedle udílení svátostí se církevní právo věnovalo také situacím, které vybočovaly z normy a které bylo nutno v běžném životě řešit. Jako nejčastější problém se objevovala ilegitimita dítěte, tj. jeho narození mimo manželský svazek. Takových dětí bylo patrně i ve středověku mnoho a záleželo vždy na postavení a momentální situaci rodičů, zda se rozhodli původ dítěte legitimizovat. K nápravě ilegitimity vedla pouze jediná cesta, a to udělení dispense, o kterou musel rodič nebo jiný zástupce dítěte požádat u papežské kurie. Takové žádosti pak tvořily podstatnou část žádostí o omilostnění směřujících k papežskému úřadu penitenciarů.¹⁷ Historicky se sice vyvinulo i delegované právo diecézních biskupů udílet dispence. Ti však mohli udílet omilostnění jen pro určité defekty a jejich mílosti měly jasně určené hranice. Tak např. mohli udílet dispens pro nemanželský původ kandidátovi nižších svěcení nebo pro držitele obročí *sine cura*.

Mimomanželský původ byl nejen překážkou uzavření dobrého sňatku, ale také překážkou v církevní kariéře či v jiném společenském uplatnění dítěte. „Nelegitimní původ“ jako překážka plné způsobilosti, zavedený původně v církevním právu, pak byl jako právní kategorie v 15. století recipován i civilními zákony.¹⁸

Vedle známých případů z vysokých společenských vrstev stojí ovšem osudy dětí, které pocházely z městského, spíše chudinského prostředí, jejichž původ buď nebyl legitimizován, protože stále zůstávaly na okraji společnosti, nebo pro nepřehlednost situace nebyl církvi ani sledován. Specifickou kategorií jsou děti farářů, o nichž se dochovaly zprávy ve vizitačních protokolech nebo v soudních aktech. Úskalím při případném využití těchto zpráv je, že zmiňují pouze; exist-

17 Ludwig SCHMUGGE et al., *Repertorium Poenitentiarie Germanicum. Verzeichnis der in den Supplikenregistern der Pönitentiarie vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches*, 1–8, Tübingen 1998–2012.

18 Ludwig SCHMUGGE, *Kirche, Kinder, Karrieren. Päpstliche Dispense von der unehelichen Geburt im Spätmittelalter*, Zürich 1995.

tenci nemanželských farářských dětí, ale jejich následný osud se z pramenů ztrácí.¹⁹ Dá se předpokládat, že po odhalení byly ženy i s dětmi vzdáleny z farnosti, a pokud to jen trochu bylo možné, provdaly se dále. Tímto sňatkem mohl být legalizován i původ starších dětí. Ani sňatek matky a otce následující rychle po narození dítěte však neznamenal záruku bezchybného původu. U kurie se dochovala řada případů, kdy mladí muži žádali o dispensaci původu právě v těchto konkrétních případech, aby mohli pokračovat v církevní kariéře a získat vyšší svěcení.²⁰ Jinými specifickými případy byly děti, které vzešly ze vztahu duchovního a vdané ženy. Zprávy o nich jsou doloženy v aktech korektorů kléru. Zatímco styk duchovních se ženami byl dále sledován, osud nemanželských dětí zůstával mimo pozornost arcibiskupských úředníků. Není jisté, zda v těchto případech děti zůstávaly s matkami.

Při vzájemném porovnání všech těchto pramenů lze vystopovat fakt, že církevní společenství, např. farnost, a v něm zvláště sám farář měla obecně dobrý přehled o legitimitě či ilegilititě původu osob ve farnosti žijících, a to i bez písemné evidence.²¹ V mladší době už se ovšem evidence vedla. Nelegitimní původ dítěte nebylo zřejmě možné utajit. K tomu mohla přispívat i nízká mobilita středověkých rodin a také nutnost dokládat mravní zachovalost při udělení svěcení, event. i při dalších církevních úkonech. Takové potvrzení nebo svědectví musel vydat duchovní z farnosti, odkud dotyčný pocházel. Je tedy možné předpokládat, že povědomí o původu jednotlivých osob bylo udržováno i ústní tradicí. Je také velmi pravděpodobné, že děti nelegitimního původu z chudého prostředí nikdy dispence nedosáhly, ale tyto případy unikají pozornosti církevní správy.

Dítě a církevní právo (přestupky a tresty)

Trestání dětí na základě církevního práva, např. za delikty proti víře, bylo ve středověku velmi řídké. Děti, jak už bylo dříve zmíněno, spíše nesly důsledky rozhodnutí a činů svých rodičů. Církevní právo i církevní správa se okrajově věno-

19 Děti duchovních tvoří také specifickou skupinu suplik u papežského úřadu penitenciářů. Shrnujícím způsobem k tomu L. SCHMUGGE, *Kirche*, s. 210–246.

20 *Ibidem*, s. 69–74.

21 Např. *Protocollum*, s. 224. V těchto případech se ale většinou jedná o děti duchovních.

valy i dětem kacířů a nutnosti jejich zaopatření (v duchovním smyslu – např. udělením platného křtu).²² Děti heretiků se občas objeví i v inkvizičních protokolech; protože ale nebyly způsobilé k právním aktům, tedy ani k výslechu, nevěnovali jim písaři inkvizitorů další pozornost a jejich následný osud je nejasný. Z některých nepřímých zpráv se zdá vyplývat, že tyto děti zůstávaly pokud možno u příbuzných, kteří nebyli vyšetřováni.²³

Vzdělávání

Jednou z nejvýznamnějších rolí, kterou církev v životě dětí hrála, bylo vzdělávání. Pomineme-li běžnou katechezi, kterou měl vykonávat farář v rámci své farní služby, dostanou se do středu našeho zájmu především farní školy. V nich byli v podstatě výlučně vzdělávání chlapci. Farní školy poskytovaly základní vzdělání a působily jako místa, odkud mohli chlapci odcházet za dalším vzděláváním na řádová učiliště nebo univerzity, pokud se pro takovou dráhu rozhodli.²⁴ Univerzity i řádová učiliště zde však ponecháváme stranou.

O dětech, či přesněji řečeno o mladých chlapcích, máme zprávy také jako o choralistech, pro které byly postupně zakládány i různé nadace při kostelích. O vlastní výuce na farních školách existuje jen minimum pramenů. Dá se předpokládat výuka trivía, tj. čtení, psaní a aritmetiky, a také základů teologie. O počtech takto školených dětí – chlapců – nemáme v podstatě žádnou představu. Vedle farních škol musíme vzít v úvahu také možnosti vzdělávání dětí v rámci řeholních komunit. V tomto prostředí se základního vzdělání mohlo dostat i dívkám, určitě alespoň dívkám pocházejícím z urozeného, v mladší době i z měšťanského prostředí. Vedle domácího vzdělávání to zřejmě byla pro dívky jediná možnost nabytí gramotnosti. Humanistické měšťské školy vznikající od

22 *Decretum Gratiani* II, causa I, q. 1.

23 Např. Alexander PATŠCHOVSKÝ, *Quellen zur böhmischen Inquisition im 14. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien 1979, s. 193–196.

24 Výzkum středověkých farních škol nebyl pro české země doposud uspokojivě proveden a dosavadní znalosti jsou založeny jen na provedených sondách do historického materiálu, např. František ŠMAHEL, *Dvanáct pramených sond k sociálním poměrům na Tábořsku od poloviny 14. do konce 15. století*, Husitský Tábor 9, 1986–87, s. 277–322.

15. století byly přístupnější většímu počtu chlapců z městského prostředí, venkovskou populaci ale zasáhly jen okrajově.²⁵

Specifickým úkolem některých řádových domů byla výchova dívek z vyšších společenských vrstev, které se zde mohly připravovat na budoucí řeholní život stejně jako na budoucí manželství. Specifika života a výchovy těchto dívek však nejsou pro středověk příliš známa a objevují se spíše jen nahodile v narativních pramenech.

Dítě a církevní kariéra

Děti mohly najít uplatnění v církevní správě ještě před dovršením předepsaného věku, i když to bylo mimo církevní právo. Nejvyšší stupeň nižšího svěcení (akolyta) a všechny další stupně svěcení vyžadovaly čtrnáct let, z hlediska práva tedy dosažení zletlosti. Přesto bylo možné získat vyšší svěcení, pokud byla kandidátovi udělena dispens pro defekt nízkého věku. Stejně tak v úvahu přicházely dispensace pro další možné defekty (např. fyzické) zamezující církevní kariéře.²⁶ Takové případy jsou ovšem výjimečné a týkají se jen nejvyšších společenských vrstev. Chlapci, kteří v takovém věku dosedli do vysokého úřadu, byli i přes dispens vnímáni společností jako nezralí a většinou se do chodu instituce zapojovali až v pozdějším věku.

Dítě a církev ve středověku a možnosti dalšího studia

Všechny případy, kdy se dítě objevuje v církevních pramenech a kdy je s ním zacházeno bez dispensací jako s dítětem, jsou doložitelné na mnoha konkrétních případech. Tyto konkrétní kauzy ale víceméně „jen“ ilustrují recepci církevního práva a dokládají dobovou praxi, která byla v obecné rovině shodná či velmi podobná v celé křesťanské Evropě. Možnosti historického výzkumu se tak posouva-

25 K dějinám latinských a humanistických škol existuje rozsáhlá odborná literatura, z níž zmíníme např. Josefa HEJNICE, *Českokrumlovská latinská škola v době rožmberské*, Praha 1972.

26 Kirsi SALONEN – Jussi HANSKA, *Entering a Clerical Career at the Roman Curia, 1458–1471*, Surrey – Burlington 2013.

jí do roviny srovnávání drobných odchylek, k nimž docházelo v praxi, nebo hodnocení a porovnávání frekvence určitých událostí. Typickým příkladem je nelegitimní původ, který byl patrně jednou z nejběžnějších záležitostí v církvi řešených.

V pramenech církevní správy se objevuje mnoho zpráv o nemanželských dětech i dětech duchovních, jejich další osud je ale v podstatě nesledovatelný.²⁷ Až na několik výjimečných případů se tyto děti nedaří dohledat v mladších pramenech. Není známo, zda se jim podařilo v dalším životě uspět a očistit svůj původ, spíše je ale možné předpokládat, že tomu tak nebylo.

Závěrem

Život dítěte z pohledu středověké církve byl obdobím krátkým a velmi důležitým pro jeho další osud. Více než život dítěte ale byl církevní administrativou sledován jeho původ a život jeho rodičů. Problematické byly např. děti souložnic a prostitutek, a to i v případě, že byly vdané, protože v tuto chvíli vystupovala do popředí mravní zachovalost rodiče.

Z pohledu církevního práva bylo dětství krátkou periodou, během níž bylo s dítětem zacházeno jiným způsobem než s dospělým. I po dosažení minimálního věku potřebného k právní způsobilosti z hlediska církevního práva však zůstávaly některé další kariérní postupy bez dispense uzavřené. Pro nejvyšší církevní úřady, jako bylo biskupství či arcibiskupství, byl muž způsobilý až po dosažení 30 let, zde však už budeme mluvit raději o zralosti než o završení dětství.

27 Pomineme-li už zmíněná akta penitenciářů, dochovaly se zmínky o dispensích pro nelegitimní potomky také ve formulářových biskupských sbírkách a soudních aktech biskupských oficiálů. Z českého a moravského prostředí středověku naopak nejsou známy testamentsy duchovních (na rozdíl od jižní a západní Evropy), ve kterých by tito jako otci odkazovali nějaký majetek svým nelegitimním potomkům.

Child and the Church in the Middle Ages

The lives of people – both children and adults – in the medieval society were largely determined by the ecclesiastic norms, grounded in the canon law, the liturgy and societal habits. While the legal norms were in essence generally valid for the entire world of western Christianity, the societal habits and the everyday practice of handling with children were different in different countries. The latter statement relates, for example, to the illegitimate children of both lays and clergymen and their claims to heritage. Compared to southern and western Europe, there is much less evidence (such as testaments of such children's fathers) of these practices preserved from the Czech lands before the beginning of the Hussite revolution. Children appear in these documents mostly as passive objects of handling. Typical documents, in this respect, are the visitation protocol by Pavel of Janovice, the archdeacon of Prague, in which the children of clerics are reported, or the inquisition protocols mentioning the children of heresy suspects.

Liturgical books, a special type of sources, describe in particular the ceremonies of conferring the sacraments. However, they also reflect the theological discussions of the time about the significance of the sacraments. An example is the gradual separation of confirmation from baptism and the postponing of the former to the time when the child is qualified to elementary legal acts, i.e. until the age of seven years.

STŘEDOVĚKÉ STUDIJNÍ NADACE V ČECHÁCH*

MLADA HOLÁ – MARTIN HOLÝ

The educational foundations in medieval Bohemia

The submitted article, which is based on the study of official and literary sources, concentrates on educational foundations in medieval Bohemia. Alongside establishment of new schools, their components (colleges) or support of the existing educational institutions, they represented the second most frequent form of educational patronage in all Europe of the western Christian circle. The main purpose of those foundations was material support of the students during their studies. It was not necessarily paid in the form of scholarship; it was also provided indirectly in the form of ensuring of meals, lodging, clothing, payment for medical treatment in case of an illness, purchase of textbooks, etc. Most importantly, it did not concern a one-time subsidy, which we often encounter in the Middle Ages, but support of a permanent character. The study monitors educational foundations that emerged in certain Latin parish schools, or later municipal schools, especially in the so called royal towns, as well as foundations established by the individual benefactors who came from the nobility and other classes of the then society under Prague University. Besides these, the authors also concentrate on foundations supporting students from the Czech lands during their studies at foreign universities (foundation of Adalbertus Ranconis de Ericinio being the best known in this context).

Key words: Bohemia – Middle Ages – education – educational foundations – patronage – scholarship

Studijní nadace představovaly ve středověku vedle zakládání nových škol či jejich součástí (kolejí), respektive podpory stávajících vzdělávacích institucí, druhou nejběžnější formu vzdělanostního mecenátu, a to nejen v zemích České koruny, ale v Evropě západního křesťanského okruhu vůbec. Jejich hlavním smyslem byla hmotná podpora jednoho či několika studentů v průběhu jeho, respektive jejich vzdělání. Nemusela být přitom vyplácena pouze ve formě stipendií konkrétnímu jednotlivci, nýbrž poskytována rovněž nepřímo v podobě úhrady stravy, ubytování, ošacení, nákladů spojených s léčením v případě nemo-

* Tato studie byla připravena v rámci projektu *Dítě ve středověku a raném novověku v českých zemích*; Grantová agentura ČR; GA15-02196S.

ci, nákupem učebnic apod. Důležité přitom je, že se nejednalo o subvenci jednorázovou, s níž se ve středověku také setkáme, ale o podporu trvalého charakteru.

V Čechách lze ojediněle sledovat studijní nadace již ve vrcholném středověku, a to jak u pražské univerzity, tak také u některých latinských farních, respektive městských škol, zejména pak v královských městech. Vyjít lze nejen z diplomatických pramenů různého charakteru (testamenty, další listiny respektive zápisy v městských knihách, deskách zemských, úředních knihách církevní správy apod.), ale také z některých pramenů literárních. Pro pražské Karlovo učení je to především takzvané *Calendarium beneficiorum Academiae Pragensis* univerzitního mistra Jana Campana Vodňanského (1572–1622), na něž domácí historickou obec – ovšem bez větší odezvy – upozornili již Karel Hrdina (1949) a znovu pak Josef Polišenský s Janou Vobrátílovou (1963). Tento nevelký spisek vycházející z dnes nedochovaných pamětních knih pražské univerzity byl v závěru roku 1615 vydán tiskem a rozeslán jako novoročenka k novému roku 1616. Jeho cílem nebylo jen podchytit různé formy podpory Karlova učení v minulosti, ale rovněž podnítit českou společnost raného 17. století k novému mecenášství.¹ Obsahuje přitom stručné informace i o některých středověkých nadacích.

Trvalá podpora žáků farních a městských škol

Počátky trvalé podpory žáků českých latinských farních/městských škol souvisely – vedle dalších impulzů – obecně s rozšířením péče o chudé a nemocné ve vrcholném středověku i s prosazením víry v očistec.² I když prameny jsou pro

1 *Mistr Jan Campanus, Mecenáši Karlovy university*, Karel Hrdina (ed.), Praha 1949; Josef POLIŠENSKÝ – Jana VOBRÁTILOVÁ, *M. Jana Campana Kalendář dobrodíní, prokázaných pražské akademii*, AUC-HUCP 4/1, 1963, s. 67–95 (tito autoři nereferovali starší edici z roku 1949). Na význam tisku upozornil naposledy Ivan HLAVÁČEK, *Zum universitären Mäzenatentum des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (Am Beispiel der Prager Universität)*, AUC-HUCP 49/2, 2010 (= Universitäten, Landesherren und Landeskirchen: Das Kuttenger Dekret von 1409 im Kontext der Epoche von der Gründung der Karlsuniversität 1348 bis zum Augsburger Religionsfrieden 1555), s. 169–184.

2 S dalšími odkazy viz alespoň *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, red. Karl SCHMID – Joachim WOLLASCH, München 1984; *Materi-*

medievalní období značně torzovité, jsou již od sklonku 13. století u některých beneficí či fundací jako příjemci výslovně uváděni nemocní žáci či choralisté. Například roku 1298 Albert z Poděhus při založení oltáře sv. Václava v pražské katedrále zahrnul mezi povinnosti oltářníka, aby pečoval právě o uvedenou skupinu osob. Navíc v den, kdy bude sloužena výroční mše, měl hostit mimo jiné šest chudých žáků.³

Od 14. století jsou opakovaně doloženy odkazy trvalé povahy pro žáky, a to především v souvislosti s různými náboženskými povinnostmi. Zpočátku ovšem fundátoři zpravidla uváděli kleriky či chudé obecně, není tedy možné vždy pro-

elle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter. Internationales Round-Table-Gespräch, Krems an der Donau, 26. September 1988, Gerhard Jaritz (ed.), Wien 1990 (zde pro naše prostředí zejména John Martin KLASSEN, *Gifts for the soul and social charity in late medieval Bohemia*, s. 63–81); *Memoria als Kultur*, Otto Gerhard Oexle (ed.), Göttingen 1995; Norbert OHLER, *Umírání a smrt ve středověku*, Praha 2001; Jacques Le GOFF, *Zrození očiště*, Praha 2003; Peter DINZELBACHER, *Poslední věci člověka. Nebe, peklo, očistec ve středověku*, Praha 2004; Kateřina JÍŠOVÁ, *Spása duše a očistec u novoměstských měšťanů*, in: *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup (edd.), Praha 2004, s. 253–268; *Milostenství ve středověkých městech* (= Documenta Pragensia. Supplementa IV), Kateřina Jíšová (ed.), Praha 2013; Michael BORGOLTE, *Stiftung und Memoria, Aufsatzsammlung* (= *Stiftungsgeschichten 10*), Tillmann Lohse (ed.), Berlin 2012; *Enzyklopädie des Stiftungswesen in mittelalterlichen Gesellschaften 1–2*, Michael Borgolte (ed.), Berlin – Boston 2014–2016 (ve svazku 2 na s. 27nn. o vztahu k očistci a na s. 192 nn. o vzdělávacích nadacích).

- 3 RBM II, Josef Emler (ed.), Pragae 1882, č. 1800, s. 773n.: „*Insuper prefatus presbiter pauperes clericos scole et corales, quos infirmari contigerit, in domum suam recipiet et fouebit donec sanitatem recuperent vel donec eos viam carnis contigat ingredi vniuerse, hoc tamen adiecto, si infirmitas prolixa fuerit, puta si ultra duarum septimanarum decursum durauerit, infirmus sibi vlterius prouidebit... Pascet etiam in eodem anniuersario meo ebdomadarios, videlicet duos presbiteros ... et sex pauperes scolares et duos campanatores*“. Scholáři pak byli výslovně uváděni i při fundacích některých špitálů; dále LE I, Clemens Borový (ed.), Pragae 1873, č. 221, s. 106n. K významu špitálů obecně pro naše prostředí zejména Marie BLÁHOVÁ, *Vývoj špitálů v raně feudální Evropě a problematika nejstaršího špitálu v Praze*, DP VII/1, Václav Ledvinka (ed.), Praha 1987, s. 44–61; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pražské klášterní špitály od 13. do počátku 15. století*, in: *ibidem*, s. 74–88; Rostislav NOVÝ, *Pražské předhusitské špitály*, in: *tamtéž*, s. 62–73; Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály*, Praha 1999.

kázat, že příjemci mohli být scholáři.⁴ Jindy byly ale stanoveny podmínky podrobnější. Například pražští měšťané Pavel z Podviní a Frenclin z Nymburka roku 1326 určili, aby při oltáři sv. Vojtěcha ve svatovítské katedrále byly slouženy bohoslužby za zesnulou choť druhého z nich, přičemž chudým scholářům za účast na mších má náležet 60 malých denárů.⁵

Při nadání některých dalších oltářů pražské katedrály jsou výslovně uváděni chudí klerici ve škole a vyčíslen byl konkrétní plat pro ně, opět v souvislosti s jejich náboženskými povinnostmi. Například pražský děkan Plichta ze Mšena v září 1362 jim určil roční platbu ve výši tří grošů⁶ či o pět let později pražský arcibiskup Jan Očko z Vlašimi pět grošů (výslovně na nákup chleba).⁷ Počty dokladů o podobných závazcích jsou v poslední třetině 14. století časté. Například roku 1374 je doložen v Jaroměři plat pro správce tamější školy, který je s žáky povinen účastnit se mši.⁸ Obdobně stanovil část ročního důchodu k rozdělení „*scolaribus autem in scolis et aliis pauperibus*“ o tři roky později svatovítský kanovník Přibyslav z Újezdce.⁹

4 Např. v roce 1290 je v souvislosti s anniversariem uveden odkaz na „*prandium dominis vicariis, pauperibus et servitoribus ecclesie*“; RBM II, č. 1491, s. 642n. „*Pauperes*“ a jejich povinnosti figurují dále např. v odkazu proboštova vikáře Vojslava (RBM II, č. 2186, s. 949), ale žáci opět výslovně zmíněni nejsou. Jinde jsou pak uvedeni chudí klerici - pražský biskup Jan IV. z Dražic roku 1305 při zřízení oltáře sv. Silvestra ve svatovítské katedrále zahrnul mezi příjemce „*clericis quoque pauperibus*“, RBM II, č. 2772, s. 1211n.; obdobně Zdislav ze Zvířetic při nadání oltáře sv. Marty tamtéž (1344) stanovil, aby odměnu dostali mj. chudí klerici, a to ve výši dvou grošů; RBM IV, Josef Emler (ed.), Pragae 1892, č. 1424, s. 577–580. Další příklad viz např. RBM IV, č. 1498, s. 584n.

5 RBM IV, č. 1219, s. 473n. K problematice anniversarií při svatovítské katedrále s odkazy na starší literaturu a další prameny Martina MAŘÍKOVÁ, *Aniversária jako součást liturgického provozu pražské metropolitní kapituly a hmotného zajištění jejich členů*, in: Trzecie polsko-czeskie forum młodych mediewistów. Commemoratio praeteritorum – społeczności średniowieczne wobec przeszłości, Hanna Krzyżostaniak – Jakub Kujawiński – Marzena Matla-Kozłowska (edd.), Poznań 2012, s. 151–163; k zakládání oltářů obecně viz zejména Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Donace církevním institucím v Čechách v prvním dvacetiletí 15. století*, in: Husitství – reformace – renesance I, Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (edd.), Praha 1994, s. 251–260.

6 LE I, č. 76, s. 40n.

7 LE I, č. 137, s. 66n.

8 LE I, č. 196, s. 94 (1374).

9 LE II, Clemens Borový (ed.), Pragae 1878, č. 260, s. 141.

S výraznější trvalou podporou chudých žáků se setkáme stále ale spíše výjimečně. Uvést můžeme testament generálního převora johanitského řádu Jana z Zvířetic z 25. ledna 1371, v němž kromě jiného stanovil, aby komtur komendy P. Marie na Menším Městě pražském ročně vyplácel zdejšímu převorovi čtyři kopy na chléb pro chudé žáky,¹⁰ a zejména několik rožmberských nadání. V dubnu roku 1380 přidali například Petr II. (1326–1384) a Jan I. († 1389) z Rožmberka k rodové fundaci-augustiniánskému konventu v Třeboni roční příjmy ve výši 66 kop a čtyři groše ze vsí Břilice a Branná, přičemž stanovili přehled výročních mší a dalších bohoslužebných povinností a s tím souvisejících odměn, jež byly mj. určeny „*pro magistro scolae et sociis scolasticis*“.¹¹ Navíc mělo být v den památky Jana z Rožmberka zakoupeno sukno za 10 kop grošů, přičemž polovina by byla rozdělena mezi chudé kleriky škol v Rožmberku, Třeboni a Českém Krumlově. O plnění tohoto požadavku ještě na začátku 15. století svědčí dochovaný a Františkem Grausem edičně zpřístupněný rejstřík z let 1406–1414.¹²

-
- 10 NA, fond Maltézští rytíři – české velkopřevorství, sign. 2156. Roku 1373 zde mělo být trvale 27 žáků (mj. choralisté, ministranti, zvoníci) a mnozí další dočasně; *Inquisitio domorum hospitalis s. Johannis Hierosolimitani per Pragensem archidioecesim facta anno 1373*, Václav Novotný (ed.), Praha 1900, s. 22.
- 11 NA, fond Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II. (1115–1760), Kanonie augustiniánů u kostela sv. Jiljí, Třeboň, sign. 132; Anton SCHUBERT, *Archiven der von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster Böhmens*, Innsbruck 1901, č. 87, s. 9; NA, fond České gubernium-guberniální listiny, sign. 115; LE II, č. 309, s. 172n. O platech pro šest chudých treboňských žáků za jejich každodenní účast na zpívané mši viz též insert v listině Jana z Jenštejna; NA, fond Česká finanční prokuratura Praha – listiny (1250–1782), sign. 55; srov. též Zikmund WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století; kulturně-historický obraz*, Praha 1901, s. 394n.; *Urbář z roku 1378 a účty kláštera Třeboňského z let 1367–1407*, Adolf Ludvík Krejčík (ed.), Praha 1949, s. 121–123 (ve zde publikovaném potvrzení nadace treboňským klášteřem jsou však jako fundátoři uvedeni Petr a Jan z Rožmberka spolu s bechyňským arcijáhнем Boršem).
- 12 Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 394n.; *Urbář z roku 1378 a účty kláštera Třeboňského*, s. 111–116; František GRAUS, *Rejstřík rozděleného sukna kláštera třeboňského (1406–1414)*, in: *Prameny a studie k českým dějinám I*, Praha 1951, s. 3–26; Josef HEJNIC, *Českokrumlovská latinská škola v době rožmberské*, *Rozpravy ČSAV – Řada společenských věd* 82, č. 2, 1972, s. 13; viz také Robert ŠIMŮNEK, *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418–1472*, Praha 2005, s. 442n.

Uvedení Rožmberkové též zřídili spolu s Václavem, správcem filiálního kostela Panny Marie v Bavorově, několik nových obročů. Součástí nadace byla podobně jako u jiných věčných odkazů z této doby povinnost účasti žáků, případně i učitelů, na chrámovém zpěvu. Závazky a související odměny choralistů byly velmi podrobně stanoveny pro různé církevní svátky i další dny. Vedle toho měli pilně studovat a z hlediska disciplíny podléhali rektorovi školy (*magister scholae*).¹³

Roku 1385 pak Petr II. a Jindřich z Rožmberka vyjádřili souhlas s odkazem jejich příbuzného Jana, jenž po své smrti odkázal prostředky pro českokrumlovskou latinskou školu. Kromě jiného (platy pro rektora a kantora) šlo výslovně o jeden groš týdně pro školní alumny. Ani učitelé, ani žáci v této souvislosti do jisté míry překvapivě nebyli vázáni žádnými povinnostmi, například zmíněnou účastí na chrámovém zpěvu.¹⁴ Na konci 14. století se mezi podporovatele českokrumlovské školy zařadili kromě Rožmberků a jejich služebníků také zdejší kněží a měšťané, respektive měštky.¹⁵

Rovněž u některých dalších odkazů a nadání jejich zřizovatelé pamatovali na chudé žáky, a to opět zejména ve vazbě na různé náboženské povinnosti.¹⁶ V souvislosti s nadáním nových oltářů opakovaně figuruje plat pro ně ve výši obvykle jeden či dva groše.¹⁷ Podrobnější podmínky stanovili roku 1401 Rüdiger z Vršovic a bratři ze Skalky při fundaci oltáře ve svatovítské katedrále – kromě platu mimo jiné pro choralisty měl správce zdejší školy vybrat chudého pilného scholára, jenž by každý rok dostal deset loktů šedého sukna v hodnotě 20 gro-

13 LE II, č. 390, s. 232n.; srov. též A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého VII*, s. 92.

14 Závazek byl patrně obsažen již v listině Petra a Jana z Rožmberku ze září 1384, jež je dochována jako insert, *Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen I*, Valentin Schmidt – Alois Picha (ed.), Prag 1908, č. 288, s. 83n.; dokument Jana z roku 1385 viz tamtéž, č. 305, s. 86n.

15 J. HEJNIC, *Českokrumlovská latinská škola*, s. 13n. (zde i odkazy na konkrétní prameny či jejich edice).

16 Vedle příkladů pojednaných dále srov. alespoň RBM V, *Litterae Monasteriorum (fasc. 1 1378–1397)*, Karel Beránek – Věra Beránková (edd.), Praha 2006, č. 478, s. 219.

17 Jeden groš je uveden např. v souvislosti se zřízením oltáře ve staroměstském kostele sv. Haštala roku 1386; LE II, č. 392, s. 236.

šů.¹⁸ Roční plat z domu Na Poříčí ve stejné výši odkázal roku 1395 staroměstský měšťan Václav Kamerer, aby z něj bylo podle vůle faráře kostela sv. Linharta nakupováno v zimním období dřevo pro zdejší školu.¹⁹

Vyšší částky či obnosy určené primárně žákům, opět ale zpravidla ve vazbě na jejich povinnosti, jsou nadále doloženy pouze zřídka. Roku 1400 vstoupil v platnost kšaft kněze Mikuláše řečeného Tríska, jenž byl kaplanem synů Jana z Cách (de Aquisgrano). Odkázal chudým školákům u sv. Haštala na Starém Městě pražském roční plat ve výši 30 grošů, a to jako věčný plat z domu. Za to byli zavázáni ve stanovené dny plnit předepsané povinnosti (předčítat z žaltáře). Tři groše navíc jim náležely za účast na vigílii za zůstavitele.²⁰ Dále například roku 1405 určil staroměstský měšťan Jindřich pláteník, aby z 10 kop pražských grošů, jimiž nadal oltář sv. Marie Magdaleny v kostele sv. Jiljí, připadla desetina zdejším žákům.²¹ Roční plat z domu v Jakubské ulici ve výši dvou kop odkázal pak roku 1412 staroměstský měšťan Fridlinus Clauber do týnské školy na nákup dřeva.²²

Počet zpráv o studijních nadacích pro farní, respektive městské latinské školy v Čechách stoupá v 15. století. Z této doby je již dochován větší počet městských knih. Vzhledem k nárůstu pramenů pro období pozdního středověku nelze podat výčet všech nadací, ale jejich fungování přiblížíme pomocí sondy do prostředí konkrétních měst.

Vraťme se nejprve k českokrumlovské škole. I v pohusitském období byly nadace pro tamější žáky, jak prokázal největší znalec jejich dějin Josef Hejnic, nadále úzce spjaty s náboženskými povinnostmi v místním kostele (chrámový zpěv, modlitby ad.). Například Markéta, vdova po rytíři Linhartovi z Žestova, roku 1425 stanovila, že žáci budou za účast na vigíliích při oltáři Panny Marie

18 LE VI, Antonius Podlaha (ed.), Pragae 1987, č. 135, s. 255–257; dále určil „*scolaribus pro pane ante fores ecclesiae unum grossum*“.

19 LE V, Clemens Borový (ed.), Pragae 1873–1889, č. 662, s. 495.

20 LE VI, č. 102, s. 191–194.

21 Archiv Pražského hradu, Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. 643–XXIII/5 (12. 08. 1405, Praha); regest: *Archiv pražské metropolitní kapituly I. Katalog listin a listů z doby předbeditské (–1419)*, Jaroslav Eršil – Jiří Pražák (edd.), Praha 1956, č. 755, s. 211.

22 Bedřich MENDL, *Z hospodářských dějin středověké Prahy*, Sborník příspěvků k dějinám hl. města Prahy 5–2, 1932, s. 295, č. 156. Zde na s. 298, č. 188 další věčný plat na dřevo pro studenty týnské školy (1417), nicméně ze zápisu nevyplývá, zda byl koupen či darován.

v českokrumlovském chrámu dostávat fixní částku vyšší o jeden groš než školní rektor (čtyři groše, i zde jde tedy zároveň o studijní a učitelskou nadaci). Pro 15. století uvádí Josef Hejnic další fundace, jen pro léta 1419–1471 deset, a to jak pro učitele, tak i chudé žáky. Figurují mezi nimi jak šlechtici z katolických rodin (nikoli však samotní Rožmberkové), tak také kněžstvo a krumlovští měšťané.²³

Podobně jsou náboženské povinnosti zpravidla přítomné u těch českokrumlovských nadací trvalého charakteru, jež byly založeny v jagellonském období (celkem 18 nadací pro školu). S růstem četnosti podpory i ony výrazně narůstají. Kromě pravidelných modliteb a každodenního zpěvu různých antifon doprovázela krumlovská škola zpěvem na konci sledované doby podle Josefa Hejnice již 43 vigílií a 45 zádušních mší. Výkon tolika povinností, k nimž se při úzkém sepětí fary a školy přidávala i řada dalších, zajišťovalo sice pro učitele i žáky slušné živobytí, mělo ale pochopitelně negativní vliv na soustavnost výuky. Dostávalo se tudíž do centra kritiky.

Stejně jako u svých starších obdob kombinují i jagellonské krumlovské nadace často zajištění školmistra a žáků. Mezi jejich původci nalezneme kromě Petra IV. z Rožmberka a několika rožmberských vrchnostenských úředníků, jako byl například známý katolický humanista, majitel proslulé knihovny a kancléř pánů červené pětিলisté růže Václav z Rovného (1448–1531),²⁴ především českokrumlovské měšťany a měštky, v některých případech nobilitované (Mikuláš Petrlík ze Stradova, Mikuláš Slepíčka z Nažic). Jejich podíl narůstá zejména od konce 15. století. Výrazně zastoupeni jsou nejen u trvalý charakter majících podpor, ale také u jednorázových darů pro chudé žáky, které v některých případech

23 Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 395; J. HEJNIC, *Českokrumlovská latinská škola v době rožmberské*, s. 14n.; srov. také *Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen 1–2*, Valentin Schmidt – Alois Picha (edd.), Prag 1908–1910, passim (k nadaci z roku 1425 sv. II, č. 35, s. 8–11).

24 K této v řadě ohledů pozoruhodné postavě i jeho knihovně srov. alespoň Josef HEJNIC, *O knihovně Václava z Rovného*, Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie = Acta Musei Nationalis Pragae. Series A – Historia 22, 1968, č. 5, s. 229–352; RHB V, s. 372n.; Anna KUBÍKOVÁ, *Českokrumlovský měšťan Václav z Rovného*, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 43, 2006, č. 3, s. 194–199; Karel PLETZER, *Dobrovolné vyhnání Václava z Rovného v Č. Budějovicích*, JSH 40, 1971, s. 149–152.

dosahovaly i nemalé výše (na nákup potravin, ošacení atd.). Naopak kněžstvo mezi mecenáši v tomto období nenajdeme.²⁵

Poměrně velké množství informací o vzdělanostních nadacích máme pro pohusitskou a jagellonskou dobu dochováno pro Český Brod, jenž se stal po husitských válkách královským městem. Z pozdního středověku je zde doloženo 12 trvalých nadací.²⁶ Nejstarší z nich (1436) je zároveň dokladem o usnesení městské rady v případě nesepsání kšaftu. V tomto případě českobrodský purkmistr a konšelé rozhodli, že za 10 kop zanechaných Mikulášem Mylínem bude zakoupen domovní plat ve výši desetiny částky, jež pak kostelník s jejich souhlasem bude vydávat na žáky, zejména právě na potraviny. Stanoveny byly opět podrobné povinnosti příjemců.²⁷ Roku 1458 se pak městská rada za 20 kop grošů poskytnutých jí Janem Muškou na vykoupení rychty zavázala sama odvádět do

- 25 SOA Třeboň, SOkA Český Krumlov, Archiv města (dále AM) Českého Krumlova, fond K-1, inv. č. 2882 (C IV 3a) Kostel sv. Víta 1500–1791, kart. 427 (kšaft Valentina Rychlíka); Hynek GROSS, *Mikuláše Slepíčky z Nažic závět a její vykonání (1512)*, AČ 21, s. 485–504 (Mikuláš Petrlík pak roku 1508 nadal tři oltáře v českokrumlovském kostele sv. Víta, které zabezpečil příjmy ze svobodných statků, přičemž za účast na dvou anniversáriích měli chudí žáci obdržet každoročně pět grošů. Poručník Václav z Rovného jim u příležitosti bohoslužeb za zesnulého přidal ještě další částky: např. v březnu 1518 za kapry, chléb a pivo celkem 12 grošů; tamtéž, s. 519); TÝŽ, *Mikuláše Petrlíka ze Stradova nadání, závět a její vykonání z let 1508–1525*, in: *ibidem*, s. 505–526; J. HEJNIC, *Českokrumlovská latinská škola*, s. 16nn. (zde v poznámkách i odkazy na další prameny). K Slepíčkovu pohřbu a odkazu, v němž mj. věnoval žákům jednorázově 10 kop míšeňských na stravu, naposledy Robert ŠIMŮNEK, *Historikův virtuální svět. Interiér kostela jako typ reprezentativního prostoru v pozdně středověkých Čechách*, in: *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*, Martin Nodl – František Šmahel (edd.), Praha 2009, s. 284–287; TÝŽ, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2012, s. 71n.
- 26 Nezapočítány odkazy podmíněné úmrtí stanoveného dědice – kupř. roku 1508 Tobiáš, syn Víta Vanauše stanovil, aby v případě úmrtí jeho syna Jiříka připadl škole jeho masný krám, ovšem až po smrti manželky kšaftujícího (SOkA Kolín, AM Český Brod, sign. III/2, fol. 57r-v). Zmínil přitom obdobnou podmínku otcova testamentu, v němž je skutečně podmíněný odkaz uveden (kšaft z roku 1493 viz tamtéž, fol. 61r). Přehled českobrodských městských knih a správy podal Miloš DVOŘÁK, *Městská správa v Českém Brodě a její písemnosti do roku 1623*, Sborník archivních prací 32, Praha 1982, s. 170–224. Autor se zaměřil stručně též na dějiny tamější školy; TÝŽ, *Stručný vývoj nižšího školství v Českém Brodě*, in: *Padesát let gymnasia v Českém Brodě*, Praha 1969, s. 42n.
- 27 SOkA Kolín, AM Český Brod, sign. III/1, fol. 30r-31r. Závazek věčného domovního platu byl však vyplacen roku 1483 (viz pozn. 32).

školy dvě kopy ročního platu. Tři čtvrtiny konkrétně přímo žákům, a to „na potřeby a zásoby, buď brách, krúpy, slaninu nebo jiné potřeby“. Za to měli každý den zpívat antifonu.²⁸

Nákup potravin pro žáky zmiňují výslovně i některé další odkazy.²⁹ Nejméně polovina českobrodských pozdněstředověkých nadací byla zajištěna na masných krámech.³⁰ V jednom případě – odkaz měštky Ratušky z roku 1443 – byly darovány dvě várky chmele, který měl být následně prodán a kapitál zapůjčen na úrok.³¹ Dvakrát se jednalo o uvedené věčné platy váz noucí na měšťanských domech.³²

Jak již bylo zmíněno, v některých případech určil testátor detailní povinnosti pro žáky požívající jeho podporu. Např. podle odkazu měšťana Řehoře, jež realizovali stanovení poručníci v souladu s jeho poslední vůlí až po skonu jeho manželky roku 1445, měli za podporu ve výši jednoho groše týdně věčného platu mendici každý pátek v poledne, kdy „pán Ježíš smrt krutou podstoupiv duši

28 SOKA Kolín, AM Český Brod, sign. III/1, fol. 112v-113r; Václav SCHULZ, *Historické zprávy o nejstarší knize m. Brodu Českého z l. 1421–1496*, Věstník královské české Společnosti Nauk. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 1899, č. 6, s. 25.

29 Viz kupř. kšaft Jeronýma Klučka z roku 1439, jež byl realizován o devět let později, v němž je výslovně jedna kopa ročního platu určena na nákup hrachu a slaniny, s důrazem, aby nebyl využíván (resp. zneužíván) školním správcem či sukcentorem, SOKA Kolín, AM Český Brod, sign. III/1, fol. 71v-72r.

30 Ve třech případech ovšem způsob zajištění příjmu pro žáky uveden není. Masný krám (resp. jeho polovinu) věnoval např. škole měšťan Zbožný (Sbozni) roku 1441 (tamtéž, fol. 43v-45v) a obdobně o dva roky později vdova po řezníku Tomáškoví Petruše (tamtéž, fol. 52v). K roku 1458 je zmíněn odkaz Doroty, dcery Hrzky z Březan, podle něž již dříve připadla škole polovina masného krámu, o devět let později pak stejně zajistil příjmy Jan řečený Mistr (tamtéž, fol. 113v). Roku 1476 nechal farář zapsat do městských knih nárok na čtvrt masného krámu, jež o rok dříve žákům odkázal řezník Maříček a v zápisu je rovněž zmíněn odkaz ve stejné výši řezníka Ondráčka v jejich prospěch (tamtéž, fol. 153v).

31 *Paměti o školách českých. Listář školství českého v Čechách a na Moravě od l. 1598 do 1616 s doklady starší i pozdější doby*, František Dvorský (ed.), Praha 1886, s. 396n.

32 V roce 1483 však měšťané dostali možnost věčné platy z domů vykoupit. Vyplacen tak byl mj. roční závazek Matouše postřiháče řečeného Zeman z jeho domu, jež se nalázal na nároží uličky, „jíž se jde do lázně městské“, SOKA Kolín, AM Český Brod, sign. III/1, fol. 157r. Na něj byla povinnost převedena roku 1458 Jindřichem řečeným Police z původního domu Gabrielova u Kouřimské brány (tamtéž, fol. 127v), na nějž byl zapsán již roku 1436, viz výše v textu a pozn. 27.

vypustil“, zpívat v kostele responsoria i s veršem *Tenebrae factae sunt*. Ještě předtím měl však zvoník, pro nějž byl stanoven rovněž plat, rozeznít zvon. Česko-brodský mecenáš tehdy zároveň ustanovil, aby v případě, že jim některý budoucí farář nepovolí zpívat v kostele, mají tak učinit přede dveřmi chrámu, a to vždy „bez oblevení a zmeškání“.³³

Vícero trvalý charakter majících nadací z pozdního středověku je doloženo rovněž pro královské město Louny. S odkazy pro tamější školu se setkáme již ve 14. století.³⁴ V letech 1451–1516 její žáky podle Františka Štědrého, který pro své bádání využil kromě jiného sérii dochovaných městských knih,³⁵ podpořilo celkem sedm dobrodinců, ovšem dva odkazy byly dočasnou nadací.³⁶ První z mecenášů, Václav Smažil, určil ve své závěti z 3. září 1451 pro čtyři chlapce roční plat dvou kop grošů, které měly být vypláceny z pullánu jeho polí. Vybraní žáci byli za podporu povinni doprovázet lounského faráře při jeho cestách s velebnou svátostí za nemocnými. Podobně, „aby jdouce zpívali z kostela až do kostela zase“, provázeli kněze s Tělem a krví Páně, určili rovněž pro čtyři chlapce roční plat dvou kop grošů ve své nadaci řezník Jakub a jeho manželka Markéta.³⁷

33 SOKA Kolín, AM Český Brod, sign. III/1, fol. 59r-60r; *Paměti o školách českých*, s. 396; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 395.

34 Štěpán Divišův odkázal roku 1342 do školy pravidelnou obilní dávkou; RBM IV, č. 1169, s. 465–467; srov. František ŠTĚDRÝ, *Dějiny města Loun*, Louny 1930, s. 18 (uvádí, že roku 1569 převedeno na týdenní dávku na chléb); viz též Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 398.

35 K charakteristice lounských knih zejména pro raný novověk s odkazy na starší bádání Michala HRUBÁ, „*Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle*“. *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, Ústí nad Labem 2002, s. 85–96, 185–189.

36 Deset kop grošů věnovala pak 7. ledna 1452 žákům lounské latinské školy Kateřina, vdova po Matěji Hořešovcovi z Hořešovic a na Kystře. Do vyčerpání uvedené částky měli žáci dostávat každou sobotu po jednom groši; SOKA Louny, AM Louny, sign. I C 7, s. 499; F. ŠTĚDRÝ, *Dějiny města Loun*, s. 50n.; obdobné podmínky stanovila roku 1516 Regina, dcera soukeníka Blažka, která odkázala škole 10 kop míšeňských grošů, přičemž sobotní plat na maso žákům měl činit pět grošů míšeňských; SOKA Louny, AM Louny, sign. I C 8, s. 761; F. ŠTĚDRÝ, *Dějiny města Loun*, s. 51.

37 SOKA Louny, AM Louny, sign. I C 7, s. 486n., 682n.; F. ŠTĚDRÝ, *Dějiny města Loun*, s. 50n.; k lounskému školství (se zaměřením zejména na raný novověk) TÝŽ, *O školách lounských*, SHK 1901, s. 81–91; Petr KOBLIŽKA, *Lounská městská škola v době předbělohorské*, diplomová práce Katedry PVH a archivního studia FF UK, Praha 2000; Bohumír ROEDL,

V některých případech zavázali lounští měšťané k podpoře zdejší vzdělávací instituce své potomky. Dne 20. června 1466 tak Klára, vdova po Kříži Šilhavém, odkázala škole jednu kopy grošů, která vázla na jejím domě (čp. 113). Její syn Václav byl povinen sumu pravidelně odvádět. Stejně tak zřejmě i další dědici této nemovitosti.³⁸ Měštka Káča Filipová pak žákům odkázala svou louku, ovšem s tím, že mají obdržet „*požitky a nájmy [...] každý rok*“. Opět tedy mělo jít o trvalou podporu.³⁹

Další známá pozdněstředověká lounská nadace je spojena s nákupem potravin pro žáky zdejší latinské školy. Tak krejčí Mikuláš koupil v Blšanech pro lounské alumnusy na věčné časy nejen roční plat ve výši jedné kopy míšeňských grošů, ale také pravidelnou dávku kopy vajec, čtyř slepic (kurů) a chleba v celkové hodnotě pěti grošů. Odvod přitom „*odkázal i sám také dával žákům do školy lounský každý rok při svatém Martině*“. Jeho vnuk Jan Hruška z Března pak nechal nárok vložit do městské knihy 13. prosince 1510. Závazek byl tentokrát vyčíslen na půl kopy grošů českých, uvedené naturální odvody měly mít hodnotu jednoho groše českého.⁴⁰

S obdobně hojnými nadacemi se setkáme i v četných dalších městech. Jinde naopak – například na Starém a Novém Městě pražském – převažovaly jednorázové odkazy,⁴¹ za něž pak mohly být koupeny roční platy využívané i pro žáky

Lounská latinská škola, in: Karel Mareš – Bohumír Roedl – Jaroslav Řeřicha, *Dějiny gymnázia v Lounech: 115 let v životě školy*, Louny 2011, s. 9–34; *Louny*, Bohumír Roedl (ed.), Praha 2005, s. 123n.

38 SOKA Louny, AM Louny, sign. I C 7, s. 775n.; F. ŠTĚDRÝ, *Dějiny města Loun*, s. 50n.

39 SOKA Louny, AM Louny, sign. I C 8, s. 195; stručně F. ŠTĚDRÝ, *Dějiny města Loun*, s. 51.

40 SOKA Louny, AM Louny, sign. I C 8, s. 637.

41 K jednorázovým odkazům staroměstských měšťanů viz zejména Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 404 (dokonce 100 kop grošů odkázal žákům Šimon od Bílého Lva; Archiv hl. m. Prahy /dále AHMP/, rkp. 992, fol. 154r); k prostředí Nového Města pražského především Kateřina Jiřová (vedle již citovaných výstupů viz též *Testamenty novoměstských měšťanů v pozdním středověku*, disertace FF UK, Praha 2008, s. 104–106), jež pro roky 1434–1533 dohledala celkem 155 odkazů ve prospěch novoměstských škol, dalších 18 bylo určeno školám na Starém Městě pražském (celkem 35 odkazů specifikovalo, že má být zakoupeno dřevo na otop, 31 případů uvádělo jídlo, 16 pak nákup sukna), ovšem nerozlišuje nadace trvalého rázu, které zde rovněž najdeme: např. roku 1447 Markéta, vdova po barvíři Jakubovi, vyhradila ve svém kšaftu, aby poručníci odevzdali „*jeden list dobrý jistu [!] na kopy platu*“ pro žáky školy u sv. Štěpána na Rybníčku na Novém Městě pražském. Za něj

(případně byly peníze zapůjčeny na úrok).⁴² U některých odkazů je rovněž obtížné rozhodnout, zda šlo o jednorázový či trvalý závazek.⁴³ Informace o nadacích

byli scholáři povinni zpívat každý čtvrtek po nešporách v kostele *Salve* a v neděli po nešporách responsorium *Cristi virgo „za duše naše i předších [!] našich“*. Pokud by se k tomu neměli, byli poručníci povinni oslovit žáky jiné školy; AHMP, sign. 2096, fol. 149r-v; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 395; K. JÍŠOVÁ, *Spása duše a očištec*, s. 264. Obdobně témuž kostelu odkázal viniční plat o dva roky později novoměstský řezník Jakub, a to jednu kopu „*kněžím, žákům i chudým před kostelem*“, další kopu výslovně do školy sv. Štěpána na nákup jídla a jiných potřeb (vedle toho další odkazy, mj. do školy u sv. Michala v Opatovicích stejný obnos a navíc tři groše za vigilie o suchých dnech), „*aby ti žáci nyníější i budoucí prosili za spasení naše pana Boha*“; AHMP, sign. 2096, fol. 168r-169r. Na zajištění bohoslužeb v kapli Všech svatých u téhož kostela pak jednu kopu viničního platu roku 1486 věnoval např. novoměstský měšťan Martin Tměj, konkrétně „*žákům zvláště, kteřížby tu zpěvali deset grošů na propítí, a to aby toho dne Všech svatých služba božie v též kaple, aby se posobila*“; František VACEK, *Dějiny vinic na území nyníějších Král. Vinobradů od počátku XV. století do roku 1526*, Sborník příspěvků k dějinám hl. města Prahy 8, s. 122n.

42 Konkrétní příklad uvádí K. JÍŠOVÁ, *Spása duše a očištec*, s. 262: poručník novoměstské měštky Alžběty Lekšové Václav z Prahy odevzdal v souladu s její poslední vůlí 20 kop záduší kostela sv. Vojtěcha s tím, aby byl zakoupen „*plat a úrok věčný [...], aby farář nyníější i budoucí farář naši s kněžemi i žáky zpívali každé suché dni vigilie a mši zásudšní v kostele našem surchupsaném [...]*“ za spásu duše zesnulé.

43 Z. Winter např. řadí mezi trvalé nadace odkaz staroměstské měštky Anny Brouskové, o němž svědčí zápis v městských knihách o předání peněz poručníci jejího kšaftu Dorotou Mráčkovou kostelníkům u Týna z 26. listopadu roku 1500, kde je uvedeno, že žáci týnské školy obdrželi deset kop z její vinice, aby vždy v sobotu zpívali v Týnu *Salve*. Nicméně ze zápisu nevyplývá trvalá povaha platu; AHMP, rkp. 94, fol. 240r; Josef TEIGE, *Základy starého místopisu Pražského (1437–1620) I. Staré Město pražské I*, Praha 1910, s. 427; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 396. O jednorázovém vyrovnání závazku svědčí i to, že nebyl učiněn vklad ve prospěch záduší do příslušné viničné knihy (AHMP, rkp. 2005). Obdobně Z. Winter k nadacím řadí odkaz vdovy po Václavu Strabochovi Markéty z roku 1449, jež prý odkázala jednu kopu ročně žákům u sv. Michala na maso, hrách, slaniny, dřevo, nicméně V. V. Tomek uvádí, že 100 kop grošů mělo být použito na nákup platu pro kaplana uvedeného kostela; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 399 (odkaz na zaniklou knihu 2119); Wacław Wladiwoj TOMEK, *Dějepis města Prahy 9*, Praha 1905, s. 120. Setkáme se rovněž s rozdílným zněním ustanovení testamentu a městských knih: například Jan Reček z Ledče, staroměstský měšťan, jenž založil kolej pro chudé univerzitní scholáry, v závěti určil, aby mistr Jan Příbram za poskytnuté prostředky koupil kromě jiného plat ve výši dvou kop „*žáků neboli ministru, jenž by posluhoval v téměř kostelu* [sv. Štěpána ve zdi] *kaplanu mému a studentům*“; viz Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), fond Listiny, sign. I/77; Michal SVATOŠ, *Jan Reček a jeho písemná pozůstalost v archivu praž-*

prinášejí nejen městské knihy, ale do výzkumu je nutné zahrnout například knihy záduší, desky zemské nebo knihy specializovaných úřadů městské správy. Z platů plynoucích ze svobodného statku v Chvojenci odkázal např. staroměstský měšťan Václav Hamerník roku 1492 roční plat ve výši dvou kop a pěti pražských grošů žákům školy u sv. Mikuláše.⁴⁴ V knize tamějšího záduší je dále zápis, že Ludmila od Slonů roku 1499 před zdejšími kostelními úředníky dosvědčila, že ve prospěch kostela vložila do desk zemských právo na dvě kopy míšeňské ročního platu, z nichž polovina měla být na jaře dávána „žákům na drva do školy“.⁴⁵ Obdobně knihy viničné informují o trvalých odkazech novoměstských i staroměstských měšťanů ve prospěch různých škol. „*Pro scola s. Galli*“ určil platy z vinic v celkové výši 92 grošů staroměstský barvíř Vojtěch roku 1482 s tím, aby za ně tamější kostelníci nakupovali potraviny pro žáky.⁴⁶ O osm let později pak poručníci kšaftu Jířika Holuba v souladu s jeho poslední vůlí převedli jednu kopy ročního platu v jejich prospěch s podmínkou, aby každý den po mši zpívali *Salve regina*.⁴⁷

Opakovaně jsme se výše setkali s tím, že u mnoha nadací není jasné, do jaké míry jejich vykonavatelé či příjemci plnili prvotní vůli fundátorů. Některé dochované zprávy z 15. století jasně hovoří o zneužívání nadačních peněz. I v důsledku toho mohlo rovněž docházet k ledabylému vykonávání předepsaných povinností ze strany samotných scholárů.⁴⁸ Nezřídka docházelo ke skluzům v realizaci odkazů, podpora se nemusela dostat k původně zamýšleným příjemcům či došlo k transakcím s platy, i když měly být „trvalé“. Například novoměstský

ské univerzity, AUC-HUCP 14/1–2, 1973, s. 154–157, č. 17. Do městských knih však nebyl zapsán text celý, ale jen některá ustanovení. Změněn byl současně text pasáže: „*služebniku tébož kostela, aby kupil dvě kopě platu*“; AHMP, rkp. 992, fol. 188r.

44 *Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pobořelých 2*, Josef Emler (ed.), Praha 1872, s. 450n.; závazek se objevuje i v zádušní knize sv. Mikuláše, kdy byla již částka převedena na kopy míšeňské a nebylo uvedeno rozepsání mezi jednotlivé příjemce, ale pouze celkový obnos pro záduší (13 kop); AHMP, rkp. 1665, fol. 11v; srov. též 52r: výpis uložen mezi ostatními dokumenty záduší.

45 AHMP, rkp. 1665, fol. 9r.

46 AHMP, rkp. 2004, fol. 94r; F. VACEK, *Dějiny vinic*, s. 186.

47 AHMP, rkp. 2004, fol. 267v; F. VACEK, *Dějiny vinic*, s. 89.

48 Srov. například výrok Jana Husa: „*i já, když sem byl žákem a zpíval sem s jinými vigilie, tak sme zpívali jedné abychme odbyli: neb jini sú peníze brali a námi zavláčeli a zaorali*“; *Mistra Jana Husi Sebrané spisy české I*, Karel Jaromír ERBEN (ed.), Praha 1865, s. 307; viz také Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 396.

měšťan Matouš Švec odkázal svou vinici manželce Markétě s tím, že po její smrti případně (spolu s platy) škole u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském. Pozůstalá vdova ji však vykoupila a připsala svému novému choti.⁴⁹

Obdobně vladyka Zikmund Holec z Květnice ve svém kšaftu z roku 1520 vzpomenu, že jeho otec Václav odkázal roční plat ve výši šesti kop českých grošů z Radonic pro kaplana oltáře v kapli u sv. Martina Většího ve zdi na Starém Městě pražském s tím, „*aby mši sloužil každý den a spívané mše v každú sobotu, o matce Boží a v každé pondělí Requiem, a za to aby žákem bylo dáváno na maso každú sobotu dva groše české*“. V rozporu s vůlí otce Zikmund Holec a jeho bratr plat prodali, ovšem ve své poslední vůli zdůraznil, že přesto závazek vůči kaplanovi i žákům nadále plnili. Testátor se pak dohodl se svým strýcem Martinem, že za poskytnutých 200 kop míšeňských bude výše uvedeným odvádět plat osm kop míšeňských grošů ze svého domu. V roce 1513 byla povinnost odvodu převedena na vinici řečenou „Volkovna“. O pět let později však Zikmund závazku svou ovdovělou tetu zprostil, takže pak ve vlastním kšaftu pověřil za odkázaných 200 kop míšeňských nákupem nového platu ve stejné výši jeho poručíky.⁵⁰

Nadace pro univerzitní studia

Ve 14. století dochované prameny dokládají též počátky podpory univerzitních studií chudých chlapců z Českého království. Váží se převážně k domácímu vysokému učení, ale nikoliv výhradně. Pozoruhodným příkladem české studijní nadace orientované na univerzitní studia v zahraničí⁵¹ je fundace zřízená v závěti

49 F. VACEK, *Dějiny vinic*, s. 102.

50 AHMP, rkp. 2142, fol. 32v-34r.; Zikmund Holec pak sám zajistil provoz oltáře ve sv. Mikuláši, ovšem povinnosti, ani požitky žáků nespécifikoval. Zápis ve viničních knihách k roku 1513 s přípisem o zrušení povinnosti odvodu o pět let později, AHMP, rkp. 2006, fol. 224r.

51 Do té doby se s podporou univerzitního vzdělávání formou trvalé podoby nesetkáme. Specifické byly podmínky odkazu pražského probošta Předbora naplněného roku 1346 – část platu, jež určil pro oltář svatovítské katedrály, měl doživotně užívat jeho příbuzný Závaš „*ut commodius studio litterarum, ad quo se versus Bononiam recepit, valeat insistere*“, po ukončení studií pak ještě do té doby, než by získal obročí s příjmem vyšším než 10 kop pražských grošů. V souvislosti s plněním povinností při oltáři bylo určeno chudým klerikům-cholaristům pět grošů; RBM 4, č. 1641, s. 650n.

doktora teologie a mistra svobodných umění Vojtěcha Raňkova z Ježova († 1388). Tento původem nižší šlechtic, bývalý profesor pařížské Sorbony a po návratu do Čech kanovník a scholastik svatovítské kapituly zodpovědný mimo jiné za dohled nad latinským školstvím, v ní odkázal 22. dubna 1388 všechno své jmění na stipendia pro dva chudé české studenty, kteří by se chtěli vzdělávat na obecných učeních v Paříži či v Oxfordu (výslovně uvedeno *studium artium liberalium* a teologie). Výběr vhodných kandidátů, jež museli být po obou rodičích českého původu („*sint de natione Boemorum ex utroque parente*“), měl provádět scholastik svatovítské kapituly. Kdyby sám nepocházel z českého národa, tak jej v této roli měl nahradit děkan svatovítské kapituly, a to s radou tří nejstarších kanovníků s českým mateřským jazykem. Zároveň bylo stanoveno, aby v případě, že stipendista získá v průběhu podpory takové církevní obročí, jehož výnos by činil více než 40 zlatých („*florent*“), rezignoval na požívání nadace.⁵²

O realizaci ustanovení kšaftu Vojtěcha Raňkova z Ježova, jehož vykonavateli byli Jan a Jindřich z Rožmberka, kraječ Otík ze Starého Města pražského a známý spoluzakladatel Betlémské kaple staroměstský měšťan kramář Kříž,⁵³ i o konkrétním fungování Raňkovy studijní nadace však kromě zmínky o předání částky 270 kop grošů Jindřichovi z Rožmberka za souhlasu obou výše zmíněných staroměstských měšťanů prameny mlčí. Uvedený obnos měl být využit na za-

- 52 Závět otiskl Johann LOSERTH, *Beiträge zur Geschichte der husitischen Bewegung. Nachträgliche Bemerkungen zu dem Magister Adalbertus Ranconis de Ericinio*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 17, 1879, s. 198–213, zde s. 210–212; z literatury srov. Hermenegild JIREČEK, *Magister Adalbertus Ranconis de Ericinio*, ČČM 46, 1872, s. 133–142; Johann LOSERTH, *Beiträge zur Geschichte der husitischen Bewegung II. Der Magister Adalbertus Ranconis de Ericinio*, Archiv für österreichische Geschichte 57, 1879, s. 203–276, zde s. 222 a 275nn.; Ferdinand TADRA, *Mistr Vojtěch, professor učení Pařížského a scholastik kostela Pražského*, ČČM 53, 1879, s. 558–560; František Michálek BARTOŠ, *Dva hlavní rodáci podblaničtí. M. Matěj z Janova a M. V. R. z Ježova*, Praha 1952, zde s. 3–31; Jaroslav KADLEC, *Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova*, Praha 1969, zejména s. 67n.; TÝŽ, *Leben und Schriften des Prager Magisters Adalbert Ranconis de Ericinio. Aus dem Nachlass von Rudolf Kolinka und Jan Vilikovský*, Münster 1971; Vilém HEROLD, *Vojtěch Raňkův z Ježova a česká reformace*, in: *Per saecula ad tempora nostra*. Sborník k 60. narozeninám prof. dr. Jaroslava Pánka, Jiří Mikulec – Miloslav Polívka a kol. (edd.), Praha 2007, s. 82–86.
- 53 K němu srov. nejnověji i s odkazy na starší literaturu Mlada HOLÁ, *Studentské koleje pražské univerzity a staroměstský měšťan Kříž*, MHB 18/2, 2015, s. 95–132.

koupení vhodného platu, jenž by sloužil k financování zahraničních studií uvedených dvou chudých chlapců.⁵⁴

Od sklonku 14. století se opakované podpoře těšili i chudí studenti pražské univerzity. Vedle jednorázových odkazů se jednalo i o některé studijní nadace. Směřovaly zejména k podpoře českého (univerzitního) národa. Na Karlovo učení, kde sám získal roku 1386 mistrovský titul,⁵⁵ a zároveň na své příbuzné, pamatoval při sepsání testamentu na počátku 15. století Heřman ze Svinčan, jinak z Chrudimi. Stanovil totiž, aby ročním platem ve výši šesti kop grošů vázaným na příjmy plynoucí z rodových majetků ve Svinčanech bylo hrazeno studium některého člena jeho rodu (panošů ze Svinčan) na pražské univerzitě. Konkrétně se mělo v prvé řadě jednat o potomky a další příbuzné jeho bratrů Mikuláše a Zdeňka („*filius aut cognatus seu consanguineus eorum et de armis eisdem*“).⁵⁶

Stipendium měli studenti dostávat v pololetních splátkách v obvyklých termínech, totiž na sv. Jiří (24. dubna) a sv. Havla (16. října). Pokud by nebyl ze stanoveného okruhu možných poživatelů nadace vhodný kandidát k dispozici, mohli vykonavatelé poslední vůle, případně po jejich smrti jimi ustanovené osoby, vybrat alternativního stipendiáta z řad studentů českého národa („*de natione Boemorum*“). Prvotními dohlížiteli na Heřmanův odkaz se stali dva kanovníci kaple Všech svatých (mistr Mikuláš z Litomyšle, bakalář Štěpán z Kolína) a dále farář ve Volyni, bakalář teologie a mistr svobodných umění Jan Sofista.⁵⁷ I když podrobnosti o chodu nadace nemáme, zdá se, že záhy se prosadila vazba stipendia k jedné ze studentských kolejí pražského vysokého učení, a to ke „*Collegiu Nationis*“, neboť Svinčany jsou později uváděny mezi jeho majetky.⁵⁸

Další nadace měly vazbu k Betlémské kapli. Studenti teologie, pro něž zde mělo být zabezpečeno živobytí, figurují již v zakládací listině tohoto svatostán-

54 Z odkázané částky měly být zakoupeny roční platy pro stipendisty; J. LOSERTH, *Beiträge*, s. 212n.; k tomu František ŠMAHEL, *Život a dílo Jeronýma Pražského. Zpráva o výzkumu*, Praha 2010, s. 21n., který na s. 24 uvažuje o možném Křížové klíčovém vlivu při výběru stipendiátů.

55 MHUP I/1, s. 236; v témže roce se zapsal na právnickou univerzitu; MHUP II/1, s. 40.

56 *Soudní akta konsistoře Pražské 4 (1401–1404)*, Ferdinand Tadra (ed.), Praha 1898, s. IXn.

57 Srov. tamtéž.

58 Ve Svinčanech byla zajištěna ovšem ještě nadace další, a to opět ve výši šesti kop ročního platu (viz níže v textu). Nicméně koleji Českého národa bylo v raném novověku odváděno 12 kop; NK ČR, sign. XXIII F 76, *passim*.

ku, kterou vydal rytíř Jan (či Hanuš) z Mühlheimu 24. května 1391 s odvoláním na souhlas českého krále Václava IV.⁵⁹ Fundátor v uvedeném dokumentu zajistil především pravidelné příjmy správci Betléma, případně též druhému kazateli. Z dalších v budoucnu získaných platů ve výši pěti hřiven měl být zabezpečen na studiích jeden chudý chlapec, jenž by se věnoval teologii. Jeho výběr i povinnosti spjaté s nadací dal fundátor na starosti kazateli Betlémské kaple a třem z českých mistrů Karlovy koleje, kteří se ostatně podíleli rovněž na výběru v ní působících duchovních.⁶⁰

Betlémská kaple se záhy těšila značné oblibě a v souvislosti s tím se různých darů dostalo i studentům při svatostánku. Klíčový vliv na výběr stipendistů se přitom snažil získat spoluzakladatel kaple, staroměstský měšťan Kříž, jenž pro její stavbu daroval pozemky. V září 1406 odprodal roční plat ve výši deset hřiven mistru Matěji (Matyáši) z Mladé Boleslavi a dalším osobám s tím, že po jejich skonu získají tento příjem chudí betlémsští scholárové.⁶¹ Do desek zemských bylo

59 Pocházel z Vratislavi, v letech 1397–1400 byl vratislavským hejtmanem. Po své smrti v roce 1405 byl pohřben v Betlémské kapli při východní stěně v blízkosti hlavního oltáře; Pavel VLČEK a kol., *Umělecké památky Prahy. Staré Město a Josefov*, Praha 1996, s. 60; místo hrobu pod kazatelnou uvádí Karel Vít HOF, *Hus a Betlém. Paměti někdejší kaple Betlémské v Starém městě pražském*, Praha 1870, s. 12; k němu viz alespoň Ivan HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel IV. 1378–1419*, Stuttgart 1970, s. 466.

60 AUK, fond Listiny, sign. I/27; Franz Martin PELZEL, *Lebensgeschichte des römischen und böhmischen Königs Wenceslaus II. Urkundenbuch*, Prag – Leipzig 1790, č. 81, s. 102–107; MHUP II/1, č. 25, s. 300–308; J. TEIGE, *Základy I/2*, s. 796n.; Jan z Mühlheimu se odvolával na souhlas Václava IV., obsažený v jeho listinách. Dochované exempláře jsou ovšem datovány až 2. a 13. září 1391; AUK, fond Listiny, sign. I/30 a I/31; F. M. PELZEL, *Lebensgeschichte II*, č. 82, s. 107–109 (privilegium z 13. 9. 1391); MHUP II/1, č. 29 a 30, s. 314–320; J. TEIGE, *Základy I/2*, s. 798n.; podrobný rozbor zakládací listiny podal Otakar ODLOŽILÍK, *The Chapel of Bethlehem in Prague. Remarks on its Foundation Charter*, in: Studien zur älteren Geschichte Osteuropas 1, Festschrift für H. F. Schmidt, Günther Stöckl (ed.), Graz – Köln 1956, s. 125–142. Ke kapli viz zejména Karel GUTH, *Kaple Betlémská*, Praha 1917; *Betlémská kaple. O jejích dějinách a zachovaných zbytcích*, Praha 1922, zde mimo jiné studie F. M. Bartoše citovaná níže; Alois KUBÍČEK, *Betlémská kaple*, Praha 1953; Dobroslav LÍBAL – Jan MUK, *Staré město pražské – architektonický a urbanistický vývoj*, Praha 1996, s. 187n. a tituly citované dále.

61 Jde o mistra Matěje z (Mladé) Boleslavi, který působil na počátku 15. století na pražské univerzitě, kde předtím získal bakalářský a mistrovský titul; viz MHUP I/1, s. 244 (bak. 1386),

přítom vloženo ustanovení, že k výběru vhodných adeptů je zmocněn právě staroměstský měšťan Kříž. Teprve po jeho skonu mělo právo určit příjemce odkázaných prostředků přejít na tři mistry-seniory českého národa.⁶²

Studenti při Betlémské kapli pak získali další různé jednorázové odkazy i trvalé platy. Některá nadání však nemusela být nakonec naplněna. Již v roce 1402 například odkázal důchod ve výši 70 grošů z vinic v Mokřanech po smrti svých příbuzných betlémským studentům a sakristánovi Duchkovi kněz Martin, nicméně plat byl ještě za jeho života vyplacen, takže tento závazek zanikl.⁶³ Staroměstský pekař Martin Sedláček pak 16. dubna 1406 odkázal celé své jmění své manželce Milce a dceři Dorotě. Po jejich smrti, případně pokud by se uvedená dcera provdala a matka již nežila, měli však vykonavatelé závěti (kromě dvou staroměstských měšťanů Šimona Bláhy a Jana Kršňáka jimi byli známí univerzitní mistři spjatí tehdy s Betlémem, totiž mistr Štěpán z Kolína a mistr Jan Hus) celé jmění užít na založení nadace na vydržování na studiích vždy jednoho chudého chlapce.⁶⁴ Nicméně podrobnosti o případném naplnění této podmínky nemáme. Naopak další doklady potvrzují jiné odkazy studentům při Betlémské kapli v desetiletí před vypuknutím husitských válek.⁶⁵ Formálně tyto různé nadace zastřešil vznik Nazaretské koleje díky odkazu části domu zmíněného kramáře Kříže v těsné blízkosti Betléma.⁶⁶

289 (mag. 1394), 354, 373n.; Josef TRŽÍŠKA, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*, Praha 1981, s. 360.

62 Knihovna Národního muzea, sign. VIII F 47, fol. 2r-3v; *Pozůstatky desk zemských 2*, s. 27n.; J. TEIGE, *Základy I/2*, s. 807; Wacław Wławiwoj TOMEK, *Dějepis města Prahy 3*, Praha 1875, s. 430. *Mistr Jan Kampanus, Mecenáši*, s. 13, 34. Uvedený plat byl přitom kolegiátům vložen do desk zemských až roku 1431; Vojtěch SOKOL, *Příspěvek k dějinám kaple Betlémské*, ČNM 97, 1923, s. 26

63 *Soudní akta konsistoře pražské 5 (1406–1407)*, Ferdinand Tadra (ed.), Praha 1899, č. 107, s. 112.

64 AUK, fond Listiny, sign. II/114; Vojtěch Jaromír NOVÁČEK, *Několik listin týkajících se kolleje Karlovy z let 1364–1424*, VKČSN, Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 12, 1895, s. 20n.

65 Roku 1408 zapsány „*studentibus in capella B. morantibus*“ dvě kopy věčného domovního platu, o dva roky později z pozůstalosti Jindry z Knína jedna kopa grošů z masného krámu, J. TEIGE, *Základy I/II*, s. 808.

66 S odkazy M. HOLÁ, *Studentské koleje pražské univerzity a staroměstský měšťan*, s. 107n.

Konkrétní zaměření studií příjemců podpory zahrnul do své závěti z 3. ledna 1414 doktor teologie, hradecký arciděkan a generální vikář pražské arcidiecéze Adam z Nežetic († 1414). Zabezpečil dva alumny, přičemž jeden z nich měl studovat teologii, druhý kanonické právo. Pro jejich výživu měl být exekutory testamentu, jimiž byli spolu s proboštem u sv. Jiljí v Praze Matyášem z Bíliny ještě dva kanovníci pražské kapituly, totiž Jan z Dubé a Václav z Radče, zakoupen roční plat ve výši 20 kop grošů. Váznout směl pouze na některém ze svobodných statků.

Stipendia měla být vyplácena pololetně. Poté, co by některý ze studentů získal gradus či církevní obroč, jež by obnášelo osm kop či více, tak do roka od toho okamžiku měl rezignovat na požívání nadace. Stipendiatem se zároveň nesměl stát žádný student podezřelý z viklefského bludu. Přední právo na užívání nadace, pokud by chtěli studovat, měli mít Jakub, syn koželuha Štěpána, a Michal, syn Václava Mazance z Hradčan. Po smrti vykonavatelů Nežeticovy závěti měli prezentační právo vykonávat děkan svatovítské kapituly spolu s arciděkanem hradeckým. Pokud by druhý z uvedených kněží nebyl k dispozici, měl vždy rozhodovat svatovítský děkan spolu se zdejší kapitulou.⁶⁷

V zajištění univerzitních scholárů na Karlově učení v pohusitském období hrály ovšem podstatně větší úlohu než samotné studijní nadace již zmíněné studentské koleje, a to jak ty starší (Českého národa, Nazaretská, Litevská), tak i nově zřízené (Rečkova, Laudova).⁶⁸ Jednorázové i trvalé dary většinou plynuly v jejich prospěch rovnou, prostřednictvím nadací se tomu tak dělo jen výjimečně. I když někdy původní sepjetí s kolejemi chybělo, záhy většinou vazba ke koleji převážila. Platí to například pro odkaz platu v Kozmicích u Tábora, jež staroměstský měšťan a mistr Jan z Borotína, bývalý děkan i rektor pražské univerzi-

67 Archiv Pražského hradu, Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. 732-XXVI/1; Antonín PODLAHA, *Series praepositorum, decanorum, archidiaconorum aliorumque ... ecclesiae Pragensis a promordiis usque ad praesentia tempora*, Pragae 1912, s. 68–76; *Archiv pražské metropolitní kapituly 1*, č. 862, s. 241. K jeho knihovně a jejímu odkazu svatovítské kapitule s podmínkou, „*ut studentibus quorumcunque facultatum studii Pragensis [...] pro studio concedantur*“; viz Ivan HLAVÁČEK, *Studie k dějinám knihoven v českém státě doby předhusitské 2*, AUC – HUCP 6/2, 1965, s. 71–85.

68 K nim souhrnně Mlada HOLÁ, *Studentské koleje pražské univerzity v pozdním středověku a raném novověku. Dějiny – správa – úřední písemnosti (do roku 1622)*, v tisku.

ty,⁶⁹ krátce před svou smrtí roku 1458 odkázal k doživotnímu užívání manželce Kateřině s tím, že pokud by přežila jejich syny, tak aby „*na studenty podle rozšafnosti poručníkuov byl obrácen*“.⁷⁰ Tomu odpovídá skutečnost, že v roce 1472 nechal jeden z vykonavatelů kšaftu, staroměstský měšťan Zikmund Pytel, zapsat v uvedené vsi roční plat ve výši osmi kop grošů univerzitní koleji Českého národa.⁷¹

Ke stejnému collegiu se vázala nadace zřízená Jaroslavem z Újezda a Choltic pro spásu duše jeho, stejně jako i zemřelých bratří Petra a Jana ze Solopisk a Klučova. Uvedený šlechtic 23. února 1490 ve svém kšaftu zabezpečil plat pro jednoho chudého poddaného z panství ve Svinčanech. Prezentační právo, tedy nárok na výběr vždy jednoho vhodného adepta bylo tehdy po dobu jeho života vyhrazeno fundátorovi samotnému, po jeho smrti jej pak měli vykonávat jeho dědicové. Za ně stejně jako i původce nadace a dva výše uvedené bratry ze Solopisk měl zároveň stipendiat „*pána boha prositi*“.⁷² Zápis v děkanské knize dokládá, že již na počátku 16. století museli „*nationis Bohemicae directores*“ pohnat potomky fundátora kvůli neodvádění platu před zemský soud⁷³ a obdobné problémy se opakovaly i později.

Bez vazby na konkrétní kolej se objevuje zabezpečení dokonce čtyř studentů v kšaftu Smila z Kostelce z roku 1451. V jejich prospěch měl být využit roční plat ve výši 20 kop grošů z Děčan a Semče, přičemž každý by ročně obdržel 4,5 kopy. Zbytek důchodů, tedy dvě kopy, určil pro správce „*toho kolleje a těch studentův*“. Nicméně než došlo ke vložení nároku do desk zemských, měli správu příjmu vykonávat Jan Byšický, Jan Trefan a Václav z Prachatic a tři čtvrtiny platu požívat farář od sv. Linhart a Mikuláš, Pavel z Bydžova a Kašpar z Krakova. Zbýlých pět kop ročního platu měli výše uvedení poručníci vydávat, „*kam se jim bude zdá-*

69 Bakalářem svobodných umění se stal roku 1400, o deset let později mistrem, MHUP I/1, s. 348, 411; viz tamtéž dle rejstříku, s odkazy též Josef TRÍŠKA, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*, Praha 1981, s. 223.

70 *Pozůstatky desk zemských* 2, s. 332n.; J. TEIGE, *Základy I/2*, s. 561; W. W. TOMEK, *Dějepis města Prahy* 9, s. 196.

71 *Pozůstatky desk zemských* 2, s. 363.

72 *Pozůstatky desk zemských* 2, s. 440; *Mistr Jan Kampanus. Mecenáši*, s. 38, 63.

73 MHUP I/2, s. 238n.

ti“.⁷⁴ Z dalších podmínek nadace Smil z Kostelce stanovil pouze, že pokud by některý ze studentů se mohl živiti sám, tak aby vybrali jiného, jenž by měl vlohy pro studium a byl podobojí. O realizaci kšaftu ovšem prameny mlčí.⁷⁵

Ač bychom v torzovitě dochovaných pramenech našli i další doklady studijních nadací v pozdně středověkých Čechách, nebudeme se jimi již dále zabývat. Cílem bylo pouze poukázat na to, že tato forma vzdělanostního mecenátu byla u nás obvyklá již ve 14. a 15. století. Sloužila přitom nejen k hmotnému zajištění alumnů preuniverzitních vzdělávacích institucí, ale také studentů soudobých obecných učení, a to nejen v českých zemích, jak jsme viděli na nadaci Vojtěcha Raňkova z Ježova. Raně novověké studijní nadace na ně v řadě ohledů navázaly (způsob vzniku nadací, záměry fundátora, způsob provedení, jištění nadačních peněz, povinnosti stipendiátů i správců nadace apod.), i když do jisté míry se v nich pochopitelně projevil proměny společnosti na prahu novověku.⁷⁶

74 V souladu s touto podmínkou záhy mistři Václav z Prachatic a Prokop z Plzně část z platu odprodali; *Pozůstatky* 2, s. 338.

75 Jana Byšického zároveň vyzval, aby 10 kop grošů ročního platu, jež má od něj zapsané, odkázal rovněž studentům; AČ 26, Josef Teige (ed.), Praha 1909 (= *Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, A-K*), s. 145 (k roku 1470); Z. WINTER, *Děje vysokých škol*, s. 15n. Jan Byšický však v roce 1455 věnoval mimo jiné osm kop ročního platu z této vsi své manželce; *Pozůstatky* 2, s. 268.

76 K nim viz Martin HOLÝ, *Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500–1700)*, Praha 2016.

The educational foundations in medieval Bohemia

The submitted article, which is based on the study of official and literary sources, concentrates on educational foundations in medieval Bohemia. Alongside establishment of new schools, their components (colleges) or support of the existing educational institutions, they represented the second most frequent form of educational patronage not only in the researched space, but also in Europe of the western Christian circle in general. The main purpose of those foundation was material support of one or more students during their studies. It was not necessarily paid by particular individuals in the form of scholarship; it was also provided indirectly in the form of ensuring of meals, lodging, clothing, payment for medical treatment in case of an illness, purchase of textbooks, etc. Most importantly, it did not concern a one-time subsidy, which we often encounter in the Middle Ages, but support of a permanent character.

The essay monitors educational foundations of a permanent character that emerged in certain Latin parish schools, or later municipal schools, mainly in the royal towns, as well as foundations established at Prague University by the individual benefactors who came from the nobility and other classes of the contemporary society. Besides these, the authors concentrate on foundations supporting students from the Czech lands during their studies at foreign universities (foundation of Adalbertus Ranconis de Ericinio being the best known in this context).

An analysis of medieval educational foundations has shown that their early modern forms, which have already been looked into for the Czech lands in form of a monograph, followed them in a number of respects (methods of the foundation's establishment, the founder's intentions, methods of implementation, assurance of the foundation resources, obligations of the scholarship holders and the foundation administrators, etc.), although some of the transformations, which the society underwent on the threshold of the modern times, appeared in them to some extent (transformations of the social structure, confessionalization, changes in the educational system, etc.).

POLEMICKÉ SPISY VÁCLAVA KORANDY MLADŠÍHO PROTI PAPEŽI A PŘEDSTAVITELŮM KATOLICKÉ STRANY V ČECHÁCH¹

JINDŘICH MAREK

Václav Koranda the Younger and his polemical treatises against the Pope and the representatives of the Catholic Party in Bohemia

This paper deals with the literary polemics of the important representative of the Utraquist Church and master of the University of Prague Václav Koranda the Younger († 1519) with the Pope and representatives of the Catholic Party in Bohemia.

Key words: Václav Koranda the Younger, Utraquists, Catholics, polemical treatises, 2nd half of the 15th century

V poděbradském a jagellonském období českých dějin byla hlavní spornou otázkou mezi zástupci utrakvistické a katolické církve utrakvistická praxe přijímání z kalicha prostými lidmi. Předmětem sporu bylo, zda je tato praxe nutná pro spasení každého křesťana a zda mají podobojí přijímat také malé děti. Především z podnětu katolíků byly široce diskutovány také eklesiologické otázky, zejména povaha a autorita církve. Reflektovány byly také povaha a užitečnost mnišských řádů, proti nimž se velmi ostře vymezovali utrakvisté. Na rozdíl od prvních let utrakvismu se v pozdějších polemických spisech objevují vedle náboženské i další kolektivní identity, zejména národní, jež je v některých případech dokonce primární. Následující text představí témata diskutovaná v polemikách, do nichž se zapojil Václav Koranda mladší. Zaměří se zejména na kolektivní identity, které jsou v nich vyjádřeny, a pokusí se identifikovat hlavní persuzivní strategie, které obě strany používaly.

Názory Václava Korandy mladšího († 1519), administrátora české utrakvistické církve a mistra pražské univerzity, jsou sice známy už ze starší literatury, ta

1 Studie vznikla v rámci institucionálního výzkumu Národní knihovny ČR, oblast 1: Výzkum kulturního dědictví a knižní kultury středověkých Čech.

však nepracovala s úplnou pramennou základnou, tak jak je k dispozici dnes.² Badatelé se o něm trefně vyjádřili, že nebyl originálním myslitelem.³ Je zřejmé, že ve svém pohledu na svět navazoval na názory husitského arcibiskupa Jana Rokycany, ale byl ovlivněn i poněkud radikálnějším pojetím Rokycanova sufragána Martina Lupáče. Korandovy náboženské postoje vyjadřovaly v poděbradském a zejména v jagellonském období oficiální doktrínu české utrakvistické církve. Ta chápala utrakvismus především jako náboženské výsady a svobody udělené Čechům na základě obojích kompaktát, tedy jednak dohody uzavřené v Basileji mezi zástupci církevního koncilu a Čechů a jednak privilegií udělených císařem Zikmundem českému království a potom zvláště i pražským městům.⁴

Korandovo veřejné působení se i se zřetelem na polemické spisy proti katolíkům rozpadá do tří období. Nejprve, ještě za působení Jana Rokycany, se jako bývalý rektor pražské univerzity, univerzitní mistr a držitel neznámého světského úřadu zúčastnil v roce 1462 poselství do Říma, kde přednesl před papežem známou žádost o potvrzení kompaktát. Zároveň se přibližně od této doby aktivně a z vlastní iniciativy zapojoval do polemik s představiteli katolické církve v zemích Koruny české. Vymezoval se také proti některým duchovním, kteří konvertovali od utrakvismu ke katolicismu nebo se k tomu právě chystali. Zúčastnil se

2 Srov. Kamil KROFTA, *O spisech Václava Korandy mladšího z Nové Plzně*, LF 39, 1912, s. 122–138, 215–232; IDEM, *Václav Koranda ml. a jeho názory náboženské*, in: IDEM, *Listy z náboženských dějin českých*, Praha 1936, s. 240–287; Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001; Rudolf URBÁNEK, *Věk poděbradský IV. Za králování Jiříka z Poděbrad. Léta 1460–1464*, Praha 1962; Pavel SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů doby poděbradské a jagellonské*, in: *Acta reformationem Bohemicam illustrantia I. Příspěvky k dějinám utrakvismu*, Amedeo Molnár (ed.), Praha 1978, s. 165–269, zde č. A10 na s. 194–210; Jindřich MAREK, *Schriften des utraquistischen Konsistoriums aus den Jahren 1471–1489 in der Nationalbibliothek der Tschechischen Republik. Prolegomena zur zukünftigen Studie über die utraquistische Kirchenverwaltung im Zeitalter der Jagiellonen*, in: *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, Pavel Krafl (ed.), Praha 2008, s. 545–556. Od doby Kroftových studií byly nalezeny nové písemnosti utrakvistické konzistoře, srov. Jindřich MAREK, *Nové písemnosti utrakvistické konzistoře a další dodatky k soupisu samostatných rukopisných zlomků v Národní knihovně ČR*, Archivní časopis 59, 2009, s. 27–49, a také tzv. brněnský manuál ník s mnoha polemickými spisy proti katolíkům, jež nebyly literaturou vytženy.

3 Srov. J. MACEK, *Víra a zbožnost*, zvl. s. 105–107.

4 Srov. Jindřich MAREK, *Václav Koranda ml. a kompaktáta*, v tisku.

těž památné disputace o víře před králem roku 1465. V dalším období jako administrátor utrakvistické církve začal vystupovat více jako politik, a mění se i charakter jeho spisů, protože nově mají zároveň charakter oficiálního stanoviska utrakvistické církve. Oslovoval opět představitele katolické církve či krále Matyáše Korvína. Do této doby patří také čtyři formální proslovy vítající v Praze významné katolické preláty, kteří přijeli do Prahy korunovat Vladislava Jagellonského a tři uvítací řeči k administrátoru olomouckého arcibiskupství, varadinskému biskupu Janu Filipcovi. V posledním období už Koranda administrátorem nejspíše nebyl, přesto zůstal nadále veřejně činný. Jeho publikační aktivita, a to se týká i polemiky se světskou hlavou katolické strany v Čechách Janem Zajícem z Házmburka, se umocnila po odchodu biskupa Augustina Lucianiho do Kutné Hory na začátku roku 1492. V této době už iniciativa v polemických spisech proti katolíkům ovšem nevycházela od něho, reagoval na spisy protivníků zpravidla adresované přímo jemu, respektive úřadu, kterému předsedal. Na jaře 1493 vyšel obsáhlý inkunábulový tisk s Korandovými traktáty. Nejspíš ještě v devadesátých letech vznikla obsáhlá odpověď neznámému františkánu datovaná v rukopisu 1496.⁵

Projďme nyní v chronologickém pořadí Korandovy polemické spisy zaměřené proti katolíkům.

V roce 1462 byl Koranda jedním ze členů poselstva, které žádalo papeže Pia II. o potvrzení kompaktát.⁶ Poselstvo dále tvořili králův kancléř, katolík Prokop z Rabštejna, nejvyšší mincmistr českého království, utrakvista Zdeněk Kostka z Postupic a mistr Václav Vrbenský doprovázení známým diplomatem Antonínem Marinim. O této cestě informují soudobé katolické relace⁷ a také česky psan-

5 K jednotlivým spisům včetně odkazů na jejich pramenné dochování či edice srov. níže.

6 Ke Korandově úloze v poselstvu R. URBÁNEK, *Věk poděbradský IV*, s. 528.

7 Jedna z nich, zatím netištěná, je obsažena v rukopisu Leipzig, Universitätsbibliothek, cod. 177, ff. 226r–229r. Pasáž o Korandovi je na fol. 228r: „Wenceslaus Koranda mox inceptit orare palam ac omnem hereticam pravitatem, regnique Bohemie turpitudinem in publicum deduxit, premissa protestacione, quod huiusmodi facerent obedienciam citra recessum a compactatis, ipsi per concilium Basiliense traditis. Et coram sanctissimo omnibusque reverendis patribus ac dominis, dominis cardinalibus ac plurimisque doctissimis viris dicere non erubuit communionem utriusque speciei esse de necessitate salutis at ex precepto Cristi catholicos ad eam teneri servandam. Plura et enim vana et insana et ridiculosa predictis adiunxit et finaliter confirmacionem compactatorum ac communionem[!] utriusque speciei nomine

ná zpráva o ní, jejímž autorem je pravděpodobně Koranda a v níž jsou resumovány rozhovory členů poselstva s papežem a kardinály.⁸ Obsahuje i úplné znění Korandovy řeči, jež podle udání tohoto pramene trvala asi dvě hodiny, a papežovu bezprostřední odpověď na ni i konečnou odpověď.⁹ Delších řečí, které byly v Římě prosloveny, bylo podle všeho více, ale v úplném znění se dochoval pouze Korandův proslav a papežovy odpovědi.

Koranda se ve své promluvě zaštitoval autoritu krále i šlechticů, kteří jej do Říma vyslali, a hlásil se ke složenému slibu poslušnosti. S papežem, kterého později označil za „smilníka nečistého“, hovořil velmi uctivě. Zmínil se, že jeho vlast byla v minulých letech trápena válkami, a hned potom připomněl, že mistři a kněží díky boží milosti zjistili, že je nutné, aby také laici přijímali podobojí, a toto své poznání pak šířili dál. Později je přijali rytíři a měšťané, narazila však na odpor kostnického koncilu. V důsledku vzájemných rozepří vypukla válka, ve které Češi zvítězili. Čechové pak přistoupili na jednání o kompromisu a jako výsledek jednání v Basileji, respektive už předtím v Chebu, byla přijata kompakтата, jež znamenala ukončení válek („pokoj a svornost“) a uvedení Zikmunda Lucemburského do Čech. Záhy došlo ke slavnému vyhlášení smluv ve čtyřech jazycích, stejně jako k zákazu hanobit utrakvisty. Přijátá kompakтата později potvrzovali další panovníci, ale nyní se proti nim i vůbec proti království zvedl od domácích i od cizích odpor. České poselstvo s sebou do Říma přineslo opisy kompaktatních listin a Koranda si stěžoval, že katolíci nedodržují kompakтата, hanobí Čechy a Moravany, ruší tím pokoj v zemi, a ještě tvrdí, že tak činí s povolením papežské stolice. Proto je nutné, aby papež oficiálně uznal kompakтата.

regis et regni petivit.“ V podstatě stejné znění má v citované pasáži o Korandovi příbuzný text spjatý s městem Vratislaví vydaný v *Politische Correspondenz Breslau im Zeitalter Georgs von Podiebrad. Zugleich als urkundliche Belege zu Eschenloers Historia Wratislaviensis. 1. Abt. 1454–1463*, Hermann Markgraf (ed.), Breslau 1873, č. 80, s. 86. Srov. též *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad (1450–1471)*, František Palacký (ed.), Wien 1860, č. 276 B, s. 269 (na základě stručnější zprávy z jiného lipského rukopisu).

- 8 Korandova zpráva vydána in AČ 8, s. 321–364. Srov. též P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 70-1, s. 205.
- 9 Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 70-2, s. 205–206. Srov. též K. KROFTA, *Václav Koranda ml.*, s. 245–249.

Papež si zřejmě přál, aby se mu Čechové podrobili podobně jako nedlouho předtím francouzské poselstvo. Je známa jeho dobrá znalost českých dějin, do nichž ve své promluvě zahrnul i počátky utrakvismu, a pro informaci o aktuálním dění využil jistě i informace od českých katolíků. Jeho pojetí českých dějin od Libuše až po poslední Lucemburky má zcela jiné důrazy než Korandovo. Vyslovil názor, že lid v Čechách uvěřil doktríně, jež není věroučně správná. V reakci na to vyvracel husitský program čtyř pražských článků a interpretoval po svém kompakтата. Jako důvod, proč se rozhodl je nepotvrdit, uvádí, že kompakтата nevedou k jednotě, a za nepřípustný věroučný blud považuje přesvědčení o nutnosti přijímání podobojí ke spáse. Další problematickou otázkou, jíž se papež dotýká jen letmo, je poslušnost. Uvedl, že zástupci Čechů lhali, protože uznáním kompakтата by nenastal v království konec hanobení, protože Čechové by si je vykládali ve svůj prospěch. Je možné konstatovat, že papež se argumentací českých utrakvistů vážně zabýval a také na základě vlastního uvážení se rozhodl kompakтата naopak zrušit.

Argumentace Václava Korandy, tj. že pravdu poznanou univerzitními učiteli a kněžími podle něho záhy začaly prosazovat světské stavy, byla založena spíše státoprávně než nábožensky. Tento způsob dokazování ostatně odpovídá organizačním formám utrakvismu po kompaktátech a souzní i s faktem, že Koranda sám byl podle všeho laik. Má ale i hlubší příčiny. Koranda reprezentoval v Římě krále a království a na začátku svého veřejného působení si patrně velmi zakládal na své výmluvnosti.¹⁰ České jinověří se v poděbradské době už teologicky nerozvíjelo a kompakтата byla chápána jako privilegia, jež potvrzují českým stavům jejich specifika, proto nebylo nutné stavět jejich obhajobu na teologických premisách. Současníky z řad katolíků byla Korandova řeč vnímána jako urputná snaha držet se doktríny nepotvrzené církví a některé výroky jim přišly v tomto kontextu až směšné.¹¹ Radikální utrakvisté zase chápali Korandovo vystoupení jako nepřijatelné kompromisnictví.¹²

10 Srov. R. URBÁNEK, *Věk poděbradský IV*, s. 556.

11 Srov. výše v pozn. 7.

12 V Lupáčovu spisku *Contra papam* je snad narážka na Václava Korandu: „Describet [uctivám Antikrista jako Boha] ille, qui quoram ipso beatissimo geniculavit et tremebundus faciem pallore conmutavit. Nam et cartulam, quam manu tenebat parvulam, ad vocem bestie cadere permisit in terram. Ha ha.“ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. 4302, 261r. Srov.

Nedlouho po roce 1462, patrně v době, kdy se formovala Zelenohorská jednota, psal Václav Koranda latinsky „odpadlíkovi“ Stanislavu z Velvar,¹³ který konvertoval od utrakvismu ke katolictví.¹⁴ Jak se ukazuje, je to reakce na Velvarův latinský spis dochovaný díky opisovačské píli Oldřicha Křížce z Telče.¹⁵ Korandovo dílko má velmi osobní tón, protože pisatel i adresát byli podobně staří a dobře se znali; Velvar byl Korandovým examinatorem při získání bakalářské hodnosti roku 1454.¹⁶ Koranda si zde, pokud víme, poprvé vyzkoušel rétorické postupy, jež později užíval proti jiným konvertitům ke katolicismu a do jisté míry i obecně proti katolíkům. Kalich je hned v úvodu deklarován jako spasitelná pravda. Pisatel poukazuje také na příběh o umírajícím mnichovi, který Stanislav ještě jako mladý nadějný utrakvista vyprávěl po návratu ze studií v Paříži a snaží se ho zřejmě tímto sdíleným zážitkem přesvědčit k návratu k utrakvistům.¹⁷ Dozvídáme se zde také, že Stanislav zachovával i v Paříži utrakvismus

F. M. BARTOŠ, *Martin Lupáč a jeho spisovatelské dílo*, Reformáční sborník 7, 1939, s. 115–140, zde s. 125, který uvádí český překlad citované pasáže. Srov. též R. URBÁNEK, *Věk poděbradský IV*, s. 556. K Lupáčovi a jeho polemice s Piem II. srov. Adam PÁLKA, *Super responso Pii pape Martina Lupáče jako historický pramen*. Diplomová práce, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Brno 2014; IDEM, *Super responso Pii pape Martina Lupáče jako pramen k jednáním husitů s basilejským koncilem*, Časopis Matice moravské 134, 2015, s. 29–54.

- 13 „Responsiva in falsigraphiam appostate Welwariensis.“ Brno, Moravský zemský archiv, G12, sign. Cerr II, č. 5, p. 34.
- 14 Ibidem, p. 34–38. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 67–6, s. 195.
- 15 Vydal Karl Adolf Constantin HÖFLER, *Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen III*, Wien 1866, s. 179–183, dle rukopisu Praha, Národní knihovna ČR, sign. XI C 8, ff. 280r–281r. Srov. R. URBÁNEK, *Věk poděbradský IV*, s. 555.
- 16 Srov. *Liber decanorum facultatis philosophicae universitatis Pragensis, ab anno Christi 1367. usque ad annum 1585. E codice membranaceo illius aetatis nunc primum luce donatus. Pars II.*, Pragae 1832, s. 49–50. Ke Stanislavovi z Velvar a „nadstandardním“ podmínkám jeho jáhenského svěcení ve svatováclavské kapli pražské katedrály v roce 1456 srov. Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Svěcení duchovenstva v církvi podjednou. Edice pramenů z let 1428–1521*, Praha 2014, s. 61, jinak srov. i s. 59 a 83, 84.
- 17 Dvouleté Stanislavovo studium v Paříži, kde získal titul mistra svobodných umění, dokládá poznámka v rukopisu Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, sign. M 40/2, fol. 98r. Z. HLEDÍKOVÁ, *Svěcení duchovenstva*, s. 83, uvádí doklad o svěcení v Paříži tamním biskupem s datem 1442, které emenduje na rok 1449. Zdá se, že Stanislav byl vysvěcen ještě jako utrakvista.

(„patrie morem“), protože spřízněný augustiniánský „mnich“ mu vysluhoval podobojí, a že Stanislav polemizoval o kalichu se samotným Janem Kapistránem.

Koranda v listu uvádí ostré invektivy proti adresátovým „vůdcům“, tj. Hilariovi Litoměřickému a Václavu Křižanovskému, tedy představitelům katolické církve v Čechách.¹⁸ Vyčítá jim, že ačkoliv jim král Jiří pomohl, oni jsou nevděční a kují proti němu pikle.¹⁹ Hájí Johna Wyclifa a Jakoubka ze Stříbra a vyvrací Stanislavovu domněnku, že Jan Rokycana v Basileji pro přijímání podobojí nic neudělal, a cituje také Husův list knězi Havlíkovi a traktát určený žalářníku Robertovi. Koranda pro Stanislavův spis užívá svých později velmi oblíbených výrazů „matricatura“ a „deliramenta“ a dává mu najevo, že je méně vzdělaný. Vedle otázek svátostí, ritu, eklesiologie a Písma, jichž se Stanislav dotkl, se krátce vyjadřuje i k otázce poslušnosti.

Důvodem, proč Koranda reagoval na Stanislavův spis, může být skutečnost, že čerstvý katolík Stanislav v závěru svého spisku obsáhle cituje z výše zmíněné papežovy konečné odpovědi v Římě a v souvislosti s odlišným chápáním kompaktát jednotlivými stranami zmiňuje i definitivní platnost papežova rozhodnutí. Svou roli mohla hrát také skutečnost, že v závěru je Stanislavem přímo osloven Jiří z Poděbrad či že Koranda se cítil povinen odpovědět z moci úřední.

Do roku 1464 spadá obsáhlá a urputná polemika Václava Korandy s konverzitou ke katolicismu Hilariem Litoměřickým, držitelem různých obročí a královým protonotářem. Napětí mezi katolíky a utrakvisty, jehož projevem byla i různá osočování a polemiky z obou stran, tehdy velmi vzrostlo. Utrakvisté nakonec vyslali k představitelům katolické církve v Čechách delegaci, Hilarius však nabízenou disputaci odmítl. Koranda poté poslal katolíkům lístek, na němž byly na třech řádcích napsány česky dvě otázky („questiuncula“).²⁰ V průhledné narážce na katolíky a utrakvisty se tázal, kteří ptáci jsou lepší, zda ti, kteří jen jedí, nebo ti, kteří jedí a pijí. Druhá otázka hledala příčinu, proč ptáci, kteří jen jedí, nevra-

18 „Post ductores tuos scarioticos Hilarium et Krzizanowsky canerisasti, retrogradasti.“ Cerr II, č. 5, p. 34.

19 „Veritatem ewangelii polluerant regi Georgio, qui vos exemit de lacu miserie ac ewexit in solum prebendarum, malum pro bono reddiderunt.“ Ibidem, p. 34

20 Citovány v odpůrcově reakci, v Truhlářově edici: *Manualník M. Václava Korandy t. ř. Rukopis bibliotéky Klementinské*, Josef Truhlář (ed.), Praha 1888, s. 187.

ží na ty druhé. Podle pisatelova pozdějšího vyjádření byl lístek určen Václavu Křižanovskému.

Hilarius se chopil pera a na Nový rok 1464 sám odpověděl na zdánlivě naivní otázku latinským spisem, který je v literatuře uváděn pod incipitem *Argute, augur*.²¹ Protivníka přímo neoslovuje; pokud budeme věřit Hilariovu pozdějšímu tvrzení, nevěděl, komu odpovídá. Ve spisu tvrdí, že otázkám nerozumí, a zodpovídá je pak sofistickými výklady, které vyžadují speciální znalosti z tehdejší přírodovědy a dalších oborů. Některým ptákům prý stačí potrava v podobě jídla, takže nepijí, a jiní ptáci jsou jim podřízeni. Proto jsou ti, kteří jen jedí, lepší. Jako příklad je uveden orel, pijící pták, a husa, jež je mu podřízena. Čím je kdo blíže nebi, tím je vznešenější. Hilarius rozlišuje také denní a noční ptáky a v exkurzu do biblických dějin líčí, že po potopě lidé začali jíst maso a ptáci ptáky.

Koranda odpověděl Hilariovi českým spisem *Nenie ptáčnickuov*.²² Latinské slovo *augur* (čaroděj) ze začátku protivníkovy traktátu mylně pochopil jako *auceps* (ptáčník), což potom Hilarius využil, aby Korandu v očích čtenářů polemiky co nejvíce znemožnil. Přes tento lapsus je podle odpovědi zjevné, že Koranda z tehdejší přírodovědy skutečně znal leccos lépe než pražský kanovník. V úvodu jej nařkl, že mu jde o peníze a časný zisk. Vyjádřil se i ke způsobu, jakým jeho protivník zareagoval na jeho spis. Zvolil prý latinu proto, aby mu nerozuměl.²³ Nemyslí si, že ptáci, kteří jen jedí a ostatním vládnou, jsou lepší, naopak, „neb to ne z práva, ale z zpupnosti činie a zlobivosti, tak že z toho jiným násilí dělají, je derú a žerú“. Aby vyvrátil protivníkovy argumenty, uvedl, že orlice v knihách nebývá označována jako královna, a příklady dalších ptáků. Holubice, která jí i pije,

21 Vyd. *Manualník*, s. 187–193 (dle rukopisu Praha, Národní knihovna ČR, sign. XVII F 2, ff. 164r–167r, a sign. XI C 8, ff. 165r–166v). Těž Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, sign. N 58, ff. 73r–77r, a sign. B 49, ff. 332r–333v. Text evidují Josef HEJNIC – Miloslav POLÍVKA, *Plzeň v husitské revoluci. Hilaria Litoměřického „Historie města Plzně“, její edice a historický rozbor*, Praha 1987, č. 6, s. 19. Celá polemika včetně citátů a hodnocení: R. URBÁNEK, *Věk poděbradský IV*, s. 729–738.

22 *Manualník*, s. 193–202 (dle rukopisů Praha, Národní knihovna ČR, sign. XVII F 2 a XI C 8). Těž v rukopisu Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, sign. N 58, ff. 79r–82v. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 68–46, s. 203.

23 „Pak že k mým otázkám krátkým a českým odpověď dáváš dobře obšírnú a latinskú, latinskými barvami, s nimiž já se neobierám, položenú, neviem, zdali proto, abych tiem méně srozuměl.“ *Manualník*, s. 194.

je mu symbolem Ducha svatého. Koranda se uchýlil i k osobním invektivám, například že Hilarius nemá být líný a má nahlédnout do knih, a projevil své radikální názory: přijímání podjednou je podle něho blud. Ptáci, kteří požírají druhé, jsou obrazem katolíků. Z diskuse učinil Koranda závěr, že Hilarius nedostatečně zodpověděl jeho otázky a některé jeho důvody jsou i proti základním rétorickým zásadám, které se naučil v mládí ve škole. Text se dochoval ve dvou zápisech, Korandou samotným později redigovaný text v klementinském rukopisném sborníku měl sloužit jako rétorický vzor pro další spisy. Naproti tomu úplnější opis Oldřicha Kříže z Telče, který v době polemiky pobýval na Pražském hradě a který jej získal nepochybně od adresáta, má jistě blíže k textu, který Koranda odeslal a Hilarius obdržel.

Hilaria odpověď pobouřila, a tak připravil dupliku nazývanou v rukopisech *De avibus responsum*.²⁴ Koranda, který je zde osloven svým křestním jménem Václav, si prý ve svém spisu sám seká hlavu, když si plete latinská slova *augur* a *auceps*. Navíc začal svůj text jako alegorii, ale nedrží se jí.²⁵ On sám latinsky umí dobře; nepíše mu latinsky proto, aby textu nerozuměl, ale aby podpořil jeho zájem o vzdělanost. Bývalému rektoru pražské univerzity se vysmívá, že studoval latinské, a ne slovanské školy, a tak má psát latinsky. Pražský kanovník preferuje vzdělanost a nevzdělané texty nečte. Ostatně je podle něho zřejmé, a podle kontextu je možné to vykládat jako pochvalu, že Korandův český spisek byl původně koncipován latinsky.²⁶ Z kanovníkova listu je patrná snaha udržet si nad protiv-

24 Podle zápisu Oldřicha Kříže z Telče v rukopisu Praha, Národní knihovna ČR, sign. XI C 8, ff. 274r–279v, vydal Tomáš KALINA, *Hilaria Litoměřického duplika proti Václavu Korandovi*, in: XXVII. program c. k. vyššího státního gymnasia v Přerově, Přerov 1901. Těž v rukopisu Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, sign. N 58, ff. 94r–104r. Srov. J. HEJNIC – M. POLÍVKA, *Plzeň v husitské revoluci*, č. 8, s. 20.

25 „Morem satiri induisti, sed et finem et artem non sequeris.“ T. KALINA, *Hilaria Litoměřického duplika*, s. 8.

26 „Sed scito, quod latina lingua scripsi et scribo plurima, non quod non intelligas sicut ille, qui falso tibi augurem pro aucupe interpretatus est, sed ut noveris fontem scienciarum latina lingua proditum et parum sapiencie aput barbaras oras absque latina. Neque glorior, quod latine tibi responderim, sed quod barbarus sim, aliquid latine lingwe quamquam vix apud elementa cognosco, imitatus condicionem tuam, cum te sciam eciam scolas latinas non sclawas frequentasse. Neque non gaudeo, quod Bohemus sum, sed venior litteras, et sapienciam apud nostros caracteres, nisi forte in alto translatum, non legi. Nam, etsi ausim, epistola hec tua vulgaris aut ex latino venit, aut in eo concepta et hanc vulgarem enixa est.“ Ibidem, s. 8–9.

níkem „otcovský“ nadhled. Je cenný i pro narážky na Korandovy osobní poměry. Na závěr žádá Hilarius svého protivníka, aby příště psal latinsky, že mu odpoví.

Koranda skutečně odpověděl, ale asi až po delší době. Jeho odpověď je uvedena latinsky psaným lístkem, který si Hilarius nalepil do svého kodexu s opisem dílka a který se dodnes dochoval.²⁷ Koranda se zde zmiňuje, že reaguje na traktát, který dostal na Nový rok (roku 1464), a uvádí, že jako laik je více zaměstnán než Hilarius, a proto mu sepsání odpovědi trvalo déle.²⁸ Ve svém spisu se jej prý nechce dotknout a rád se nechá poučit. Jak vyplývá z dalšího, toto *captatio benevolentiae*, jemuž samotný obsah spisu příliš neodpovídá, bylo motivováno především tím, že Hilarius jako formálně vzdělanější a výše postavený činitel se cítil být Korandovým traktátkem uražen a v Korandově až urputném tónu právem spatřoval útok na svou osobu i důstojnost, proto na svého odpůrce žaloval před králem. To mohlo být i důvodem opožděné Korandovy odpovědi, protože ten možná čekal, až králův hněv pomine.

V samotném traktátu uvádí Koranda, že jeho lístek byl původně určen Václavu Křižanovskému a že neví, proč odpovídal sám Hilarius. Protože ten se do diskuse takto vmísil, může si Koranda zvolit způsob zápasu včetně jazyka, a volí si češtinu. Už ostatně uběhlo mnoho let od doby, kdy opustil školy, a latinsky už pozapomněl.²⁹ Píše kvůli poučení laiků, kteří se Hilariovi budou smát. Koranda zvolil jako jazyk svého textu češtinu, aby se prý vyhnul dvojznačností a nevhodnému užití synonym. Na výtku, že proti Hilariovi psal žlučovitě, odpovídá, že je laik a Hilarius se mu prý vysmívá za záměnu latinských slov. Kromě toho od něho pražský kanovník jako od laika a od lidu (tím míní čtenáře polemiky) žádá

27 Lístek: Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, sign. N 58, fol. 84r. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 78, s. 208. Odpověď: Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, sign. N 58, ff. 85r–92r, 83r. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 79, s. 208.

28 „Ego tamquam laicus multo pluribus quam vos occupatus et ignarus protraxi longius vestro tempore, non imputetis, cum et vos morulam feceratis in responso.“ N 58, fol. 84r.

29 „Questiuncule mee parvule due sunt per me destinate magistro Krzyżanowsky, qui laycorum doctor et predicator existit. Vos tamen nescio quo ductus spiritu ipsas in solucionem recepistis et me vobiscum in duellum sumpsistis et provocastis. Qua ex causa iure habeo electionem in hoc duello eligere in modum duellandi ydiomate, videlicet materno vel latino. Eligo igitur maternum et elegi ex causa pretacta et alia, quia licet, ut scibitis, frequenterim scolas non sclawas, sed latinas, tamen quia tempus bene XVIorum annorum transiit, ut ipsas postposui, et quitquid fuit in me latininitatis, per campos, curias et sulcos disseminavi.“ Ibidem, fol. 85r.

znalosti z astronomie, matematiky, medicíny a přírodovědy. Koranda si klade poměrně vysoký cíl: chce obrátit k pravdě nejen jeho samotného, ale i příslušníky jeho, tedy katolické strany. Po tomto latinském úvodu přechází Koranda do mateřského jazyka.

Hilarius se prý odchýlil od tématu, když píše o kohoutovi na Týnském kostele a o dalších nesouvisejících věcech. Korandy se navíc osobně dotkl, když jej přirovnal k čarodějníkovi. Koranda uvádí, že mu šlo o to, aby „skrze podobenství a pohádky“ v jeho otázkách lidé poznali Kristovu pravdu, a několikrát zdůrazňuje, že není knězem a že protivník by jako kněz měl být pokorný. Kanovníkovou motivací ostatně jsou prebendy a dobré živobytí. Katolíci se staví proti Kristu a svaté církvi, dokonce proti papeži Evženovi i basilejskému koncilu, kteří sjednali kompaktáta, a nepatřičně se vychloubají „ku pohanění všemu království a jazyku českému“.³⁰ Uzavření kompaktát přitom podle něho někteří katolíci šlechtici přivítali z prestižních národních důvodů.³¹

Na Hilariovu poznámku, že není jasné, co Koranda chtěl svými otázkami říci, odpovídá, že nemůže dopodrobna odpovídat, protože je zaměstnán svým povoláním, službou svému pánovi. Ten by se na něho opět rozhněval, že se nerespektuje Hilariovo postavení.³² Vzhledem k formulaci a jejímu kontextu je pravděpodobné, že Koranda snad zastával nějaký úřad na Starém Městě pražském či byl dokonce přímo v královské službě.

Podle Korandy není pravda, že by Hilarius otázkám neporozuměl; z jeho spisu se naopak zdá, že jim porozuměl dobře. Na výtku, že se má Koranda mírnit, odpovídá, že Hilarius se má přidržet pravdy jako zamlada, když byl utrakvistou. Dal potom však přednost hmotnému prospěchu a nyní drží dvojí nebo trojí kanovnictví. Potom se Koranda vrací k otázkám, o něž se přeli.

Po obhajobě svých tvrzení z předešlého listu přechází Koranda do útoku. Dotýká se údajně neuspořádaných poměrů na Hradčanech, tedy v sídle kapituly,

30 Ibidem, fol. 86v.

31 „Neviete-li ale vezte, že sú mnozí páni lajkové byli krve božie nepřijímající i jsú ještě, že sú se radovali, že jest jazyk český v tom pohaně pro krev Kristovu nezuostal.“ Ibidem, fol. 86v.

32 „Bych na každú zvláště vaši řeč vám odpoviedal, jsem službů pána svého zaměstknán, živnosti své opatrnosti načas obecnými, také druhdy i susedskými a s jinými, sem se o to netázal. Abych se tázal a naučením jich tobě odpoviedal, rozhněval by se i jako prve řka, že ani řemesla tvého ani umění ani úřadu sem se nezastyděl.“ Ibidem, fol. 86v.

kde prý bují „tancové, kostky, frejové a jiní neřádové mnozí zjevní i po jiných vaše zprávě v duchovenství městech nevěstky“.³³ Přitom s kališníky zacházejí katolíci údajně hůře než s nevěstkami: haní je, nechťejí je pochovávat a podobně. Hilarius se může bránit tím, že není vládcem Hradčan, přesto chtěl Korandu zostudit u „pána našeho“, tedy krále.³⁴ Korandův útok na kapitulu je ovšem velmi nevybíravý, protože její členy přirovnává k modlárům.³⁵ Uvádí i to, že proti uctívání šlojře Panny Marie na Pražském hradě musel zasáhnout katolický administrátor pražského arcibiskupství Prokop z Kladrub. Šlojře a obrazy pak dává do ostrého kontrastu k božímu zákonu. Vrací se pak k tématu ptáků, ale nakonec odbíhá opět ke kanovníkům. Předchůdci kanovníků byli často nepřiměřeně štědrě zajištěni. Koranda si nemyslí, že by kněží neměli vlastnit majetek, ale domnívá se, že by měli být skromní.³⁶

K tématu poslušnosti zařadil do druhé části listu delší pasáž, v níž se projevuje radikální, mohli bychom říci lupáčovská eklesiologie, která, ovšemže vzdáleně, upomíná i na Petra Chelčického. V souvislosti se zmínkou o poddanosti neřádné moci je tu zdůrazněno, že svatý Petr zbloudil a že mnoho papežů bylo neřádných a na papežský trůn dokonce dosedla papežka Anežka-Jana. Papež se povýšil nad císaře a církve, která přijala světskou moc, tím byla na duchovní rovině velmi oslabena.³⁷ Hilarius sám chce být nade všemi, přesto by však Koranda mohl ukázat na různé zjevné hříšníky kolem Hilaria. Jednoho má u svého soudu; kdyby to mělo smysl, ukázal by i na další. Na závěr si přeje, aby spolu vycházeli v dobrotě a lásce.

33 Ibidem, fol. 87v–88r.

34 „Snad dieš, že Hradčany nevládneš. A ty Prahú méně vládneš, avšak si nás chtěl ku pánu našemu ostuditi.“ Ibidem, fol. 88r.

35 „Milý mistré, proč kapitoly pohanské modlářských chrámuov sú se protivili apoštoluom božským a učedníkuom svatým? Moc měli, že kapitoláni, bylo mnoho jich, byli zlí, modláři byli, tiem svých užitkuov, ziskuov hleděli, dobré tupili, trápili, bili i mordovali.“ Ibidem, fol. 88r.

36 „K předkuov vašich skromnosti, z nichžto ne jeden měl pět, šest, deset, nébrž XVII obrokuov a jeden, jenž toliko měl tři sta kop platu, neslul kanovnik než kanovníček. Ale domnievám se, že mnieti budeš, bychť lhal. Za to mám, že v registrách aneb v aktech vašich[!] nětko by toho shledáno mohlo býti a ješče bezmál i živými lidmi některé ty skromnosti mohly by okázány býti. [...] Neberť sobě, bych chtěl tiemto, aby kněží nic neměli, ale vedle slušnosti každého a povýšení potřeby aby v tom v skrovnosti obývali.“ Ibidem, fol. 89r.

37 „Když se vikář chudého pána netoliko srovnal s císařem, ale vyvýšil nad císaře, biskupové, preláti s králi a kniežaty zrostli v zbožie světském, zchudli velmi v duchovním.“ Ibidem, fol. 91v.

Je evidentní, že Hilarius i Koranda proti dohodě, kterou mezi sebou uzavřeli, rozšiřovali tematický záběr svých textů a nedrželi se výhradně ptačí alegorie. Texty obou, a zvláště první Korandův, jsou navíc zatíženy osobními urážkami a výčitkami. Koranda připomínal Hilariovi i jeho utrakvistickou minulost. Odpovídá to Korandově snaze ukázat svou výmluvnost a porazit protivníka dobře volenými rétorickými argumenty. Hilariovi takový způsob polemiky, který byl bližší spíše univerzitním disputacím a oba protivníky stavěl naroveň, soudě podle jeho reakcí, nebyl příliš sympatický. Navíc při alegorickém způsobu argumentace byla teologická problematika, která byla skutečným pozadím sporu, z podstaty věci řešena až v druhém plánu. Hilariovi mohlo být nepřijemné i to, že není teologem; na univerzitách v severní Itálii studoval církevní právo. K trpkému pocitu z polemiky mohlo přispět i to, že Koranda měl Hilariovi za zlé také špatné citace Písma. Pražský kanovník takový způsob polemiky pokládal za snižování a odpovídal podobně. Pokud jde o volbu jazyka, Hilarius svým důrazem na latinu tlačil spor do abstraktní, akademické roviny a vedle samotného obsahu vyzdvihoval formu, tedy dobře napsaný latinský text. Naopak Koranda měl zřejmý zájem na tom, aby své argumenty vyjádřil v češtině, protože chtěl oslovit především vrstvy, které latinu neovládaly, ale byly schopné recipovat alegoricky zaměřený český text.

Tehdejší polemiky katolíků a utrakvistů vyvrcholily ve slavné disputaci před králem, která se uskutečnila na začátku února 1465.³⁸ Koranda, i když nebyl hlavním mluvčím utrakvistů (tím byl volený arcibiskup Jan Rokycana), se jí aktivně účastnil. Podle zprávy o hádání nařkl hned na začátku Hilarius čelné utrakvisty Jana Rokycanu, Václava z Dráchova a také Korandu, že dříve přijímali podjednou.³⁹ Koranda se proti tomu jako jediný z obviněného trojlístku bránil, ale plzeňští měšťané prý na svém tvrzení trvali a chtěli se s ním konfrontovat. Je tedy patrné, že Koranda, který se psal z Nové Plzně, měl k městu přímé vazby. Dále je v dokumentu zmínka, že Václav Koranda přečetl před králem text s tvrzením, že – jak je uvedeno v kompaktátech – celý Kristus je pod každou ze svátostných způsob, ne tedy jen Kristovo tělo v podávaném chlebu a krev ve víně.

38 K ní srov. naposledy se shrnutím staršího bádání Blanka ZILYNSKÁ, *Hilarius Litoměřický a Václav Křížanovský versus Jan Rokycana o Hromnicích 1465*, v tisku.

39 *Hilarii Litomericensis... Disputatio cum Ioanne Rokyczana coram Georgio, rege Bohemiae, per quinque dies habita anno MCCCCLXV*, Pragae 1775, s. 16.

Koranda uvedl, že prý o správnosti tohoto pojetí přesvědčil mnoho lidí, kteří o tom smýšleli nesprávně.⁴⁰

Vzrušené události související s věroučnými disputacemi, ale také s formující se opozicí proti králi Jiřímu, pohnuly vratislavského biskupa Jošta z Rožmberka k tomu, aby v roce 1465 napsal královně Johaně z Rožmitálu (přesné denní datum není známo) a „po světiem Jiří“ (tj. po 24. dubnu) také samotnému králi.⁴¹ V listu královně, který Josef Truhlář charakterizoval jako „politické aforismy časové“,⁴² je na prvním místě zdůrazněna potřeba jednoty království, jež by měla být docílena pomocí jednoty s římskou církví. Jinak nadále budou Češi bojovat mezi sebou k posměchu cizinců. Dále se pisatel vyslovoval proti antagonismu pánů a rytířů a v závěru si neodpustil invektivu proti prostému lidu. Rozporoval i utrakvistickou rituální praxi. Po věroučné stránce zde zaznívají stejné argumenty jako v hádání před králem, jež se uskutečnilo o dva měsíce dříve.

Na druhý ze spisů, v němž se pojednává zejména o věroučných záležitostech, odpověděl zřejmě sám Koranda.⁴³ Protivníkovy argumenty odmítl s tím, že přijímání podobojí má oporu v ustanovení samotného Krista, praxi apoštolů,⁴⁴ jmenovitě Petra a Pavla, a také prvotní církve. Na basilejském koncilu byl ostatně tento úzus potvrzen a přijímání podobojí bylo vyhlášeno za užitečné a spasitelné. Na obecné rovině se sluší více poslouchat Boha než lidi. Je zřejmé, že Jošt zdůrazňuje národní identitu, ale Koranda se tentokrát omezuje pouze na akcentaci utrakvistických věroučných specifik.

V témže roce „post Johannis“, tj. po 27. prosinci, asi měsíc po uzavření Zelenohorské jednoty, poslal Jošt králi Jiřímu *Trinácte šprochuov vagovských*, v nichž gnómičnou formou glosoval soudobé události.⁴⁵ Vyzdvihuje moudrost, vyslovuje se proti náhlému hněvu, mluví o strachu, štěstí a naráží i na politiku krále Jiřího: „Kdež knězie a ženy šaffují, obecně přemistrují; nebť jest staré příslovie: ne-

40 Ibidem, s. 54–55.

41 List královně: *Manualník*, s. 203–205, list králi: Ibidem, s. 205–207.

42 Ibidem, s. XXI.

43 Ibidem, s. 207–210. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 68–47, s. 203.

44 Pisatel ponechává nerozhodnutu spornou otázku, zda apoštolové byli kněží.

45 *Manualník*, s. 211. K celé diskusi srov. Pavel SPUNAR, *Břemeno smiču?*, in: Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela, sv. 2, Praha 1994, s. 673–679.

bývají tu hostem, kdež pleš a vrkoč vládne mostem.“ Koranda ve své *Odpovědi na nešprochy Klímovy z Prudenic* přistoupil na protivníkovu strategii a reagoval podobnými gnómičnými průpovídkami.⁴⁶ S narážkou na osobu protivníka zdůraznil, že neškodlivější je domácí nepřítel.⁴⁷

Z doby o něco pozdější pocházejí dva listy proti mnichům.⁴⁸ První z nich je adresován „hloupému mnichovi v Budějovicích“. ⁴⁹ Podle Korandova vlastnoručního přípisu v závěru vznikl roku 1467 v době války za Jiřího z Poděbrad.⁵⁰ Druhý z listů proti pokryteckému mnichovi⁵¹ není datován, ale ze souvislostí zmíněných v textu je jasné, že navazuje na první list a že je určen stejnému příjemci. V textu se objevuje jeho křestní jméno, zmínka že je mistrem, příslušnost k dominikánskému řádu a to, že působí v Budějovicích. Na základě těchto údajů je jisté, že jejich adresátem byl Wolfgang Rabenstein (uváděný v pramenech též jako Rabenstein) z Vídně. Tento dominikán vystudoval svobodná umění a teologii na vídeňské univerzitě. V roce 1472 už byl zřejmě delší dobu mistrem svobodných umění a požádal o „licentia doctorandi“ na teologické fakultě a působil též jako kazatel a vikář převora v dominikánském klášteře v Českých Budějovicích, doložen je zde v roce 1481. Možná vykonával i funkci inkvizitora.⁵² Je zřejmé, že z Českých Budějovic, jež vedle Plzně byly důležitým katolickým centrem za druhé husitské války, se šířily ideje, na které utrakvisté, a mezi nimi i Václav Koranda, přímo cítili povinnost reagovat.

Z textu vyplývá, že Korandův první list je reakcí na dva dřívější dominikánovy listy. Začíná osobním útokem: napomíná protivníka, že se prohřešil proti zá-

46 *Manualník*, s. 212–213. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 68–48, s. 203–204.

47 V *Manualníku* nalezneme ještě jednu odpověď na tento spis, stejně jako odpověď na jiný text Jošta z Rožmberka: *Manualník*, s. 214–216. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 68–50, s. 206. *Manualník*, s. 213–214. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 68–49, s. 204.

48 Cerr II, č. 5, p. 5–9, srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 67–1, s. 195; Cerr II, č. 5, p. 28–31, srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 67–4, s. 195.

49 „Cuidam insulso monacho in Budieyowicz.“ Cerr II, č. 5, p. 5.

50 „Anno 1467 infra prelia tempore regis Georgii.“ *Ibidem*, p. 9.

51 „Contra monachum quendam, yppocritam malignum.“ *Ibidem*, p. 28.

52 Vladimír J. KOUDELKA, *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter I*, AFP 25, 1955, s. 75–99, zde s. 82, 90; IDEM, *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter III*, AFP 27, 1957, s. 39–119, zde s. 109.

konům gramatiky, když udělal chybu v pádu v latině a že ignoruje „puerilia rudimenta“, ačkoliv studoval ve Ferrate a v Paříži. Toto sebevědomí je ovšemže v příkrém rozporu s tím, jak si Koranda o několik let dříve psal o své znalosti latiny s Hilariem Litoměřickým.⁵³ Mnich se prohřešil ostatně nejen proti gramatice, proti rozumu, proti zákonu božímu, proti praktickému rozumu („contra facultatem practicam“), ale i proti náboženství. Pokud jde o věroučný obsah listu, Koranda rozehrává široký repertoár argumentů, z nichž bude při podobných příležitostech těžit i v budoucnu. Ustanovení římské církve či papežů, jež větší část světa neuznala, odporují božímu zákonu a svatému Písmu. Zmiňuje také papežku Anežku a uvádí, že praxe papežů byla v příkrém rozporu s praxí apoštolů a prvotní církve. Obecná církev je – v rozporu s míněním katolíků – přítomná na celém světě. Velmi bohatá a zaujatá je argumentace proti mnichům, jejichž chování srovnával s principy prvotního mnišství. Podle Kristova nařízení se mniši mají všeho vzdát, ale nedodržíjí to. Mnich („monachus“) znamená *solitarius*, ale mniši přesto žijí pospolu, a navíc je pro ně charakteristické pokrytectví.

Ve druhém z listů se konstatuje, že mnich Wolfgang neuznává, že církev je rozšířena po celém světě. Koranda v něm hájí utrakvismus a znovu se silně vymezuje vůči mnichům, římskému papeži (označuje jej za „pouhého“ člověka) a také vůči všem žijícím v B. (tj. v Českých Budějovicích). Podle Korandy není jeho odpůrce křesťan, ale antikrist.

Z téže doby pochází také Korandův obsáhlý latinský list Hanušovi z Kolovrat,⁵⁴ který v době druhé husitské války pobýval v Plzni, datovaný v Rokycanech roku 1467.⁵⁵ Šlechtic Hanuš II. z Kolovrat († 1483) se po smrti své manželky nechal v roce 1467 vysvětit na kněze. Vzápětí se stal pražským kanovníkem,

53 Teoreticky mohl Korandovi s latinou vypomáhat utrakvistický humanista Šimon ze Slaného, který studoval v Itálii. Vzájemně se znali a půjčovali si knihy, Šimon dokonce napsal vlastní verzi řeči před papežem pro audienci v roce 1462, nakonec ale do Říma neodjel a Koranda přednesl svůj vlastní text. Srov. Rudolf URBÁNEK, *První utrakvistický humanista Šimon ze Slaného*, LF 65, 1938, s. 200–228, 335–347.

54 Pasáž o listu Hanušovi z Kolovrat je založena na příspěvku: Jindřich MAREK, *List Václava Korandy mladšího Hanušovi z Kolovrat do Plzně z doby druhé husitské války*, in: Historická dílna X. Sborník příspěvků přednesených v roce 2015, Lenka Špačková – Jiří Stoček (edd.), Plzeň 2015, s. 29–37.

55 Cerr II, č. 5, p. 15–28. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 67-3, s. 195. List má rukopisný nadpis „Hanussio Kolowrath infra prelia Plzne manenti tempore regis Georgii“.

později také kapitulním proboštem a v roce 1469 administrátorem pražského arcibiskupství. Funkci zastával do roku 1481 společně s Janem z Krumlova, poté až do své smrti s Václavem z Plané.⁵⁶ V době válečných střetnutí pobýval často s kapitulou v Plzni. V souvislosti s vykonáváním svého úřadu psal listy.⁵⁷ Je známa jeho odpověď na přátelský list Jiříka z Poděbrad, v němž mu český král vysvětloval své činy z doby druhé husitské války. Hanuš mu poměrně stroze odpověděl, že má poslouchat papeže a svatou církev, a ne husitského arcibiskupa Jana Rokycanu a další, kteří mu dávají jen špatné rady.⁵⁸ Nedlouho poté jako administrátor pražského arcibiskupství vydal listiny o papežské klatbě na Jiřího z Poděbrad a interdikt určené katolickému kléru.⁵⁹ Když byl později interdikt zostřen, informoval o tom představené katolických církevních institucí.⁶⁰ Z dalších odeslaných listů vyplývá, že se u světských i duchovních představitelů v okolních státech zasazoval o dodržování hospodářské blokády proti husitům.⁶¹ A usiloval i o to, aby byl Matyáš Korvín uznán katolickým klérem za českého krále.⁶² Jeho agilní přístup byl ale vyvážen umírněností: po smrti Jiřího z Poděbrad radil Matyášovi jako jeden z mála zdrženlivý postup.

Mezi Korandovými latinskými listy z této doby je psaní určené Kolovratovi jednoznačně nejdelší, v rukopisu kvartového formátu zabírá necelých 14 stran.

u něhož je uveden monogram Václava Korandy zřejmě jako označení autorství. Srdečně děkuji Barboře Kocánové za konzultace k citátům z tohoto rukopisu, které uvádím níže.

- 56 K němu srov. Antonín Podlaha, *Series praepositorum, decanorum, archidiaconorum aliorumque praelatorum et canonicorum s. metropolitanae ecclesiae Pragensis a primordiis usque ad praesentia tempora*, Prague 1912, s. 95–100, J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 174–175, Antonín MAŘÍK, *Administrátoři a svatovítská kapitula v době poděbradské. Úřad administrátorů pod jednou a jeho představitelé*, SAP 51, 2001, s. 313–358, zde s. 321–322, 340, 342, 346, Kamil BOLDAN, *Bibliofil Hanuš z Kolovrat († 1483)*, in: Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Ivana Hlaváčka, Jan Hrdina (ed.), Praha 2002, s. 97–114.
- 57 Mnoho z nich otiskl Tomáš PEŠINA Z ČECHORODU, *Phosphorus septicornis*, Prague 1673, s. 266–303. Další listy obsahuje rukopis uložený v archivu pražské kapituly pod signaturou VI-7, který obsahuje Hanušovy zápisy z let 1469–1471, v tom i jeho politickou korespondenci. K rukopisu srov. naposledy A. MAŘÍK, *Administrátoři a svatovítská kapitula*.
- 58 T. PEŠINA Z ČECHORODU, *Phosphorus*, s. 281–282.
- 59 Ibidem, s. 282–283, listina z 20. 8. 1469.
- 60 Ibidem, s. 283, listina z 27. 2. 1470.
- 61 Ibidem, s. 284–285.
- 62 Ibidem, s. 298, Řezno, 12. 8. 1471, 18. 8. 1471.

Z textu plyne, že Koranda odpovídá na Kolovratův list, který se dodnes zřejmě nedochoval.⁶³ V úvodu velmi tvrdě útočí na adresátovo nově nabyté postavení, když píše, že Hanuš získal kněžství panteřím skokem a usurpoval si církevní úřady. Na výtky, které se týkají jeho osoby, neodpovídá. Koranda chce mír, ale Kolovrat si proti němu vymýšlí pomlavy a osnuje proti němu intriky u Korandova pána.⁶⁴

Pozoruhodné je, že Kolovrat údajně našel Korandu z podvodně získaného kněžství a vedle toho také z loupeže a hereze.⁶⁵ Přitom ještě o několik let dříve Koranda až ostentativně zdůrazňoval, že je laik. Vzhledem k tomu, jak obtížné bylo pro utrakvisty získat kněžské svěcení, je pravděpodobnost, že by Koranda vůbec mohl být v průběhu této krátké doby vysvěcen, velmi malá. Navíc nikde, ať už se jedná o vyprávěcí prameny nebo o písemnosti utrakvistické konzistoře, není zmiňován či osloven a nepodepisuje se jako kněz. Zdá se tedy, že to byl jen argument v diskusi, že Kolovrat Korandu dobře neznal a takovou předhůzku měl připravenou pro představitele utrakvistů, kteří zpravidla byli kněžími. Koranda ji pak možná citoval, aby ukázal absurditu protivníkových výtek.

Kolovratovi podle Korandy chybí vzdělání. Patrně s narážkou na jeho předchůdce, kapitulního děkana Václava z Krumlova, který byl teolog a právník, uve-

63 Srov. zmínku v samém závěru Korandova listu za datační formulí na p. 28 a výše konstatování, že Koranda podle Kolovrata zavrhuje církevní rity. Na p. 16 je pak uvedeno, že Kolovrat prohlásil Korandu spolu s dalšími utrakvisty za odpůrce křesťanského ritu, poslušnosti a římské církve.

64 „Qui te stare existimas, timeas, ne cadas. Hoc fiat, ut modo convenit pro salute, ut prius qualis sis vel fueris, qualiterque saltu pantherino sacerdotium contigeris, te ipsum conscienter discucias quam alios condemnes, ut fidem propositam sigilloque obligatam emancipando redimas, antequam fidem, quorum ignoticia tibi explorare contendas, ut quoque in pretenso usurpatoque temerario munere, prius salem, lucem ac civitatem te conprobes, quibus omnino cares, quam regimen, prefecturamque usurpare pertentes, ad ea, que tibi obiciebantur, nil respondens, ex hoc eo turpi silencio aut meta redargucionis turpissima prostratus obnoxium te constituendo. Cur iam iterum calumnias, sed iniurias adversum me, pace potiri volentem, instituis, domini generosi et michi graciosi animum ad me benivolum corumpere moliendo, signum est, quia pacis amator non es.“ Cerr II, č. 5, p. 15.

65 „Ego vero tametsi michi fuerim conscius nil coram deo super inordinate adepto sacerdotio aut latrocinio seu heresi, quibus me pessundas sed nequiter, verum ut mea coram hominibus pateat insoncia, tua ediverso in lucem prodeat contumacia ac illepida ostentacio.“ Ibidem, č. 5, p. 15.

dl, že nestudoval teologii a právem se zabýval jen málo. Pyšní se cizími díly, a ačkoliv nevystudoval teologii ani práva, píše svým služebníkům mnoho bezduchých spisů, na jejichž základě chce být ve své nevědomosti slavný.⁶⁶ Po tomto krátkém rétorickém úvodu, který měl protivníka v očích případných čtenářů listu co nejvíce znemožnit, nabídl Koranda nedlouhý sofistický výklad proti vzněšenosti a urozenosti, který byl zjevně inspirován adresátovým postavením. Bezprostředně následovala obhajoba přijímání podobojí, v níž užil osvědčenou utrakvistickou argumentaci. Byla postavena na tvrzení, že je ustanovil Kristus, drželi se jej svatý Pavel i prvotní církve a dodnes je zachovává církev východní. Sektáři a heretici jsou naopak katolíci a jejich „jednooká“ víra. Na koncilech v Kostnici a Basileji nedokázali najít žádnou relevantní námitku proti přijímání podobojí jako chvalitebnému zvyku.⁶⁷

Vlastním jádrem Korandova listu, který tvoří více než polovinu jeho textu, je polemika s katolickým pojetím církevních ritů.⁶⁸ Výklad se vnitřně dělí na kritiku zvyků spojených s vánočními a velikonočními bohoslužbami, s přijímáním eucharistie, s primicemi a pohřebními obřady a také s úctou k relikviím. Pozornost je věnována i polibku míru a zejména kropení svěcenou vodou. Katolická církev podle něho slaví příliš mnoho svátků, překračuje boží příkazy a zavedla mnoho lidských tradic a dokonce lidových zvyků. Přitom úcta („cultus latric“) má být prokazována jen samotnému Bohu. Polemika asketického utrakvisty je cenná i tím, že nabízí vhled do toho, jaká byla skutečná podoba katolických obřadů v době druhé husitské války, alespoň tedy v té podobě, jak je refletovala druhá strana.

Při příležitosti líčení různých zvyků zažitých tehdy v katolické církvi se Koranda zmiňuje, že Hanuš z Kolovrat si občas zve na Zbiroh přátele a kněze, kteří

66 „Nec in hiis, cum fere scolaris fueris nullius, theologiam non studueris, in iure capud attriveris minime, sicque sis homo nichili aut tanquam cifra in figuris, per se nichilum constituis, aliorum vero opificiis te, sed imprudenter, exeris gloriosum. [...] bella movet cicuis, cui desunt cornua, thaurus. Sic et tu, qui cum divinis non imbutus scolasticis, sacram non versatus paginam, nec canonica iura fueris percontatus, tunc audenter quasi pertissimus manum in ambages inmittis multas et insulsas, ut superfluo vanigraphis te in tua ruditate famosum constituas et celebrem.“ Ibidem, p. 15.

67 Ibidem, p. 17.

68 Ibidem, p. 18–24.

zde jedí a pijí, a to i přes míru.⁶⁹ Skutečně se dochoval list, byť z doby o něco málo pozdější, kterým Hanuš při příležitosti potvrzení v úřadu probošta a administrátora svolal k 3. září 1469 kanovníky na Zbiroh.⁷⁰

Závěrečná část listu Kolovratovi je věnována pojetí církve a poslušnosti v ní.⁷¹ Korandovou odpovědí na námítky katolíků, že utrakvisté neposlouchají církev, je tvrzení, že celý svět má poslouchat především Krista a jeho nařízení. Koranda zároveň vyjadřuje své přesvědčení o dostatečnosti božího zákona a o tom, že přijímat podobojí je výrazem poslušnosti, protože tento způsob ustanovil Kristus a církev je později v rozporu s jeho příkazem změnila na přijímání podjednou.

Důvodem, proč se Koranda pustil do polemiky s Hanušem z Kolovrat, byla jistě Hanušova politická aktivita, která později vyústila do snahy o restauraci katolické církevní správy. Polemika svědčí o tom, že budoucí správce utrakvistického duchovenstva rozhodně nepodceňoval úřední činnost katolického šlechtice, který se čerstvě stal knězem a později se měl stát i správcem pražského arcibiskupství, byť se jí snažil ve svém listu co nejvíce zsměšnit. Pokud jde o užité argumenty, na rozdíl od své předchozí polemiky s Hilariem Litoměřickým si dovilil přímo zpochybňovat vzdělání katolického šlechtice. Z pozice utrakvistického asketismu kritizoval především okázalost šlechtické reprezentace Hanuše z Kolovrat a pompu katolických církevních obřadů. Spor Hanuše z Kolovrat s Korandou nemá dobovou paralelu, leda snad v korespondenci olomouckého biskupa Tasa z Boskovic se Ctiborem Tovačovským z Cimburka z roku 1467.⁷² Tak se

69 „Nacto sic eiusmodi spolio auxilioque, sed per violenciam, tunc amicos et amicas vicinos et vicinas et plures ex diversis parochiis convocant sacerdotum. Hii confluendo vesperorum tempore, persecutis reboatisque vigiliis resolvuntur ad vesperum iocos et ad insolencias edunt, bibunt et rebibunt. Quidam ad fastidium, alii gutturis ad beneficium, ceteri ad usque stupefactionem. Queque horum antehac incunctanter in Zbiroh noscuntur obtigisse et dominus Hanussius pro iocundo sui solacio subridebat relatorum denunciati de sero et proinde sole diem dante, quovis abs remorsu consciencie impetrandis pro defunctis veniam missarum dicenciis admittebat.“ Ibidem, p. 21.

70 T. PEŠINA Z ČECHORODU, *Phosphorus*, s. 280–281, list z 28. 8. 1469.

71 Cerr II, č. 5, p. 24–28.

72 Srov. edici listů v *Království dvojího lidu. České dějiny let 1436–1526 v soudobé korespondenci*, Petr Čornej (ed.), Praha 1989, s. 166–175, kde na rozdíl od staršího vydání v AČ 4 nebylo zasahováno do textu.

ale zabývá téměř výhradně světskými záležitostmi, o kterých naopak u Korandy nanajdeme vůbec nic.

Modus polemiky proti „odpadlíkovi“, který si o několik let dříve vyzkoušel v listu Stanislavovi z Velvar, určuje i tón Korandova latinského listu určeného Ondřejovi řečenému Kuliš („Andree appostate dicto Kuliss“), z roku 1467, v němž poznáváme pozdějšího převora augustiniánů kanovníků v Třeboni.⁷³ Začíná citací druhého listu apoštola Petra: „Bylo by pro ně lépe, kdyby vůbec nebyli poznali cestu spravedlnosti, než aby se po jejím poznání odvrátili od svatého přikázání, které jim bylo svěřeno.“⁷⁴ V reakci na Ondřejovo rozhodnutí přidat se ke katolické církvi, které mu oznámil svým listem, cituje Koranda v úvodu trochu překvapivě Sókrata a Boethia. Souvisí to zřejmě s Korandovou zálibou v díle *Tripartitus moralium* Konráda mladšího z Halberstadtu, jež cituje téměř výlučně antické autory,⁷⁵ a předznamenává to zaměření textu, který je postaven především na morální, přirozenoprávní a národní argumentaci, i když samozřejmě nechybí ani argumenty z oblasti náboženství.

Koranda uvádí, že koncily uznaly Čechy a Češi se mohou považovat za vítěze z Basileje, protože Češi a Moravané tam byli prohlášeni za věrné syny církve. Jejich trofejemi jsou buly a pečeti, které se tam podařilo získat.⁷⁶ Ondřej je

73 Cerr II, č. 5, p. 9–14. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 67–2, s. 195. K osobě adresáta srov. Jaroslav KADLEC, *Kláster augustiniánských kanovníků v Třeboni*, Praha 2004, dle rejstříku. Ke Korandovu listu srov. ibidem, s. 126. Ondřej je znám jak písař většiny rukopisu Třeboň, Státní oblastní archiv, sign. A 19, srov. Jaroslav WEBER [KADLEC] – Pavel SPUNAR – Josef TRÍŠKA, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958, č. 20, s. 190–211. K těmto opisům srov. Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III/3. Věk poděbradský III*, Praha 1930, s. 60–62. S určitou pravděpodobností je možné s Ondřejovou osobou spojit list Petra z Benešova, faráře v Sedlčanech, „odpadlíku“ Ondřejovi z roku 1478 hájící přijímání pod obojí způsobou v rukopisu Praha, Národní knihovna ČR, sign. X H 10, ff. 197r–244r, který má slepotiskovou vazbu z pražské dílny. Evidence textu: P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 45, s. 185.

74 2. Petrův 2,21.

75 Korandově knihovně se chystám věnovat na jiném místě.

76 „Tota novit Bohemia, noverunt hoc et gentes circumcirca finitime, quod Bohemi victores in Basilea tropheum bullis et sigillis cum insignibus retulerunt et tu hec indigena ignoras.“ Cerr II, č. 5, p. 11.

sice také Čech, ale špatný, protože zanedbává povinnost k vlasti.⁷⁷ Psal Korandovi, že se má vrátit k církvi, ale to není docela dobře možné, protože obecná církev je všude a její hlavou je Kristus. Projevil také špatný postoj k vlasti, národu a jazyku, zradil, chová se ohavným způsobem a nedrží se toho, v čem byl vychován od kolébky.⁷⁸ Je podezřelý z hereze a jeho pravou povahu vyjadřuje i jeho příjmení, jež je možné vykládat „že se kulíš“, tedy že odpadá od správné víry k té nepravé.⁷⁹ Ondřej sice píše, že se znovu připojil k církvi, ale institucionální římská církev rozhodně není ta pravá. Vedle Kuliše zmiňuje Koranda další odpadlíky od pravé, utrakvistické víry: Hilaria Litoměřického, Václava Křížanovského a jakéhosi Jíru (snad Jiřího z Meziříčí)⁸⁰ a připojuje jejich posměšné charakteristiky.⁸¹ Útoky na katolíky v závěru listu jsou i na Korandovy poměry velmi ostré.⁸² List je symbolicky datován v den zvolení apoštola Matěje místo Jidáše, aby tím Koranda dal adresátovi najevo, že v pravé Kristově církvi už pro něho není místo.

77 „Et cum sis Bohemus, utinam[sic pro verum?] tamen finaliter non degener, cur tuam parentem Bohemiam lacesire presumis, equo iure patriam omni facultate debendo tutari, nunquid mente reprobus effectus es aut a memoria deprotenus[?] alienus.“ Ibidem, p. 11.

78 „Tu namque dememor factus tue patrie, tue gentis et tui lingwagii, unde sumsi[s]ti sobolem, ubi adoluisti et quibus non pauca matrimonio tempora comunicasti. Effectus es omnium pretactorum persecutor rabidus, inprobus, hostis et ad nocendum scandalosissimus, quia familiaris, quid exinde nichilum nisi proditor patrie equissime nuncupandus.“ Ibidem, p. 12.

79 „Qua de re tuo fatante natalicio cognomentum, quo Kuliss diceris, ab ipsa re de malo in peius gradiendo, id est že se kulíš, pertinentissime possides contractum.“ Ibidem, p. 12–13.

80 Srov. František Šmahel, *Počátky humanismu na pražské universitě v době poděbradské*, in: AUCP-HUCP, roč. 1, 1960, s. 55–90; přetištěno in: IDEM, *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Praha 2016, s. 527–549, zde s. 62 (533).

81 „Pluribus iam hiis pro diebus nuper emigratis visum est et auditum patulo taliter tu insanis, qualiter apostatantibus uti Hilarius Vopice, Wenceslao Křivonosice et Girdoni Kurvice, qualia contigerunt, nec tibi, nisi menti renuncies, alienum est, quam horrendis cladibus et quam alteri velut canes turpius hoc de seculo absorptum ire iusto dei iudicio sunt coacti.“ Cerr II, č. 5, p. 13.

82 „Pereat memoria eorum cum sonitu, pereant et alii declinantes in obligationes, quas adducet dominus cum operantibus iniquitatem, ut dies leti et domino placidi in Bohemia inveniantur. [...] qui lege dei contempta honore patrie postposito in devia convertisti, hinc inter sectam suburbanis ex inferni per preceps venisti.“ Ibidem, p. 13, 14.

O Ondřejovi se z listu dozvídáme, že byl Čech, vzdělaný a že patrně byl nebo se měl stát knězem.⁸³ Nebýt zmínky o herezi a o pravé víře, podpořenou navíc úvodním citátem, dalo by se říct, že argumenty cílí především k národnímu vědomí adresáta. I při zmínce o jednáních v Basileji jsou Čechové pojednání především jako etnikum a ujednání s koncilem jsou interpretována především jako stavovská privilegia. Naopak adresátova identita postavená na tom, že se znovu připojil k církvi, je popírána.

Jak už jsme uvedli výše, pravděpodobně z doby druhé husitské války („tempore bellorum“) pochází Korandův latinsky stylizovaný list jakémusi Tobiášovi do Plzně,⁸⁴ v němž si stěžuje na nepřiměřenost církevních klateb proti odpůrcům katolíků, jež je prý nepříjemná i samotné katolické straně.⁸⁵ Koranda zde udeřil na strunu tolerance a vzájemnosti, když tvrdil, že všichni jsme křesťané, spojuje nás jeden křest a stejně tak jsme příslušníky jednoho národa a lišíme se pouze v tom, že (ne)zastáváme určité články víry; současné boje a jejich nešťastné důsledky přitom nikomu neprospívají. Josef Truhlář vyznění dopisu velmi výstižně charakterizoval slovy: „Celý list psaný upřímným Čechem Čechovi, jak výslovně dotčeno, dýše zármutek vlastenecké duše nad pohromami bratrovražedného boje velmi dojemně.“⁸⁶

Určitý přelom v Korandově úřední kariéře nastal v roce 1471, kdy se z držitele blíže neznámého úřadu stal administrátorem utrakvistického duchovenstva. Jeho aktivita proti katolíkům až do roku 1489, kdy v tomto úřadu pravděpodob-

83 „Singula pretactorum aut ambicio aut cenodoxia aut avaricia seu petulancia traxit devia in apostatica, euge, tibi, ach etroclite Kulissi, tibi, quod non in uno premissorum, sed in universis infandissime indulxisti. Enim vero nunquid non veritatem dei limpida tractata a cunabulis infictas nenias cancrisando comutasti, nonne ut liberiori fruaris, quam tibi vetitum erat et quam ordo sacer expostulat presbiterii, insolencia in tabernis cum pincernis inter insolentes precipitasti. Nonne sicut inante sicut et nunc turpis questus gracia alter veluti equorum mango mercibus te curiose implicasti et nonne, ne sufferaris in tuis tam liberarum quam coniugatarum pollutis amplexibus stupefactus profugisti et ubi sine quavis erubescencia aperta meretriciorum ianua in illis redundes usque ad summum. Iam aperte in te completur illud Scripture divine: Peccatum peccavit Iuda, ideo instabilis factus est. Similiter illud vinum et mulieres faciunt apostatare a Deo.“ Ibidem, p. 12. „Scolas petendo forsan explorasti.“ Ibidem, p. 10.

84 V rukopisu je přípisek „ad P[]znam“, který se v níže uvedené edici neobjevuje.

85 *Manualník*, s. 117–118. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 68-16, s. 199.

86 *Manualník*, s. XIII.

ně skončil, byla poměrně nevýrazná, aby pak od roku 1489 a zejména v roce 1493 dosáhla svého vrcholu.

V podobném duchu jako naposledy zmíněné psaní Ondřeji Kulišovi se nese latinský list knězi Janu Markoltovi chystajícímu se přidat ke straně podjednou, který vznikl patrně brzy po roce 1470.⁸⁷ Vzhledem k obecnému, rétorickému charakteru tohoto listu, není možné říct o jeho obsahu a adresátu nic určitějšího.

Z roku 1473 pochází latinský list Marku Barbovi, papežskému legátu, který tehdy pobýval na jednání v Opavě, na němž se řešila také možnost opětovného sjednocení Čechů s katolickou církví.⁸⁸ Odesilateli byli mistři a kněží pražských měst, ale tím, kdo list koncipoval, byl nepochybně Koranda, který si jej také zapsal do jednoho ze svých kodexů. Ačkoliv je text v rukopisu nadepsán poněkud hanlivě „chocholauz z čepěří holicí“, jeho tón není konfrontační. Jedná se o diplomatickou korespondenci, která je reakcí na fakt, že legát znemožnil svěcení českých kandidátů na kněze. Proto mistři a kněží projeví svou dobrou vůli a uvádějí, že legace vede k míru. Upozorňují na to, že Čechům po stránce víry nic nechybí, protože přijali boží zákon, vyjednali kompaktata a Basilejský koncil přitom potvrdil články, které předložili předchůdci odesílatelů. Na obecnější rovině je psaní obratnou apologií kalicha a kališnické církve.

Dalším důležitým Korandovým spisem je koncept latinského omluvného listu králi Matyáši Korvínovi napsaný jménem mistrů a kněží z pražských měst, kterým hájí utrakvistický převrat uskutečněný v Praze roku 1483.⁸⁹ Jak se v listu, jehož tón byl velmi osobní, uvádí hned na začátku, rozšířily se lživé pověsti („rumores falsi“), a proto odesílatelé chtějí uvést tyto nesprávné informace na pravou míru. Odesílatelé uvádějí, že utrakvisté trpěli a snášeli různé ústrky, katolíci však dokonce připravili povstání, jehož cílem bylo utrakvisty v konkrétním termínu zabít, a to včetně mistrů a kněží.⁹⁰ Na tuto hrozbu utrakvisté odpověděli silou

87 *Manualník*, s. 115–117. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 68–15, s. 199. Srov. J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 95.

88 Cerr II, č. 5, p. 32–33. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 67–5, s. 195. Srov. J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 242–244, 247. K osobě legáta, jeho diplomatické činnosti a písemnostem srov. Antonín KALOUS, *Plenitudo potestatis in partibus? Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450–1526)*, Brno 2010, s. 245–284.

89 *Manualník*, s. 132–134. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 68–29, s. 201.

90 „Crevit namque malignorum malicia; tantum quoque illorum aucta est execrabilis nequicia, ut in nostra cella enses iam pararent acutissimos, statuerentque tempus et diem, quo illos in

a přemohli je. O negativních úmyslech přemožených protivníků mluví také svědecké výpovědi mezitím už popravených katolíků. V listu se zdůrazňuje, že duchovní i svěští ze strany katolíků se dopustili skutků proti „našemu náboženství, našim privilegiím a kompaktátům“, a proto bylo nutné je neprodleně potrestat.⁹¹ Zmíněn je i nešťastný osud kněze Michala Poláka a na závěr je uvedeno, že utrakvisté udělali pouze to, co jim dovolují jejich práva a postavení. Proti králi Vladislavovi neudělali nic, naopak jim leží na srdci blaho pražských měst a českého království. Není úplně jasné, proč se mistři a kněží obraceli na uherského krále, je ale pravděpodobné, že jako přítel českých katolíků se o dění v Praze aktivně zajímal.

Je až zarážející, že od vedoucího představitele utrakvistického duchovenstva pochází argumentace, která hájí násilí. O konkrétních činech, ke kterým při bouřlivých událostech roku 1483 došlo, svědčí zejména zprávy vycházející od zástupců postižené strany.⁹² Koranda jako by nebral v úvahu křesťanské milosrdenství a snahu řešit konflikty smírně. Viděli jsme ale už na jeho starších spisech, že své protivníky z řad katolíků nepovažoval za křesťany. Přitom ve výše zmíněném listu Tobiášovi do Plzně Koranda zřejmě jen utilitárně použil opačnou argumentaci, tedy že všichni, utrakvisté i katolíci, jsou přece křesťané. Toto vyhrčené pojetí blízké sektářské mentalitě, jež se jistě vyskytovala na obou znepřátelených stranách, umožnilo výbuch násilí v roce 1483. Ačkoliv to není doloženo jinak než výpověďmi mučených a později popravených katolických konšelů, je pravděpodobné, že pokud by utrakvisté nepřistoupili k násilnému potlačení svých protivníků, dříve nebo později by tak učinila druhá strana. Přesto je mož-

capita nostra nec non magistrorum et sacerdotum nostrorum ponerent furiosa impietate.“ *Manualník*, s. 132.

91 „Quia vero et in religionem nostram agebantur antehac plurima, item contra privilegia nostra et compactata, hereticacionis obprobria tam per spirituales quam per quosdam seculares, eos, quoad potuit, servata modestia castigavimus indilate.“ *Manualník*, s. 133.

92 Srov. František ŠMAHEL, *Epilog husitské revoluce. Pražské povstání 1483*, in: IDEM, *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*, Praha 2001, s. 99–140. Stížnosti katolíků jsou obsaženy především v textu *Passio Pragensium*. Srov. též nově objevenou latinskou verzi tohoto textu, kterou si zapsal do jediného dochovaného rukopisu snad františkán Pavel z Moravy: Praha, Národní knihovna ČR, sign. Cheb 6/18, MS. adl. 1, ff. 145r–151r. Popis rukopisu: Jindřich MAREK, *Středověké latinské rukopisy z kláštera františkánů v Chebu*, Studie o rukopisech 42, 2012, s. 63–144, zde č. 31, s. 117–123.

ne považovat odklon od zdůrazňování křesťanského milosrdenství za úpadkový jev zesvětštělé české utrakvistické církve. Není divu, že následovníci Petra Chelčického se jistě také v reakci na tyto události rozhodli násilí zcela odmítnout.

Z doby, kdy v Čechách pobýval biskup Augustin Luciani, tedy z let 1482–1493, pocházejí latinské listy pražských mistrů hraběti Galeazzovi I. a jeho choti do severoitalské Mirandoly, kde biskup dříve působil.⁹³ V listu, jehož adresátem byl zmíněný šlechtic, se především vyvracejí pomluy proti kališníkům šířené v Itálii a konstatuje se v něm, že utrakvisté jsou křesťané, kteří uznávají boží zákon.⁹⁴ Dopis jeho manželce je obsahově podobný (pomluy proti kališníkům v Itálii a obhajoba jejich pravověrnosti), argumenty i styl dopisu je však mnohem důraznější.⁹⁵ Z Čech prý přišli falešníci a pomluvili „naše náboženství“ a čistotu víry. Nic z utrakvistické praxe není proti katolické církvi a pomlouvačům nemá hraběnka věřit. Vidíme, že utrakvisté si zde osobovali status, který sami katolíkům upírali, tedy že jsou křesťany. Oba listy mají především deklarativní a apologetický ráz. Koranda se patrně podílel na jejich koncipování jako administrátor utrakvistické církve, která se chtěla takto před zahraničními šlechtici očistit.⁹⁶

V roce 1489 se na mistry v konzistoři jako na hlavní autoritu v utrakvistické církvi obrátil českým listem Jan Zajíc z Házmburka.⁹⁷ Tento šlechtic byl v poděbradské době dvorským úředníkem, ale v době odboje proti králi se stal jedním z předních králových odpůrců. Konstatuje, že v zemi duchovní i světské osoby postrádají křesťanskou lásku. Utrakvističtí duchovní jsou pyšní a neposlušní a jejich představitelé přetahují věřící od katolíků. S narážkou na rok 1483 pak uvádí,

93 K oběma dopisům srov. J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 124.

94 *Manualník*, s. 134–135. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 68-30, s. 201.

95 *Manualník*, s. 135–136. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 68-31, s. 201.

96 Do brněnského manuálu si Koranda opsal doporučující latinský list měšťanů z Vicenzy pro Augustina určený do Čech. Nachází se na vevázaném lístku, jehož strana verso je označena jako p. 54. Na rectu, tedy p. 53, je opis listu benátského dóžete papeži Sixtovi IV. (1471–1484). K jeho textu srov. *Cronaca di Anonimo veronese, 1446–1488*, Giovanni Soranzo (ed.), Venezia 1915, s. 390.

97 *Manualník*, s. 1–9; *Akty Jednoty bratrské. Sv. II.*, Jaroslav Bidlo (ed.), Brno 1923, s. 132–147. Adresátem listu byla vzhledem k Zajícovu konstatování, že mistři spolu s biskupem spravují utrakvistickou církev, konzistoř, nikoliv univerzita, jak se domníval F. ŠMAHEL, *Epilog husitské revoluce*, s. 64 (534).

že duchovní vzbuzují pod jménem zákona božího hněv proti představeným z řad světského i duchovního stavu, aby v případech potřeby krvavě povstali. Místo aby se věnovali svému poslání, libují si v tělesných rozkoších. Mezi světskými pány se rozmohla pýcha a lakomství, přičemž za jejich mravním úpadkem stojí kněží, kteří zlehčili tělesné hříchy. Důvodem, proč Zajíc píše, jsou ovšem pikarti, jejichž vliv se natolik rozšířil, že žádá mistry o zásah proti nim.

Když se Jan Zajíc věnoval tématu poslušnosti v církvi, tázal se jízlivě utrakvistů, proč přijímají svěcení od katolických biskupů, když je pak pomlouvají. Je toho názoru, že po sjednání kompaktát bylo mnoho let v Praze i jinde vše bez problémů, ale poté začaly jednotlivé strany kázat proti sobě, proti kompaktátům a došlo i k odstoupení od nich a od poslušnosti. V zemi jsou dnes lidé rozdějeni: strany podjednou i podobojí konají bouřlivá, sektářská kázání, jež vedou k přijímání ve smrtelném hříchu. Podle jeho přesvědčení je možné přijímat podjednou i podobojí.

Ačkoliv pan Zajíc neváhal propagovat praxi přijímání pod jednou způsobou, připouštěl chyby i ve vlastní straně a jako zkušený politik předložil vizi budoucnosti, jakýsi minimální program, na němž by se obě strany podle jeho mínění mohly a měly shodnout. Odlišoval světskou a duchovní sféru a patrně usiloval také o sjednocení utrakvistické církve s katolickou při zachování odlišnosti v ritu. Věřoukou se zabýval kvůli povaze věci, jeho podněty směřovaly spíše k sociální praxi.⁹⁸ Kompaktáta interpretoval z pohledu katolíka a vybíral si z nich to, co se hodilo jeho katolickému názoru, například že Jan Rokycana slíbil poslušnost církvi. Přesto je otázkou, nakolik byl jeho na první pohled vstřícný tón listu upřímný, protože kritika utrakvistické církve v něm byla přes navenek uctivou formou poměrně zásadní.

Protože nedostal odpověď, rozhodl se pan Zajíc ještě v témže roce oslovit pražské mistry znovu. Jeho druhý list poukazuje hned v úvodu na povinnost mistrů postavit se proti bludařům.⁹⁹ Po shrnutí obsahu minulého listu uvádí, že je „veliká hanba, duchovní i světská, všem Čechuom, že nechtí na to pamatovati,

98 K tendenci šlechty oddělovat politické a náboženské záležitosti srov. pro mírně pozdější období J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 194–195.

99 *Akty Jednoty bratrské*, s. 147–149.

co dříve ohlasně a hlučně zpívali“,¹⁰⁰ totiž o tom, že v Čechách nejsou kacíři. Následně Zajíc přímo vyzývá mistry, aby nařídili slyšení k napravení pikartů.

Úvod k odpovědi Janu Zajíci z Házmburka z roku 1493 psaný jménem mistrů, ale stylizovaný Korandou, vysvětluje, proč neposlali již dříve sepsanou odpověď na jeho první list a zmiňuje se i o jeho druhém listu, který byl poslán po Janu, synovi Albrechta Vojíře.¹⁰¹ Nechtěli ho prý rozhněvat a chtěli zachovat pokoj. Nyní, po čtyřech letech, ale kvůli pomlouvání mezi lidmi, kteří říkají, že neumějí odepsat, posílají odpověď. Protože Zajíc své spisy „rozlašuje a rozpisuje“, mistři nechají svou odpověď vytisknout, aby lidé mohli porovnat obsah.¹⁰²

Odpověď Janu Zajíci z Házmburka sepsaná údajně už v roce 1489, měla formu listu mistrů v konzistoři.¹⁰³ V úvodu tohoto manifestu vytykají svému protivníkovi, že ve svém listu neuvedl pozdravení, nepodepsal jej a ani nepřitiskl pečeť. Už sice pominul čas vhodný na odpověď, ale protože přišel mezitím další list, přesto odepisují. S odkazem na Zajícovu *captatio benevolentiae* uvádějí mistři, že Zajíc je skutečně neučený, navíc jeho listy mají neuspořádaný obsah, přebíhají k jiným tématům a pak se zase vracejí k těm dřívějším. Upozorňují na nevhodnost některých příměrů.¹⁰⁴ Zajíc prý pojal své psaní naoko přátelsky, ale pak „vylil báni hořkého lupene k útržkám, k hanění i potlačení“,¹⁰⁵ a to se na tak vysoce postaveného českého pána nesluší. Mistři též zpochybňují Zajícovu údajnou motivaci láskou k bližnímu. Nepochybně má u sebe přepis svého psaní a může to sám srovnat. Odepisují mu proto, aby jím nepohrdali.

Zajíc podle svých protivníků ve svém listu uvedl, že mistři a kněží (tj. konzistoř) kázali ke vzbouření, nabádali k vraždám a krvavému násilí. Kdyby se ale byl

100 Ibidem, s. 147.

101 *Manualník*, s. 9. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 68-1, s. 196.

102 „Jakož nás zpravují, že své spisy rozlašujete i rozpisujete, i my svojoj odpis netoliko psáti ale i vytisknutí pro širšie oznámenie způsobíme, jakž uzříme, aby v potomních časiach Vašie Milosti spis a náš odpis čtúce lidé jedni sobě za naučenie a jiní za kratochvíl to obrátili a přivedli.“ *Manualník*, s. 9.

103 *Manualník*, s. 10–35. Srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 68-2, s. 196.

104 „Protož bylo lépe nechati připodobnění k voslici, ale radši k zajieci nebo k lišce, jakož i pán Kristus Herodesa ráčil přirovnati k lišce. Proto k zajieci, neb zajiec nahoru běží převelmi rychle a nemaje tu pastvy, ale doluov, ano té tu dosti, toho spěchu nemá.“ *Manualník*, s. 11.

105 Ibidem.

pan Zajíc zúčastnil kázání mistrů, nic takového by neslyšel. Interpretace husitství a kompaktát je u mistrů samozřejmě zcela jiná než u pana Zajíce. Cizozemci začali boje proti Čechům a snažili se je vojensky zničit, avšak Bůh jim popřál vítězství ve zbraní.¹⁰⁶ Ve zřejmé narážce na Zajícovu účast v Zelenohorské jednotě uvádějí, že mnozí povstali proti králi Jiřímu a ničili zemi.

Terčem invektiv ze strany mistrů se stali papež a mniši a také domácí katolíci, kteří jsou nevděční, přestože je podporoval král Jiří z Poděbrad.¹⁰⁷ Stejně jako předkové utrakvistů, kteří v Basileji nebyli zahanbeni mnoha učenými, jsou nyní mistři ochotní vydat počet ze své víry. Příznačné prý je, že Zajíc jim ve svém listu nevyčítá nic z věrouky. Jeho výtky se navíc nezakládají na pravdě, neboť utrakvisté nepřetahují lidi od katolíků. Naopak někteří katolíci v klášterech káží pobuřující věci a katolíci uznávají pověry spojené s kropáčem, poutěmi a odpustky. Na téma pikarti uvádějí mistři, že ti jsou ještě mnohem více vzdáleni od Říma než utrakvisté, kteří se sice také částečně dělí od Říma, „však ne zpurně ani všetečně“.¹⁰⁸ V tomto smyslu jsou Zajícovy výtky nespravedlivé.¹⁰⁹

Pokud jde o poslušnost, je třeba rozlišovat poslouchání Boha a jeho zákona na jedné straně a papeže, císaře a lidských ustanovení na druhé straně. Představení a rodiče mají být respektováni, ale jen pokud jde o správné záležitosti. Právě

106 „Máme v kronikách, i také jsme od lidí hodnověrných slyšali, že Čechové skrze kázanie zákona božieho věrně ten oblíbili s milostí, a podlé toho živi chtěli býti pokojně, prohlédajíce k svému spasení. Tehdy nepřiel lidský jako lev řeva, an mu ubývá jeho kořisti, i zbúril domácie i cizozemce, že proti Čechóm povstali, tak že duchovní vojny posvěcovali, kříže vydávali, a sami u vojště ku ponúkání bývali, světští rozličnými úklady, falšem, válkami, záhubami, mordy zahladiti chtěli, což pánem bohem zřiezeno a ustanoveno. Ale když ruka božie ráčila pomocna býti, malým stádem veliká vojska a často byla poražována i zahrána, že nechťelo se jim na tu žeň, kdež se nadáli pokliditi, vykročiti a vystrojiti.“ Ibidem, s. 13.

107 „Domáci pak jsúce od krále Jiříeho jakožto doktorové jím zvelebeni s hradu Pražského kradmo ušli, k tomu zlému ponúkali sem i tam jezdiece.“ Ibidem, s. 13.

108 „Jest vědomo i svědomo, že Pikharti mnohem více, nébrž bez miery dále jsú od Říma nežli my, nebo my, ačkoli od Říma v některých běziech se dělíme, však ne zpurně ani všetečně; neb předkové naši, davše se ohledati v sněmu Basilejském, což před se vzeli, to provedli. A my toho netoliko z těch listuov zapečetěných ale více z pravdy zákona božieho se držíme.“ Ibidem, s. 17.

109 „Ó spise, spise, kterak jsi tak nelaskavě na nás se obořil, ale bez pochybenie netrefně!“ Ibidem, s. 17.

k takové poslušnosti se zavázali předkové utrakvistů v Basileji.¹¹⁰ a proto není pravda, že by utrakvisté vystoupili z jednoty církve.¹¹¹ Tím se mistři dostali k dalšímu uzlovému tématu polemik, k eklesiologii.¹¹² Opakují sdílené utrakvistické přesvědčení, že církev je přítomná na celém světě, ne jen na jednom místě.

V reakci na Zajícův druhý list, v němž se podle nich tvrdí, že dnešní církev je dokonalejší než prvotní, citují mistři výroky papeže Pia II. na téma římské církve a také údajný výrok císaře Zikmunda o kostnickém koncilu.¹¹³ Nechtějí se však povyšovat ani snižovat druhé; chtějí především upozornit na to, že v církevních úřadech byli vedle dobrých i zlí lidé.¹¹⁴ K přijímání svěcení od katolických biskupů uvádějí, že uznávají svátostnou moc svěcení na kněze zprostředkovanou od Boha apoštolskou posloupností.¹¹⁵ K důvodům pro přijímání podjednou ze Zajícova listu uvádějí mistři pozoruhodný argument, totiž že jejich předkové to tak dělali a oni se drží tradice. Posléze uvádějí i teologické důvody pro přijímání podobojí. Na Zajícovu výtku, že nemají lásku, namítají, že katolíci nemají pra-

110 „To naši předkové před sebou majíce k tomu jsú poslušenství, a nic jinak, přistúpili za sněmu Basilejského, jakož toho podnes máme zpuosob napsaný; toho (nad tím: ten) s pilností chovajíce pro potreby potomnie, my také toho se držíme, v tom stojiece bez pohnutie; i neslušie o nás praviti ani psáti, bychom vystúpili z poslušenstvie povinného. Nebo Čechové i Moravané podlé smluv přijímajice svátost oltární pod dvojím způsobem ne neposlušni ale praví a věrní křestané cirkve svaté mají slúti i držáni býti. Tak v kompaktátiech položeno.“ Ibidem, s. 19.

111 „Po tomto vyznání o poslušenství vizme o tom, jakož se předpisuje, že bychom my i předkové naši vystúpili od jednoty obecné svaté cirkve římské i úřednikuov jejích proti Kristovu přikázání, proti ustanovení apoštolskému a proti zřiezení svatých doktorův, a že líbiece se sobě a v své rozomy úfajice vykládáme písma v jiné rozomy nechtiece naučení přijieti etc. Naši předkové dobré paměti v své rozomy neúfali, neb o to jeli do Basilee, což vedli a učili, dali se ohledati množství doktoróm, mistróm, učeným. Tam písem vedených ku potřebě vzaté v jiné rozomy, než mají vzata býti, nepřevracovali; nebo byli by pohanění, anzi by jim byli vydání listové, že jsú dobří křestané.“ Ibidem, s. 20–21.

112 Srov. J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 59.

113 *Manualník*, s. 23.

114 „V tomto sepsání o cirkvi nechťeli bychom, by se kto domnieval, jako bychme hlavatějšíe i jiné potupiti chtěli vsecky, neb se píše o jistých, že v svém stavu dobře se zachovali a užitečné; ale jiní a mnozí, jako kroniky doličují, byli zlobochové neřádné a zle v svých úřadiach živi jsúce.“ Ibidem, s. 24.

115 „A tak Čechové neb Moravené přijímajice kněžstvie od cirkve římské přijímaji to kněžstvie prvotnie od samého boha, neb on jest svátosti dokonalost, a od těch biskupuov z jich posluhovanie, a tak v tom jich netupíme ovšem.“ Ibidem, s. 24.

vou víru, takže k nim lásku ani mít nemusejí. Katolíci se ale chovají k utrakvistům hůře než podobojí k nim a jsou méně tolerantní.¹¹⁶

V textu je možné pozorovat i vyhraněné stavovské vědomí: Za to, že upadá morálka, mohou spíše svěštění páni než kněží. Utrakvističtí kněží mají na rozdíl od katolíků přikázáno, aby žili skromně. Mistři se staví proti hříchům. Pokud ještě jde o pikarty, mistři proti nim psali listy, také králi a proboštovi pražské kapituly. „Pikúsové“, kteří nikdy nebyli integrální součástí utrakvistické církve, od nich odešli a jsou to pokrytci. V závěru mistři uvádějí, že odpověď je rozsáhlejší, než původně zamýšleli. Zajíc má o jejich slovech přemýšlet, a pokud se jim rozhodne odepsat, odpoví mu mistři v adekvátním rozsahu. Nebudou však vymýšlet nové spisy, ale založí své psaní na textech, které zveřejnili už dříve.¹¹⁷

Je zřejmé, že stejně jako u dřívějšího listu Hilariovi musel Koranda respektovat adresátovo postavení, proto má jeho odpověď navenek uctivou formu. V listu je však patrné ostré vymezení proti „současné katolické církvi“.¹¹⁸ V textu využívá potenciálu již zformulovaných utrakvistických postojů k věroučným a rituálním záležitostem, které pouze nově spojuje. Většinu z nich už použil ve starší latinsky psané polemice. I v tomto kontextu je možné chápat závěrečné podotknutí, že příště nebude pro polemiku vytvářet nový text.

Vrcholným dílem Václava Korandy je česky tištěná inkunábule, jež vyšla s titulem *Traktát o velebné a božské svátosti oltářní* v Praze roku 1493.¹¹⁹ Vedle nejrozsáhlejšího hlavního traktátu obsahuje ještě další drobnější spisy, které s jedinou výjimkou, která bude pojednána níže, vymezují utrakvistickou věrouku

116 Srov. J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 94.

117 „Račte také rozjímati zdravým rozmyslem všecko, a potom postaviti jako pán moudrý k dobrému prospěšnému. My to poznajíce, budete-li nám ráčiti více psáti bez toho, což muož na straně ponecháno býti, odpišemet i my takovú měřú více podlé položenie písem od jiných dávno sepsaných než podlé duomyслу neb vymyšlenie svého.“ *Manualník*, s. 34.

118 Srov. Zdeněk NEJEDLÝ, *Prameny k synodám strany pražské a tábořské (vznik busitské konfesce). V letech 1441–1444*, Praha 1900, s. 6.

119 Václav KORANDA, *Traktát o velebné a božské svátosti oltářní, kterak má přijímána býti od věrných křesťanů*, Praha 1493 (ISTC ik00038500, GW M16444, *Knihopis českých a slovenských tisků, Dodatky I. Prvotisky*, Emma Urbánková (ed.), Praha 1994, č. XXIII, s. 66–67). Exempláře: Praha, Knihovna Národního muzea, sign. 25 F 1, 25 F 11; Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, sign. Cc 17. Korandův eucharistický traktát: P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 71, s. 206.

proti katolíkům. V inkunábuli byl jako v prvním českém tisku zařazen titulní list a jako tiskové písmo byl poprvé v Čechách použit švabach, tehdy poměrně mladé písmo.¹²⁰ Střední švabach, užitý zde v nediakritizované podobě, byl úsporným sazebním prostředkem a odpovídal účelu spisu.¹²¹ Ten se jazykově nevymykal ostatní tištěné produkci na území Čech, jež byla, odhlédneme-li od jejich samotných počátků, výhradně česká.¹²² Vydavatelem díla byl anonymní „tiskař Korandy“, který byl činný v Praze od roku 1492, kdy vytiskl minuci na následující rok. Do roku 1496, kdy je naposledy doložen, vydal ještě tři minuce a šestilistovou praktiku Kolínskou.¹²³ Zatímco Janu Zajícovi z Házmburka, alespoň pokud víme, Václav Koranda jen vyhrožoval, že text své odpovědi nechá vytisknout, k šíření tohoto rozsáhlého díla již skutečně neváhal využít knihtisku.

Dlouhá disputace o víře před králem z roku 1465, o níž byla už zmínka výše, obnovila zájem o otázku řešenou už dříve na oficiálním církevním fóru, totiž zda je dovoleno přijímat podobojí a zda tak musí činit každý křesťan. Od sjednání kompaktát až do jejich zrušení v roce 1462 nebyla tato otázka aktuální, protože kompaktáta a související prováděcí předpisy upravovaly náboženské poměry v Čechách a na Moravě tak, že legalizovaly faktické dvojvěří. Disputace před králem k žádnému jednoznačnému závěru nevedla a v daných mocenských poměrech ani vést nemohla. Argumenty, které na ní zazněly a později byly použity v traktátech utrakvistů i katolíků, vycházely z basilejského hádání o kalichu, po teologické stránce tedy nepřinášely nic nového. Možná právě proto bylo jednání poměrně bouřlivé.

Porovnejme nyní rozsahy textů o eucharistii, které vznikly po tomto hádání. Kvůli srovnání je uvádím v normovaných stranách.¹²⁴ Líčení několikadenní disputace z roku 1465 sepsané katolíky má 70 stran.¹²⁵ Text české verze traktátu Jana

120 Na rubu titulního listu je ne zcela přesný seznam spisů, které jsou v tisku obsaženy.

121 Srov. Petr VOIT, *Tiskové písmo Čech a Moravy první poloviny 16. století*, BiblStrah 10, 2011, s. 105–202, zde s. 142.

122 Srov. IDEM, *Limity knihtisku v Čechách a na Moravě 15. a 16. století*, BiblStrah 8–9, 2007, s. 113–140, zde s. 121–122.

123 Srov. Emma URBÁNKOVÁ, *Soupis prvotisků českého původu*, Praha 1986, s. 226–228.

124 Jako normovanou stranu počítám 1800 znaků, uváděné počty jsou zaokrouhleny na celé strany.

125 Počet stran včetně kritického aparátu pod čarou v edici *Hilarii Litomericensis... Disputatio*. Pro evidenci srov. J. HEJNIC – M. POLÍVKA, *Plzeň v husitské revoluci*, č. 9, s. 20–21.

Rokycany *Contra sex propositiones frivolas doctorum apostatarum*, který byl reakcí na hádání, má pouhých 39 stran.¹²⁶ Hilariův český text, který reaguje na Rokycanův spis, je skoro dvaapůlkrát delší (109 stran).¹²⁷ Svou délkou pak daleko překonává ostatní spisy Hilariův latinský traktát vydaný ve Štrasburku roku 1485, který má na 196 stran.¹²⁸ Dalo by se říct, že Hilarius se zde snažil před učeným zahraničním publikem obhájit praxi katolické církve proti husitské herezi. Váhu jeho argumentům měl jistě dodat i neobyčejný rozsah jeho textu. Přístup Václava Korandy je podobný v tom smyslu, že jeho hlavní, eucharistický traktát z roku 1493 má značný rozsah 136 stran, text o přijímání dětí 17, o české liturgii 14, o lichvě 16, tedy celkem má inkunábulový tisk 183 stran, jen o málo méně než samotný Hilariův eucharistický traktát. Na počet tiskových stran je ovšem Korandovo dílo rozsáhlejší, protože je tištěné v osmerce, kdežto Hilariův traktát má kvartový formát.¹²⁹ Vzhledem k tématu a rozsahu traktátů Hilaria i Korandy je evidentní, že těmto textům autoři připisovali velkou důležitost.

Základem Korandova eucharistického traktátu byl zřejmě latinský text stejného znění, o čemž svědčí občasné latinské obraty v textu.¹³⁰ Z Rokycanova latinského ani českého traktátu přímo netěžil. I tak je ale zřejmý záměr Václava Korandy zprostředkovat publiku, které nebylo zběhlé v latině, rozsáhlý kompendiální text o přijímání podobojí v národním jazyce. Srovnáme-li jeho text po stránce myšlenkové výzbroje a stavby s Rokycanovým traktátem, zjistíme, že se způsobem argu-

126 *Traktát mistra Jana Rokycany O přijímání krve. České zpracování latinského traktátu Contra sex propositiones frivolas doctorum apostatarum*, František Šimek (ed.), VKČSN, třída pro filosofii, historii a filologii, 1940, č. 2, Praha 1941. Vydáno podle rukopisu Praha, Knihovna Národního muzea, sign. I H 28, ff. 292r–296v, 307r–329r. Edice užívá transkripci, jež je oproti transliteraci úspěšnější, pokud jde o celkový rozsah.

127 Srov. J. HEJNIC – M. POLÍVKA, *Plzeň v husitské revoluci*, č. 12, s. 24.

128 HILARIUS LITOMICENSIS, *Tractatus contra perfidiam aliquorum Bohemorum*, Strassburg 1485 (ISTC ih00271000, GW 12471). Srov. J. HEJNIC – M. POLÍVKA, *Plzeň v husitské revoluci*, č. 11, s. 22–24.

129 Kolofon celého tisku na fol. y8a: „Skonávají se kniežky velmi užitečné, v kterýchžto každý, ktož čísti bude, s pilností nalezne: najprvé o velebné a božské svátosti oltářní, kterak má přijímána býti od věrných křestanuův, o rozdávanie dietkám, o zpievání českém i také o lichvě. A to léta tisícího čtyřtého LXXXIII ten pátek před družebnú neděli [15. 3. 1493].“

130 Ve srovnání s českým Rokycanovým traktátem je text o sv. Ondřeji přeložen jinak, a tak je pravděpodobné, že toto v polemice často citované místo bylo spíše recipováno přes latinu.

mentace neliší a že také Koranda nejprve uvádí pozitivní tvrzení a v dalších částech vyvrací námitky odpůrců. Vedle starších traktátů využil nepochybně i sbírky autorit a další pomůcky. Nebyl originálním myslitelem, a ani jím být nemohl, utrakvistická doktrína už byla ustálena a také Rokycana ve svém traktátu víceméně opakoval argumentaci, která zazněla už v Basileji. V průběhu diskusí o utrakvistu s katolíky také byly vytrženy argumenty, a tak každé nové zpracování mohlo mít nový ráz především po formální, nikoliv však po obsahové stránce.

Všechny eucharistické traktáty z této doby charakterizuje to, že jejich pisatelé příliš nebrali v úvahu opačně orientované spisy, pokud na ně tedy zrovna přímo neodpovídali; reagovali jen na staré námitky. Ze scholastické metody zůstaly jen argumenty a protiargumenty a uvádění autorit, scholastická dialektika nedostala šanci svou dynamikou rozpochybovat a ozvláštnit nudnou materii. Navíc většina traktátů budí dojem, že byly psány jaksi „ex officio“, bez skutečné osobní zainteresovanosti autora tématem. Myšlenkově nepříliš hluboká argumentace v nich byla doplňována přímými apostrofami publika. Tím se prohluboval moralistně-exhortativní charakter textu. Pokud se stále ještě jednalo o teologii, byla to teologie praktická, pastorační.

V Korandově traktátu je na úvod zařazen historický exkurs. Před lety za krále Václava byli Čechové zpraveni o tom, že přijímání podobojí je Kristovým příkazem. Poselstvo do Kostnice výsledky nepřineslo, potom přišly války. V Basileji předložili Čechové důvody podle svatých písem pro přijímání podobojí a kompakтата pak uznala Čechy a Moravany za rovnocenné. Za nějakou dobu svěští povstali proti pravdám válkami, stejně tak duchovní, kteří šířili latinské i české spisy.¹³¹ Koranda se zde vyslovuje i proti těm, kteří se rozhodli ustoupit od utrakvistické víry, a proti mnichům. V příkrém rozporu s kompakttaty tvrdí, že přijímání podjednou je blud a kacírství.¹³² Papež je nemůže změnit; církev je poddá-

131 „Duchovní pak aby od té pravdy odvedli a svú křivdu vystrčili, jinak nežli jich předkové Bazilejší zapsali tu, opovrhše pravdú a na jich čest a na svú, kteráz jest pečetmi utvrzena se zapomenuvše: Jedni kříže bláznové vydávali a jiní a zvláště poběhlci od té pravdy tractaty, to jest spisy latinskú i českú řečí rozsielali chytré, lstivé a falešné. Protož aby takových rozpísařuov pero lživé bylo seznáno, ústa, jenž mluvie nepravost, byla zacpána, věrní aby byli utvrzeni v pravdě, kterúž držíe a milují.“ V. KORANDA, *Traktát*, ff. a4a–a4b.

132 „Ale že tak smyslití jest blud a hanebná nepravost, protož polož sobě prst na ústa a nerepci jako žid ryšavý proti pravdě.“ *Ibidem*, fol. n3b. Srov. i na jiném místě: „Poněvadž tehdy tak lé

na Kristu. Římská církev je od základu zkažená.¹³³ Čechev a Moravané vsák byli ze strany církve hanobeni neprávem a v Basileji nad svými katolickými protivníky zvítězili.¹³⁴

Pro spis je charakteristická jistá neuspořádanost a opakování argumentů. Jeho účelem bylo podle kolofonu dokázat, že přijímání podobojí bylo ustanoveno Kristem a má být zachovááno.¹³⁵ Předpokládaným publikem byly široké lidové vrstvy. Jak už bylo naznačeno výše, poměrně velký rozsah textu měl uvést

jest kacieřuov v přijímaní pod jedním způsobem následovati, tehdy dobré bude jeho nechati.“ Ibidem, fol. p7b.

133 „Mistr Jan Příbram in libro argumentorum diversorum, quem dedit consulibus Antiquae civitatis Pragensis dicit: Cierkev římská pohřiechu jest nad jiné poškrvněná skrze své svatokupectvie, lakomstvie a zjevné nešlechtnosti. A dolejie potom die: Cierkev římská, dopuštějící v sobě tak mnohých a bez čísla zjevných kurevstvie proti božiemu prikázanie, jest hřiešnice najmrzutější, vydávajíc z sebe do jiných krajín nečistotu a smilstvie, hřiechy najsmrdutější. Onať jest, jakož někteří pravie, ta žena, kteréž jest viděl svatý Jan z Zjevení, matka všeho smilstvie a ohavnosti a hřiešnice zjevná vydávající vuokol příklady nešlechtné pohoršenie uražčivá a semena všech nepravostí. Takže ktož tam přicházejí se všeho světa a vidúce takové zlé bez studu od velkých i malých, učených i neučených, odcházejice nakažují všechny krajiny a jakož tam jsúce viděli na tak učených a svatých kuběnářstva a kurevstvie za nic nemajíce, tak po všem světě ten jedovatý obyčej uvozují, až potom se všemi takovými dostanu se do pekla. To ten. Poněvadž pak církev římská v svých vladařiech, údech i lidu tak jest nakažena rozličnými hřiechy, ohavnostmi a nepravostmi, i nenie div, že se v jednom protivie pravdě čtenie svatého.“ Ibidem, fol. o3ab. K Příbramovu ztracenému spisu srov. F. M. BARTOŠ, *Literární činnost M. Jana Rokycany, M. Jana Příbrama, M. Petra Payna*, Praha 1928, s. 69–70.

134 „Mají se zajisté z čeho potěšiti a radovati věrní této pravdy božie milovníci, že Čechev a Moravané jsúce proto od prelátov, kněží, mnichov i jich pomocníkuv hanění, kaceřování i utiskování bezprávně. V tom když byl v Bazilei sněm jích obecní, dovolali se slyšenie zjevného a svobodného., kdežto o této pravdě vedše písma svá mnohá a hojná konečně dovedli a získali, takžé té roty vsičkni v haně zuostali. A že Čechóm a Moravanóm křivdu činili, vydali pod pečetmi znamenitými smluvné listy, jež slovú latině Compactata, vyzávajíce, že to přijímanie jest mocí Kristovú a pravé choťi jeho cirkve svaté a že proto křtížij přijímají nebo přijímati budú, nemají více hanění býti ani které křivdy trpěti, ale jakožto dobří bratrové a křestanští cirkve pravé synové poctiví a poslušní mají jmieni býti i milování.“ V. KORANDA, *Traktát*, fol. q7ab.

135 „Toto sepsanie jest věrné a pravé vedle zákona božieho, prvnie cirkve svaté, Pána Krista, apoštoluov jeho podle starých i nových doctorov svědectvie vydávajících, že jest z prikázanie božieho o přijímaní pod dvojmj způsobem. Buďmež té pravdě a tomu závdavku věrní a vděčni až do smrti. A bude nám dána koruna života věčného. Těm pak, kdož se protiví a rúhají, bude věčně běda.“ Ibidem, fol. q10a.

celou dlouhou řadu argumentů pro přijímání podobojí a vyvrátit všechny protiargumenty, se kterými už dříve přišli odpůrci.

To, co u Korandova eucharistického traktátu pouze předpokládáme, totiž že měl latinskou předlohu, u spisu *O rozdávanie velebné svätosti dítčám*, zařazeného v inkunábulovém tisku hned za úvodní traktát, víme zcela bezpečně.¹³⁶ Původní latinské znění se totiž dochovalo rukopisně v zápisu ze sedmdesátých nebo osmdesátých let 15. století.¹³⁷ Datování rukopisného zápisu ostatně odpovídá zpráva v tisku kompaktát z roku 1513, že agenda českého zpívání a podávání dítčám byla řešena v roce 1481.¹³⁸ Analogicky je možné se domnívat, že také Korandův rozsáhlý eucharistický traktát vznikl dříve, než byl vytištěn.

V českém traktátu o přijímání dítek jsou ve srovnání s latinskou verzí vypuštěny některé citáty či přesné určení autorit a na několika místech byly doplněny krátké explikativní vložky, jež svědčí o určení textu pro „lidovějšího“ čtenáře. V preambuli spisu se praví, že motivací jeho vzniku byly spory mezi stranami, zda se má eucharistie podávat též dítčám. Text byl zřejmě inspirován traktátem nazývaným *Defensio* Prokopa z Plzně, kterým hájil přijímání dítek na basilejském koncilu.¹³⁹ Prokopův text je ovšem obsírnější, podle intence tzv. chebského soudce uvádí nejprve citáty z Písma a posléze z církevních učitelů, kteří s ním nejsou v rozporu.

Dalším souvisejícím textem je *O zpievani a čtení českém traktát*,¹⁴⁰ který propaguje užívání vernakulárních jazyků, v tom především češtiny, v liturgii.¹⁴¹ Jak

136 K textu srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 72, s. 206.

137 Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XVIII C 73, ff. 156r–166r. Korandu jako možného autora uvádí *Průvodce po rukopisných fondech v České republice. Díl III, Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Marie Tošnerová (ed.), Praha 2001, s. 130, č. 117. Jako anonymní dílo eviduje text Michal DRAGOUN, *Soupis středověkých rukopisů Knihovny Národního muzea. Doplnky ke katalogům F. M. Bartoše, J. Vašici a J. Vajse*, Praha 2011, č. 117, s. 446–449; zde bylo určeno podle filigránů, že zápis patří do 70.–80. let.

138 *Kompaktáta*, Praha 1513 (Knihopis, č. 1578), fol. 45v.

139 Jaroslav PROKEŠ, *M. Prokop z Plzně. Příspěvek k vývoji konservativní strany husitské*, Praha 1927, č. 4, s. 147.

140 Vydala Eliška BAŤOVÁ, *Václav Koranda ml.: O zpievani a čtení českém tractat. Příspěvek k dějinám užívání českého jazyka v liturgii*, Hudební věda 46, 2009, s. 31–57. K textu srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 74, s. 207. Srov. též J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 76.

141 „Ten zákon jistí světi, aby trvati mohl až do dne soudného k užitku křesťanskému, sepsali jsú v té řeči, jakéž biechu lidé, jimžto jsú kázali: jakož sepsal svaty Matús Židóm židovsky, svaty

prokázal nedávný výzkum, Koranda v tomto spisu navazoval na vlivnou tradici překladů, jež se rozvíjela přinejmenším od poloviny 15. století a měla ozvuky ještě v 16. století.¹⁴² Jako chvalitebný příklad je zde uvedena východní církev.¹⁴³ I s odkazem na svůj pobyt v Itálii zde Koranda uvádí, že je záhodno, aby prostí věřící rozuměli jazyku liturgie, tak jako Italové rozumějí latině.¹⁴⁴ Proti takové praxi se podle autora zvedá odpor zejména světských lidí.¹⁴⁵

Posledním textem, který byl zařazen do „Korandovy inkunábule“, je traktát *O lichvě*.¹⁴⁶ Koranda v něm jednoznačně zamítá úvěr, a to i v podnikání. Tento

Marek Vlachoum latinsky, svatý Lukáš Achajským syrsky a svatý Jan Asijským řecky. Svatý také Pavel, jakož praví doctor Lira, epištoly své psal trojím obyčejem: Římanóm latině, Židóm židovsky a Řekóm řecky. Těž i jiní apoštolé i světi tak psali, jakž by od těch, kteříž by čtli neb slyšeli, mohlo bez vykladače srozuměno býti a dáti milost k zpravování ctného života a svatého.“ V. KORANDA, *Traktát*, ff. r4b–r5a, E. BAŤOVÁ, *Václav Koranda ml.: O zpíevaní*, s. 49.

142 Eliška Baťová, *Opomíjený pramen husitského zpěvu doby poděbradské a repertoár cantiones hebdomadae sanctae*, Hudební věda 51, 2014, s. 229–274.

143 „Řekové, také Rusové, Arménové i jiní národové v cirkvi na východ slunce až dosavad, jakž vzali naučení od předních svatých, vedú své modlitby, požehnanie, čítanie i zpíevanie v svém jazyku k chvále a cti Boží i také k spasení svému. Římané pak, a tak Vlachové, z počátku přijaté viery měli jsú, jakož praví, Čtenie svatého Marka a epištolu od svatého Pavla poslanú latině, jichžto jsú požívali k svému navedení latině jakžto latinníci. Potom pro zvláštne jistých osob náboženstvie, ale viece k užitku cirkve spasitedlnému, jiné knihy zákona Starého i Nového z řecké řeči i židovské přeložil jest svatý Jeronym v řeč latinskú, aby i oni Vlachové jakžto latinníci ku požívání viery křestanské většiemu jiné knihy měli celé Bible v řeči latinské.“ V. KORANDA, *Traktát*, fol. r7a, E. BAŤOVÁ, *Václav Koranda ml.: O zpíevaní*, s. 51.

144 „Poněvadž tehdy pro takové, jakož jest předloženo, užitky vlaská země požívá v čítaní i v zpíevaní Písma Božieho, lid s milostí čtenie kněžské, když hlasitě bývá při mši čteno, přijímá a všecken lid vlaský, když podlé své pochopnosti latinské rozomie řeči, v niežto když se čte neb zpívá, potěšení má. Pakli v mlčení mše bývá čtena, tehdy přistojiece tú mši pohrdají, jako by nic neprospievala. To jest známo těm, ktož jsú bývali v krajinách vlaských: ktož tehdy, jedině leč by byl bez smyslu, za zlé mieti bude jiným křestánóm v svém jazyku slyšeti, čísti aneb zpíevati Písem svatých k spasení svému.“ V. KORANDA, *Traktát*, ff. r7b–r8a, E. BAŤOVÁ, *Václav Koranda ml.: O zpíevaní*, s. 51–52.

145 „Světští pak, kteříž když se Písma svatá obecným jazykem čtú neb zpíevají, nechtějí slyšeti a mají je v mrzkosti, činie to k své hanbě.“ V. KORANDA, *Traktát*, ff. u4a–v4b, E. BAŤOVÁ, *Václav Koranda ml.: O zpíevaní*, s. 55.

146 Vydala Noemi REJCHRTOVÁ, *Administrátor Václav Koranda O lichvě*, in: Acta reformationem Bohemicam illustrantia I. Příspěvky k dějinám utrakvismu, Amedeo Molnár (ed.), Praha 1978, s. 129–152. K textu srov. P. SPUNAR, *Literární činnost utrakvistů*, č. 73, s. 206

text jako jediný nesouvisí přímo s polemikou s katolíky, ale představuje utrakvistický ekonomický model bez kapitálových investic, založený na směně a regulovaném obchodu. Katoličtí teologové zpravidla tak striktní podmínky pro podnikání nevymezovali.¹⁴⁷

Soubor textů, které byly vydány v inkunábuli z roku 1493, definuje základní parametry učení utrakvistické církve, jak se zformovala pod Korandovým vedením. Svými argumenty podporuje samozřejmě utrakvistickou praxi, a to i pro malé děti, ale také radikální pojetí liturgie (užití vernakulárního jazyka pro zpěv i čtené texty), a ovšem i regulaci finančních toků v podobě zákazu lichvy.

S návratem některých katolických církevních řádů do Prahy možná souvisí rukopisný zápis Korandovy rozsáhlé česky psané *Odpovědi na matrykář bosáku-ov*, který má v záhlaví uvedeno datum 1496.¹⁴⁸ Ovšem jak prokázal už Josef Truhlář, jedná se o reakci na spis vytvořený františkánem, který působil jako kazatel v konventu v Jemnici, a to ještě za života krále Matyáše, tedy před rokem 1490. Proto nemůže být pravdivá pozdější bratrská zpráva, že bosákův spis byl reakcí na Korandovu knihu z roku 1493.¹⁴⁹

Mnich, „trepkář a žebrák“, psal svému pánu proti přijímání podobojí „matlaniny blenové“. Koranda se ve své reakci na tento spis výrazně vymezoval proti mnichům, kteří jsou „mistři lháři“ a vůbec jsou neslavně proslulí svým neřádným životem v rozporu s pravidly křesťanského života.¹⁵⁰ Nestačí jim Kristovo pravi-

(rukopisný zápis mylně spojuje s rokem 1480 místo 1580), Jindřich HALAMA, *Sociální učení Českých bratří 1464–1618*, Brno 2003, s. 128.

147 Srov. Zdeněk Uhlíř, *Lichva v českých předhusitských a husitských polemikách*, in: Poohří 4. Peníze a život, Jan Mareš (ed.), Louny 2014, s. 9–25.

148 *Manualnik*, s. 45–96. Srov. SPUNAR 1978, č. 68-5, s. 197. Reakce na text neznámého františkána zachovaný v rukopisu Praha, Národní knihovna ČR, sign. XI E 1, ff. 231r–243r.

149 „Mistr Koranda udělal knížku o velebné svátosti těla a krve páně, kteráž jest vytištěna v Praze léta Páně 1493. Proti té knížce psal nějaký mnich bosák nětko. A na to mnichovo psaní zase odpověď napsal mistr Koranda. Ale že pak i ten mnich i ten mistr Koranda dotýkají bratří dosti hanlivě a neduodvně, protož učinil na to B. Lukáš odpověď, v čemž oni bratřím ubližují, ukazujíc a duvodně tomu všemu odpor klada“ AUF XI, fol. 37r. S citací přípisku: Josef CVRČEK, *Archiv Jednoty bratrské v Herrnhutě*, ČČM 71, 1897, s. 415–441, s. 423.

150 „Praviece, že jsú mnišie, to jest samotní, avšak bydlé v městech, jenž nejsú samotných ale mnohých. Majíce býti v zavržení i túlají se duom od domu etc. s pytli, s flaškami na ramenách; a majíce jmieti ztravičku hubenú i válejí hody v krmiech, v nápojích hojných a rozkošných,

dlo, ale mají své řehole.¹⁵¹ Jsou lakomí a jednají podle vlastní „vůličky“. Mniši také nejsou praví křesťané, a proto podlehnou věčnému zatracení. Při čtení těchto řádek je zřejmé, že Korandova podpora navrácení mnichů do Prahy právě v roce 1496 byla pouhým taktickým politickým postojem.¹⁵² Utrakvisté věří tomu, co Kristus zřídil a ustanovil, ne tak pikarti, a proto je mnich nemá s nimi srovnávat. Odkazy na koncily v Kostnici a Basileji a na císaře Zikmunda, stejně jako kompaktáta jsou velmi podobné těm uvedeným ve velkém eucharistickém traktátu.¹⁵³ I zde nalezneme středověký nacionalismus,¹⁵⁴ stejně jako zmínku o vlastizrádcích ve Starém zákoně, kteří spáchali mnoho přečinů proti božímu zákonu, a proto neunikli trestu. Bosák se má bát téhož, i proto, že v Čechách nastalo „upokojenie“ díky mírové smlouvě z roku 1485. Spis je silně zaměřen nejen proti mnichům, ale i domácím katolíkům a Němcům.¹⁵⁵

jakož té hojnosti v jich spižiernách dosti bývalo shledáno, a ještě, kdež by přístup byl, muož shledáno býti.“ *Manualník*, s. 45.

- 151 „Tito trepkáři, nedbajíce na písmo zákona božieho a opustivše příklady a naučení pána Krista i jeho apoštoluov, i zamyslili sobě žebrotu nesmiernú beze všeho studu. Také nekází čtenie svateho, ani pracují s lidmi svátostmi božími.“ *Manualník*, s. 47.
- 152 Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy X*, Praha 1894, s. 125. Srov. též J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 72, 106.
- 153 „Tuto ještě, šerá kápičko, kdež kladeš, že bychme viery pravé nejměli, ani byli praví křesťané, zeptaj se, a pohled na concilium Basilejské, kdežto byli kardinálové, arcibiskupové, biskupové, opatové, doktoři, mistři z mnohých krajín; a ti od Čechův na artikule o vieru duovody přijali, to pečetmi znamenitými ujistili i s ciesařem Zigmundem vyznávajíce, že Čechové a Moravané, kteříž svátosti velebné voltárnie pod dvoji zpuosobú přijímánie držie a zachovávaj z moci pána Ježíše Krista a cierkve pravé chotí jeho, pro to ani pro jiné artikule tehďáz vedené jiní křesťané nemají Čechův ani Moravanův haněti ani křivdy činiti, ale jakožto bratry dobré křesťanské a cierkve pravé syny poctivé jmieti i bratrským milováním s nimi nakládati.“ *Ibidem*, s. 50.
- 154 „Ty pak, mniše, činíš se, ale z ďábelské zlosti, múdřejší, a potupuje nás potupuješ toho sboru množstvie, ježto, kdyby tehďáz byl v Basileji a tak blenoval, byl by dán pytel ne na ramena, ale pytel s kamenem do Rajna. Také jsa Čechem neb Moravanem, divno jest, kdes vzal takovou smělost proti krajeninóm psáti; a maje podlé naučení Kathuna múdřeho pro vlast bojovati a ji zastávati, a ty pak rozlítiv se zlostně a hanebně i hanieš, potupuješ a porúháš se beze všeho rozumu a beze všie lítosti, ježto by toho mnohý nad tě učenější neučinil cizozemec.“ *Ibidem*, s. 50.
- 155 „Tít nás za to nemají, než Němci jíkavci okolní, Slovenskému jazyku vždy nenávisťiví, a domáci zúfalí, opivše se lilkovým obyčejem, pravdě bohem ustanovené se rúhají, pro ni věrné tupiece.“ *Ibidem*, s. 60.

Bosák vyčetl Korandovi, že nedrží tři články víry, konkrétně o Duchu svatém, o církvi a o obcování svatých. Tyto výtky jejich adresát vyvrací a věnuje se obhajobě utrakvismu. Přitom hanlivě oslovuje protivníka („chocholúši holený“) a označuje jej různými dalšími dehonestujícími výrazy („kobař, dčbanař, jednovočec“) a užívá proti němu i vtípné průpovědky.¹⁵⁶ Naopak se brání útokům na utrakvisty, kteří byli v bosákových spisech prohlášeni za „husáky, kališníky a obojetníky“, a hájí také památku mučedníka Jana Husa.¹⁵⁷ Naráží stále na údajnou faleš a pokrytectví mni- chů a ve prospěch přijímání podobojí cituje mnoho autorit. Protivníkův spis ozna- čuje jako „matrykát“ a vyjadřuje své přesvědčení, že pravda vítězí.¹⁵⁸

V naprosté shodě s líčením v eucharistickém traktátu z roku 1493 je tvrzení, že nutnost utrakvismu Čechové poznali díky boží milosti a hájili ji pak v Kostnici a v Basileji. Vyvrcholením jejich snah a faktickým uznáním této spasitelné pravdy ze strany církve byla kompaktáta.¹⁵⁹ Upozorňuje také na vnitřní rozpor- nost bosákovy argumentace. Vyjadřuje se nejen k důvodům pro přijímání podo-

156 „Mniše, kdyby tebe na hody zvali, a ponúkajúce k jiedlu a nápoji dali toliko pokrm, a nedali nápoje, hněval by se, búřil by se a bez snadu že by i zlořečil pro posměch a potupu tobě učině- nů: poněvadž sám i s jinými zpieváš ponúkaje lidu, aby príjduce jedli tělo božie a pili krev jeho, proč té velebné svátosti lehkost a potupu činíš, proč svých bližních nechceš nakrmiti a zova je k hodu velebnému?“ Ibidem, s. 55.

157 „Nenie hodné, abychom opustili, kdež, posmieva je a rúhaje sě, nás husáky, kališníky a obojet- níky nazýváš. Mistr Jan Hus byl kněz poctivý, křesťanský kazatel a Čech věrný, jakož přede- psáno, pro pravdu falešně odsúzen na smrt. Za mučedníka jej držiece jím se nestydíme, dou- fajíce, že před bohem sě přimlúvá za ty, kteříž milují vieru z zákona božieho. Kalich páně že jest slavný, spasitedlný a kalich požehnánie, věříme, ktož jeho hodné požívají, budú slavní učiněni v blahoslasenství nebeském.“ Ibidem, s. 93

158 Srov. J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 69–70, 235.

159 „Neb jedni do Konstancie hromadu písem z zákona božieho a z jiných písem poslali o přijí- mání pod dvojím způsobem, poněvadž tak Kristus ustanovil, žádajíce, aby při tom zuostave- ni byli. Oni pak obyčej pravdě předloživše ustrnuli na svém duomyslu pravdě odpornému (sic). Jiní naši předkové v Basilei týmiž písmi zákona božieho i doktorův, i což k tomu bylo pomocno, dovedli, že hodné a spasitedlné obecnému lidu jest přijímati pod dvojím způsobem. A toho duvodu máme utvrzenie mnohými listy velikých lidí zapečetěné; a když by to pravda nebyla, tak znamenitá věc nebyla by od toho sboru pošla.“ *Manualník*, s. 61. Srov. též na jiném místě: „My i naši předkové, jakož přede psáno, dostatečně přijímání pod dvojím způsobem jsme dovedli písmi jistými a stálými; ale o přijímání pod jednu způsobu toliko nic jistého nenie než obyčej bez pravdy po mnohých časích a letech od umučenie božieho v cirkvi římské vedený.“ *Manualník*, s. 90.

bojí také u malých dětí a kritizuje bosáka za neupřímné citování Jana Husa, ale později přejde také k pojmu církve. Dotýká i utrakvistických eklesiologických názorů, o kterých psal už ve starších spisech.

S mnoha odkazy na kroniky charakterizuje nepravou církev.¹⁶⁰ Obrací se jak do historie katolické církve, k Ariánům, údajné papežce Anežce a dalším postavám, jak se domníval, z církevních dějin, tak do své současnosti a podává jadrné a nepřilíš uctivé charakteristiky papežů Pia II. a Pavla II.¹⁶¹ Papež není hlava církve a ne všude ostatně poslouchají křesťané římského papeže. Papež je v západní církvi, ale též existuje církev východní, kterou Koranda doporučuje. Podle jeho přesvědčení by se také okolní národy přidaly k východní církvi, kdyby jim v tom Čechové šli příkladem. Obecná církev je rozšířena po celém světě, její hlavou je Kristus.¹⁶² Sjednocení s katolickou církví, které dříve navrhoval pan Zajíc, tedy není možné.

Základem všeho je autorita bible. Poznání Písma nutně vede k utrakvismu, který je v souladu s praxí prvotní církve, na rozdíl od praxe současné katolické církve. Papežové a koncily se drželi utrakvismu až do 13. století, pak byla tato chvályhodná praxe opuštěna. Bosákovy námitky proti utrakvismu jsou podmíněny neznalostí Písma.¹⁶³ Podle Korandy je přijímání podobojí více než přijímání podjednou. Stejně jako v rozsáhlém eucharistickém traktátu vyvrací místa, která podle katolíků svědčí pro přijímání podjednou. V duchu utrakvistické tradice dává do kontrastu na jedné straně zákon boží, na druhé spisy doktorů a mistrů. Písmo zcela postačuje pro víru.¹⁶⁴ Žádný ze spisů proti utrakvismu nebyl

160 Srov. J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 59–60.

161 „Potom jaký byl Pius? Že smilník nečistý, o němž vie země Rakúská, Korytanská i Vlaská, ano i jeho Rethorica to okazuje. Po něm Paulus nešlechterník, až o něm stydko psáti; také i lakomec zlata, stříbra bezedný.“ *Manualník*, s. 70.

162 „Za zlých papežův, biskupův, císařův, králův etc. opustivše zákon boží, prvotní cierkev a stálé svaté doktory, lidé obojeho stavu, duchovnieho i světského, po nich postúpili buď z hruozy, pochlebenstvie, neb z jiné příčiny, upadli v bludy, v kacieřstvie i v jiné zlé.“ *Manualník*, s. 84.

163 „Ty bosáku, máme za to, že jsi nedouk, poněvaž neznáš písem předepsaných; i nenie div, že blúdiš. Pakli jsi opojil se zlobivosti, neposloucháš sv. Pavla, a tak ani pána Krista, od něhožto vzal, což jest napsal; i protivíš se čtení. Ulekni se písma 2 Thes. 1, ktož nejsou poslušni čtenie pána Krista, budú trápeni mukami k smrti bez skonanie. Přestaniž tehdy, máš-li smysl, převracené mysliti, mluviti i psáti proti zjevne pravdě, ani postavuj svých potakačov na rozcesti mylném duomysly svými nevěrnými.“ *Ibidem*, s. 88.

164 „My dosti máme na duvodu z zákona božieho, což se viery dotýče: než doktory, kdež se s písmem svatým srovnávají, a jemu nejsou na odpor, pro vás přivodíme, kdež vy jsúce tvrdého

podle Korandy tak hloupý jako bosákův.¹⁶⁵ Koranda bosákovi nesliboval tištěnou odpověď, nechtěl se s ním tedy přít veřejně, jako se přel s Janem Zajcem z Házmburka, nebo ještě neměl možnost spis vytisknout. Slíbil pouze, že odepíše, a poznamenal, že na mnichovy „prašiviny málomocné nelze bylo než flastry šťpavé přiložiti“.¹⁶⁶

List zdánlivě nese osobní sdělení a obsahuje četné apostrofy adresáta, jeho délka i členění do číslovaných kapitol však jednoznačně prozrazují, že se jedná spíše o polemický traktát. Teologická radikalita je umocněna neustálou přítomností protivníka v textu, jenž je všemožným způsobem hanoben a snižován a je poukazováno na neudržitelnost jeho názorů. Určitá exaltovanost svědčí o tom, že text měl sklízet ocenění u lidového publika. Mnohočetnými urážkami protivníka Koranda navazoval na své nejstarší latinské listy.

Můžeme uzavřít, že Korandovy polemické spisy byly většinou reakcemi na cizí spisy, i když zejména v počátečním období není zřejmé, že by byl osloven přímo Koranda. Ten v této době příležitosti k replikám podle všeho aktivně vyhledával, například polemiku s Hilariem Litoměřickým inicioval z vlastní horlivosti. Užíval sice formu soukromých listů, ale ty si opisoval, takže je zřejmé, že jim přisouval obecnější dosah. I v soukromých listech ostatně zdůvodňoval své závěry citacemi z Písma a odkazy na církevní autority, ovšem jeho spisy zejména zpočátku pracovaly také s argumenty *ad personam*. Zakládal si na totiž na své výmluvnosti a na svých polemických schopnostech. I proto přistupoval na mediální strategie protivníků, pouštěl se s nimi do literárních pří a vyvracel jejich argumenty.

srdce písma svatého, jakož máte z práva, nepřijímáte, abyšte aspoň jich řečmi byli obměkčeni a napraveni k pravé věci.“ Ibidem, s. 93.

165 „Naši předkové rozličné matrykáty mievali poslány proti té pravdě; žádný nebyl tak hlupý, tak rúhavý, tak falešný jako tvůj z nového zákonnictvie pokrytého a svódného.“ Ibidem, s. 92.

166 „Při tomto odpisu na matloky bosákovy ne, jako jsme mohli více, ale jako jsme měli, ještě méně odepsali jsme. Bude-liť se, bosáku, chtieti tiem rajtem, jakož jsi psal, psáti více, budet taková měřú odepsáno, a nad to vrchovatú z jistých písem a z rozumu zdravého. Nynie pak, ač ovšem byli bychom rádi v pokoji pobylí bez takového proti tobě odporu, však na tvé prašiviny málomocné nelze bylo než flastry šťpavé přiložiti, aby se zhojil, a potom slovóm pravdy žádným během neodpíeral, a nadto netupil věda, že odpierati pravdě větší jest hříech nežli Sodomský, a ten nemine hrozně pomsty. Ulekna se tehdy toho, ó mniše, z té nepravosti, cos proti pravdě šerموval falešně, čiň pokánie, ač snad tobě bude odpuštěno. A my tobě i jiným takovým budem toho přieti. Amen.“ Ibidem, s. 96.

V jeho spisech nenalezneme teologickou inovativnost, ta ani nebyla vzhledem k tvrdě zastávaným starým husitským postojům možná. Zatímco v šedesátých a sedmdesátých letech užíval, s příznačnou výjimkou korespondence s Hilarem Litoměřickým, latinu, od osmdesátých let psal své spisy určené domácímu publiku téměř výhradně česky. Svěbytným symbolem pro něho byla kompaktáta, smlouva mezi husity a církví a privilegia císaře Zikmunda, jež do jisté míry uznávala husitský program čtyř pražských článků. Scholastická metoda je v jeho spisech omezena na vyvrácení argumentů odpůrců a potvrzení vlastního názoru, závěr je předem daný.

Mezi adresáty jeho listů patřili jak představitelé katolické církevní správy v Čechách, tak vratislavský biskup, papežský legát, král Matyáš Korvín nebo katoličtí šlechtici. Obracel se také proti řádovým bratrům a proti konvertitům ke katolicismu. Své texty často stavěl na hanobení a znemožnění protivníka a v argumentaci kladl důraz na boží zjevení kalicha i na kompaktáta, jimiž katolická církev i císař uznali utrakvismus. V jeho výpadech proti katolíkům hrála velkou roli také kritika skutečných či domnělých neřádů v katolické církvi a též uražená čest, na niž se odvolávaly obě strany. Pokud jde o konkrétní argumenty, měl na základě díla svých předchůdců k dispozici široký rezervoár citátů a argumentů pro utrakvismus, který jen s mírnými obměnami využíval po celou dobu své literární činnosti.

Koranda byl radikálním myslitelem.¹⁶⁷ Zastával původní husitská stanoviska a neváhal použít velmi radikální teze proti katolíkům. Pro Korandu bylo stejně jako pro všechny utrakvisty Písmo základním východiskem, představovalo boží zákon, od něhož se odvíjelo upořádání církve a její učení, v tom především utrakvismus jako její základní distinktivní rys.¹⁶⁸ V souladu s tzv. chebským soudcem uznával také tradici apoštolské církve a církve otců a učitelů církve, pokud neodporuje Písmu.¹⁶⁹ Takto pojímaná eklesiologie předurčovala názory na uspořádání společnosti.¹⁷⁰ Pojetí církve se týkala i katolíky akcentovaná otázka poslušnos-

167 K. KROFTA, *Václav Koranda ml.*, s. 272; J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 55, 58.

168 Jindřich MAREK, *Václav Koranda ml. a mediální strategie obrany utrakvismu. Autorita bible*, in: *Amica – spona – mater. Bible v čase reformace*, Ota Halama (ed.), Praha 2014, s. 143–153, zde s. 144.

169 Srov. ibidem, a J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 53.

170 Srov. J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 58

ti.¹⁷¹ Koranda byl dále podobně jako Jan Rokycana a Martin Lupáč přesvědčen o nezvratné platnosti kompaktát, na rozdíl od Lupáče se ale nikdy nevyslovil, že potvrzení kompaktát ze strany církve nebylo nezbytné. Kladl důraz na obsah kompaktátních listin: Čechové a Moravané byli v Basileji prohlášeni za věrné křesťany a byl jim povolen kalich jako chvalitebný zvyk, zakázáno bylo naopak hanobení husitské věroučné praxe.¹⁷² Ve svých textech se zaměřoval také na soudobé dějiny. Kompaktáta chápal především jako náboženské svobody pro utrakvisty ve smyslu usnesení rad pražských měst z roku 1448,¹⁷³ ale odpíral stejné svobody katolíkům, což bylo proti smyslu kompaktát.

Korandova sebeidentifikace jako utrakvisty v sobě mísí národní a náboženskou identitu. Znakem etnických „Čechů“ je utrakvismus. Samotná náboženská identita, na niž bylo také v polemických spisech odkazováno, byla více akcentována až ve spisech z devadesátých let, konkrétně v *Traktátu o velebné a božské svátosti oltářní* vytištěném v roce 1493. Korandova role laického správce utrakvistického duchovenstva, kterou zastával od počátku jagellonské doby, je nejzřetelněji reprezentována v listech Janu Zajícovi z Házmburka a nepřímo v tisku z roku 1493. Politická identita se vedle administrátorství nejvíce projevuje v roli univerzitního mistra, který přátelskými slovy vítá delegace. K politické či státoprávní identitě odkazuje v polemice nepřímo Hilarius Litoměřický, přímo Jan Zajíc. Hrála roli též při poselství do Říma roku 1462.

171 Srov. ibidem, s. 53.

172 S Korandovým pojetím souzní přípis „obyvatel království českého“ králi koncipovaný Martinem Mairem, který se zabývá podstatou kompaktát. Rozhodnutí o spasitelnosti kalicha podle něho sice bylo odloženo, kompaktáta by ale v každém případě neměla být v celku ani v částech rušena. Pokud je papež bude dodržovat, bude pokoj mezi římskou církví a námi. Papež tvrdí, že kompaktáta by mohla být papežem nebo koncilem zrušena, o tom ale nic nevíme a nebyli jsme slyšeni, dalo by se to k naší škodě. Utrakvisté nejsou kacíři a očekávají, že král je nebude potlačovat, ale podporovat. Národní knihovna ČR, sign. XXIII D 172, pp. 56–59, česky na p. 125–128. Podle Emmy URBÁNKOVÉ, *Rukopisy a vzácné tisky pražské Univerzitní knihovny*, Praha 1957, č. 277, s. 42, je rukopis autografem Rehoře z Heimburka.

173 Srov. Rudolf URBÁNEK, *České dějiny, dílu III. část 2., Věk poděbradský II*, Praha 1918, s. 259–260 a Jindřich MAREK, *Václav Koranda mladší a kompaktáta*, v tisku.

Václav Koranda the Younger and his polemical treatises against the Pope and the representatives of the Catholic Party in Bohemia

In the Poděbrady and Jagiellonian periods of Czech history, the main contentious issue between the representatives of the Utraquist and Catholic Churches was the Utraquist practice of Communion from the chalice by common people. The subject of the dispute was whether this practice was necessary for the salvation of every Christian and whether also small children were to take Communion under both species. Mainly at the impetus of the Catholics, ecclesiological questions were widely discussed, particularly the character and authority of the Church. The nature and utility of the monastic orders were also reflected; the Utraquists sharply defined themselves against them. This paper presents the themes discussed in the polemics, which Václav Koranda the Younger engaged in. It places an emphasis on the collective identities, which are expressed in them, and also attempts to identify the main persuasive strategies, which the two parties used.

The opinions of Václav Koranda the Younger († 1519), administrator of the Bohemian Utraquist Church and master of the University of Prague, are known already from the earlier literature, that did not work with the entire source base as it is available today. Koranda's religious positions expressed official doctrine of the Bohemian Utraquist Church in the Poděbrady and particularly in the Jagiellonian periods. It understood Utraquism mainly as the religious privileges and freedoms granted to the Bohemians based on the two Compacts, namely the agreements concluded in Basel between the representatives of the church council and the Bohemians and the privileges granted by Emperor Sigismund to the Kingdom of Bohemia and then especially also to the towns of Prague.

Koranda did not hesitate to use a very radical thesis against the Catholics. His self-identification as Utraquist blends in itself a national and religious identity. He believed Utraquism to be a sign of ethnic Bohemians. He accented the religious identity itself, to which he also referred in the polemical treatises, more only in the 1490s, particularly in the *Tractate on the Venerable and Divine Sacrament of the Altar* printed in 1493. Koranda's role as the lay administrator of the

Utraquist clergy, which he held from the beginning of the Jagiellonian period, is most clearly represented in the letters to Jan Zajíc of Házmburk and indirectly in the mentioned book from 1493. Besides his administrative position, his political identity most manifests itself in his role as a university master, who welcomes the delegation with friendly words.

Koranda's polemical treatises were largely reactions to the letters and tracts of the Catholics. Other than the genre of tractate, he mainly used the form of private letters, but their copies have been preserved, so it is obvious that he attributed a more general scope to them. After all, he justified his conclusions even in his private correspondence with citations from the Scripture and references to ecclesiastical authorities. He adapted to the media strategy of his opponents; he engages in literary disputes with them and refuted their arguments. He often resorted to ferocious personal attacks. We do not find theological innovativeness in his treatises; it was not even possible considering the harshly defended old Hussite positions. Whereas he used Latin in the 1460s and 1470s, with the peculiar exception of correspondence with Hilarius of Litoměřice, he wrote his treatises intended for the domestic audience almost exclusively in Czech since the 1480s.

II

LITERATURA

Jean FLORI, Eleonora Akvitánská. Vzpurná královna, Argo, Praha 2014, 353 s., ISBN 978-80-257-1317-4.

K dějinám žen lze pro dobu středověku vztáhnout jen omezený počet svědectví o tak výrazných ženských osobnostech, jakou byla Eleonora Akvitánská. Prezentovaná monografie Jeana Floriho dává tušit již ve svém podtitulu „*vzpurná královna*“, že lze kromě biografického medailonu očekávat i polemiku o této rozporuplně hodnocené ženě. Anticipované přístupy autora ke zpracovávané látce se promítly do formální struktury textu. Na dvě hlavní části rozčleněná kniha zasvěcuje čtenáře v logickém sledu nejdříve do dění na kapetovském a plantagenetovském dvoře v průběhu 12. století, v jejichž centru byla Eleonora vždy jako manželka a posléze matka panovníka. Prvních devět kapitol líčí jednotlivé etapy královnina života, tj. dobu strávenou v prvním a druhém manželství, účast na vzpouře synů proti jejich otci, období patnáctileté internace, ovdovění, vládu syna Richarda I. a dosazení syna Jana na trůn.

Druhá část monografie sestává ze čtyř větších tematických okruhů. První z nich se zabývá obrazem královny tak, jak jej od 12. století zachytili pisatelé narativních děl i současná historiografie. V dalším sledu navazuje na zkoumání historiografického diskurzu kapitola věnovaná dvorské lásce jako jednoho ze stěžejních motivů dvorských románů. Původ fenoménu dvorské lásky je často hledán u Eleonory Akvitánské. Právě jí a jejím potomkům jsou připisovány zásluhy za šíření kurtoazní literatury na předních evropských dvorech. Následuje zhodnocení dosahu mocenského vlivu Eleonory jako francouzské a anglické královny i jako akvitánské dědičky. Zejména na základě posledně jmenovaného titulu, vstupovala do záležitostí územní domény, s níž byla spjata skrze dědičný a posléze lenní princip. Autor rovněž sleduje, jak se panovnice realizovala i v jiných odvětvích, například formou architektonického nebo literárního patronátu. Závěrečná kapitola upozorňuje na analogie, které spojují členy královské rodiny s charaktery postav z dobových příběhů o králi Artušovi. Sama Eleonora pravděpodobně posloužila jako předloha nevěrné královny Guinevry.

Obecně vzato, rozvíjí Jean Flori rozsáhlejší úvahy zejména o tzv. antiochijském incidentu a okolnostech Eleonořina rozchodu s francouzským králem, jejím prvním manželem Ludvíkem VII. V souvislosti s tím se nevyhýbá ani těm v historii tradovaným představám, které ji obviňují z promiskuity a v případě je-

jího druhého manžela Jindřicha II. Plantageneta i z komplotu proti panovníkovi. Negativní pověst provázela francouzskou a posléze anglickou panovnici za jejího života i dlouho poté. Určité nepochopení Eleonory jako historické aktérky i jako ženy vymykající se dobovým konvencím je zřejmě důvodem, proč autor akcentuje právě jednání, které je vnímáno jako kontroverzní, tj. naznačené pěstování mimomanželských vztahů i problematické soužití s oběma manžely. Jean Flori je přesvědčen, že nelze oddělit královnu od její legendy. Její neustálá přítomnost je sama o sobě ukazatelem Eleonořiny výjimečné osobnosti, pohybující se mimo rámec možností, které byly ženám obecně zpřístupněny. Neobává se proto vnášet do svých úvah i starší názory badatelů, pro něž pak vždy hledá oporu v pramenech. Za tímto účelem jsou do textu hojně vkládány překlady celých listin, úryvky listů či zápisky královniných současníků a pozdějších zpravodajů.

S menší intenzitou se kniha věnuje nezvyklým okolnostem uzavření sňatku s normanským vévodou i manželskému sporu, který vyústil v uvěznění manželky. Stran svazku s Jindřichem II. Plantagenetem naznačují prameny, že výběr Eleonořina budoucího protějšku musel probíhat ještě dávno před rozlukou s prvním chotěm. Překvapuje také, že návrh k manželskému spojení vycházel patrně ze strany ženy. Nejcitelnější posun v dosavadním výkladu přináší přehodnocení vztahu k jejím dvěma posledním žijícím synům, Richardovi a Janovi. Mezi Eleonořinými dětmi byl Richard, nazývaný Lví srdce, považován za oblíbence své matky. Nepochybně sám o sobě blízký vztah matky a syna byl ještě více utužen společnými zájmy. Pro Richarda, druhého nejstaršího syna po následníkovi trůnu Jindřichovi mladším, bylo totiž vyhrazeno dědictví jeho matky v Akvitánii. Oproti historiografií proklamované nerovnosti vztahů k jejím mužským potomkům si badatel všímá značného úsilí, které postupně vyvinula královna vdova na upevnění mocenské pozice obou svých zbývajících synů, tj. Richarda i Jana. Ani sledovaná formulace listů, které jim byly adresovány, neukazuje, že by si Eleonora mezi nimi vytvářela preference. Ve vztahu k Janovi, kterého nejednou přivedly mocenské ambice do nepřátelského tábora jeho otce a bratra, je v královně matce spatřována jeho ochránkyně. O tom svědčí i její podpora Jana ve chvíli, kdy po smrti staršího bratra obhajoval své nároky na trůn.

V celkovém vyznění se autor nepokouší o apologii panovnice, ačkoliv řadu nepodložených domněnek ve své argumentaci kniha překonává. Již v úvodu předjímá, že cílem bylo zachytit prožívání této historické postavy a vnitřní im-

pulsy řídící její jednání. Vymezil se zároveň vůči psaní politických dějin, které častěji hledají podněty lidských činů spíše v racionálním kalkulu. Neztotožnil se však ani s metodickými přístupy sociálních dějin, jež spíše opomíjí jednotlivce jako hybatele dějin. Vytčený cíl však nebylo možné zcela naplnit, jelikož zdroje pohnutek nejsou přirozeně z obsahu pramenů vždy čitelné. V takových případech pak nezbývá badateli, než se uchýlovat k četným spekulacím.

V kontextu dvorské kultury, na niž se Jean Flori badatelsky orientuje, bylo téma vytěženo téměř ve všech myslitelných souvislostech. Pouze zkoumání mocenských vlivů Eleonory Akvitánské není věnován takový prostor, jaký by bylo možné ještě zaplnit. Bohatý diplomatický materiál je představen formou kvantitativního výčtu pro různá období. K vytvoření lepší představy by mohl být čtenář seznámen i s povahou těchto dokumentů (tj. jednalo-li se o diplomatická jednání, hospodářsko-správní záležitosti, darovací akty či fundační počiny), popřípadě s tím, kdo byl jejich příjemcem. I přesto je z přístupných informací aktivní působení panovnice dobře viditelné, aniž by bylo nutné jej jakkoliv nadhodnocovat. Časem značně zkrácený obraz o ženě, která nepřestává fascinovat svým životním příběhem, získal v autorově podání realistický rozměr.

Jitka Friedlová

Oldřich z Etzenbachu, *Vilém ze země Slovanů. Epos z konce přemyslovského věku*, překlad, úvodní studie, komentáře Dana Dvořáčková-Malá, Praha Argo 2015, 338 s., ISBN 978-80-257-1671-7.

Dana Dvořáčková-Malá se dlouhodobě věnuje tématu středověkého dvora, které zpracovává z pohledu personální skladby, prostřednictvím středověké historiografie nebo problematiky žen a dětí ve dvorské společnosti. Překlad *Vilém ze země Slovanů. Epos z konce přemyslovského věku* představuje nejenom ojedinělý překladatelský počín, ale zapadá i do autorčina předchozího výzkumu, jelikož na poli středověkých literárních textů lze hledat odpovědi na mnohé z otázek souvisejících s dvorskou písemnou kulturou.

Etzenbachovy texty patří ke skupině středohornoněmeckých veršovaných pramenů, jejíž nezanedbatelná výpovědní hodnota pro dějiny českého království

nebyla v naší historiografii dosud plně reflektována. Do této skupiny patří mimo kronik též epické příběhy, které byly na našem území především na přelomu 13. a 14. století zřejmě populární. Nejvýznamnějšími z nich jsou díla Oldřicha z Turlinu (Ulrich von Turlin) a Oldřicha z Etzchenbachu (Ulrich von Etzchenbach). Druhý jmenovaný je autorem středohornoněmeckých textů Alexandr a Wilhelm von Wenden – *Vilém ze země Slovanů*. Střední horní němčina není jediným jazykem, ve kterém byly psány epické a kronikářské texty v českém království ve 13. a 14. století. Podstatná část z nich byla napsaná latinsky, a za doby prvních Lucemburků pozorujeme nesmělý nástup českých textů, z nichž za všechny lze jmenovat staročeskou Alexandreidu. Epos *Vilém ze země Slovanů* (Wilhelm von Wenden) byl až do vydání tohoto překladu českou medievistikou spíše opomíjen. V roce 2014 vyšel úryvek z tohoto překladu v knize *Přemyslovský dvůr. Život knížat, králů a rytířů ve středověku*. Oproti tomuto úryvku jsou v překladu jisté změny, které však nepřesahují stylistickou mez.¹

Knihy Dany Dvořáčkové-Malé je složena z úvodu, ediční poznámky, samotného překladu (*Vilém ze země Slovanů*) a následné studie, která obsahuje komentář a stručný popis děje jednotlivých veršů (Obsah eposu). Samozřejmostí jsou poznámky, seznam použitých pramenů a literatury, seznam vyobrazení, jmenný a místní rejstřík. Přehlednost veršovaného textu zajišťuje číslování veršů. Obohacující je i obrazová dokumentace, sestávající z kopií vyobrazení z rukopisu v hannoverské knihovně. Překlad samotný je založen na dvou edicích – klíčové Rosenfeldově z roku 1957 a neúplné Toischerově.²

Hlavní postavu eposu představuje slovanský kníže Vilém, který se ve dvaceti letech ujal vlády po smrti otce. Následně se oženil s nevěstou, která mu byla zasnoubena již dříve. Jméno jeho ženy – Bene je latinskou hříčkou, jež pravděpodobně odkazuje k německému jménu první ženy Václava II. Jitky – Guty Habs-

1 Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Kde legenda žije, vyprávění...*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kol., *Přemyslovský dvůr. Život knížat, králů a rytířů ve středověku*, Praha 2014, s. 75–76. Stylistické změny například v. 73–76 *Přemyslovský dvůr: Dnes slova zjeví valem, / že Parrit, svatý Vilém / je mladý, ale vážený, / po širém světě ceněný; Vilém ze země Slovanů: zazpívá sladce kolem. / Parrit, ten svatý Vilém, / již v mládí se těšil úctě / a ceněn byl v širém světě.* aj.

2 Ulrich von ETZENBACH, *Wilhelm von Wenden*, Wendelin Toischer (ed.), 1876.; Ulrich von ETZENBACH, *Wilhelm von Wenden*, Hans-Friedrich Rosenfeld (ed.), Berlin 1957.

burské. Mezitím se Vilém pod vlivem vyprávění křesťanských poutníků rozhodl odejít na pouť do Svaté země. Bene na cestě porodila dvojčata – chlapce. Vilém ji však sdělil, že děti zemřely, zatímco spala. Pod touto záminkou zanechal ženu samotnou, a odešel do Jeruzaléma, kde přijal křest. Chlapci se později vrátili do pohanské země, kde vládla jejich matka. Jakožto loupežníci se dostali k jejímu dvoru. Vzápětí dorazil zpět i jejich otec. Bene svolala radu, kde byl Vilém přijat za vládce, avšak s jeho podmínkou, že země přijme křesťanství. Bene souhlasila, Vilém vládl do svých šedesáti let, pak se svou ženou odebral do kláštera.

Dana Dvořáčková-Malá ve Vilémových osudech vyzorovala jistou paralelu k osudům Václava II., podobenství, které nebylo především starším německým badáním reflektováno. Ovšem v odborné literatuře nepanuje dosud v otázce hodnocení významu eposu zcela shoda. Hans-Joachim Behr a Achim Masser považovali text za prostředek propagandy moci Václava II., Jindřich Pokorný jej označil za vyprávění s výraznými legendistickými rysy.³ Dana Dvořáčková-Malá k těmto možným rysům přiřazuje i rysy milostného příběhu Viléma a Bene.

Doprovodná studie představuje důležitou součást knihy. Na jejím základě může být v budoucnu postaveno další badání, proto je zapotřebí věnovat jí odpovídající pozornost. Dvořáčková upozorňuje na fakta, která se zdají být zřejmá, avšak medievistika jim zatím nevěnovala hlubší pozornost. K budoucím úvahám je třeba zdůraznit především následující: „Německou produkci nelze popisovat jen jako „dvorskou záležitost“, jež by zajímala výlučný, úzký okruh nejvyšší společnosti, zcela bez vnějšího přesahu a vlivu“ (s. 5), „české prostředí bylo v dané době v běžném jazyce bilingvní (čeština, němčina) a v písemném projevu na přelomu 13. a 14. století trojjazyčné (latina, němčina, staročeština)“ (tamtéž). Dále nelze opomenout zmínky o mecenáších, které jsou dochované v díle Oldřicha z Etzenbachu (s. 7), stejně tak jako možnou otázku programového budování obrazu zbožného krále Václava nejen v Oldřichově eposu, ale později i ve Zbraslavské kronice (s. 8). Všechna tato témata zaslouží v blízké budoucnosti důkladnější zpracování. Za výraznější připomenutí a širší rozpracování by však stála také dalšího díla Oldřicha z Etzenbachu. V úvodní studii Dvořáčkové jsou jen struč-

3 Hans-Joachim BEHR, *Literatur als Machtlegitimation. Studien zur Funktion der deutschsprachigen Dichtung am böhmischen Königshof im 13. Jahrhundert*, München 1989; Achim MASSER, *Zum „Wilhelm von Wenden“ Ulrichs von Etzenbach*, *Zeitschrift für deutsche Philologie* 93/1974, s. 141–155.

ně naznačena. Seznam použité literatury se zdá být spíše strohý, pro badatele by bylo zajisté cennější uvést další studie o autorovi eposu, především z německého prostředí, kde se tvorba Oldřicha z Etzenbachu stala mimo jiné námětem mnoha vydaných disertací.⁴ Vzhledem k nezpracovatelnosti tématu by úvodní studie mohla být delší a upozornit na jiné soudobé středohornoněmecké texty, které mohou být nápomocné pro hlubší chápání díla Oldřicha z Etzenbachu.

Otázka překladů středověkých pramenů je ožehavým problémem. Je třeba ocenit slovní zásobu a dodržení rytmu veršů za použití přesných výrazů. Historická sémantika představuje velmi obtížný obor, především v určitém spojení s uměleckým překladem. Na jedné straně lze hovořit o zpřístupnění pramene širším vrstvám odborné i laické veřejnosti, na straně druhé o riziku jistého „přeformulování“ pramene na úkor jeho výpovědní hodnoty. K diskuzi mohou na první pohled vybízet překlady panovnických titulatur (kníže, vévoda, král, císař). Sama autorka vymezuje v ediční poznámce, že „autor přeloženého díla užívá pojmy kníže / kněžna / vévodkyně jako synonyma pro označení vládců. Stejně tak používá jako synonyma slova pohan a Saracén“ (s. 15). Autorem použité termíny se mohou zdát na první pohled jedním z nejjednodušších možných klíčů k poznání jeho osobnosti a motivace, detailnější výzkum ovšem ukazuje i na jiné možnosti, například na komparaci s jinými autorovými texty či díly jeho současníků. Zde si je nutné položit otázku, jaké poznání nám může studium středověké světové literatury přinést. Cenným zůstává výzkum na poli dějin mentalit, které lze vystavět na studiu opakujících se témat a topoi. Při práci s těmito texty nelze výše uvedené pojmy překládat vždy doslova, již vzhledem například k nutnosti dodržení metriky verše. Inovací by mohla být komparace topoi a slovní zásoby veršovaných epických příběhů ve střední horní němčině s kronikami ve stejném žánru. Právě za pomoci podobné komparace bychom se mohli vyhnout zavádě-

4 *Alexanderepen Rudolf von Ems und Ulrich von Eschenbach*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde einer Hohen Philosophischen Fakultät der Friedrich-Schiller-Universität Jena, vorgelegt von Margot Hühne aus Ilmenau, 1938.; Hans PAUL, *Ulrich von Eschenbach und seine Alexandris*. Inaugural-Disseration zur Erlangung der Doktorwürde genehmigt von der Philosophischen Fakultät der Fridrich-Wilhelms-Universität zu Berlin, 1914.; Friedrich REPP, *Reimwörterbuch zu Ulrich von Lichtenstein*, Reichenberg 1940. Ernst JAHNCKE, *Studien zum Wilhelm von Wenden Ulrichs von Eschenbach*. Inaugural-Disseration zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät der Georg-Augusts-Universität zu Göttingen, Goslar 1903.

jícím interpretacím textu, a nemuseli bychom nutně hovořit o jeho nepřesnosti. V této knize je však dobře propojen samotný umělecký překlad s následným výkladem obsahu eposu a přidanou studií. Je nutno ocenit i poznámkový aparát, ve kterém je upozorněno na podobnost dotyčných veršů s jinými autorovými texty.

Doufáme, že kniha *Vilém ze země Slovanů* představuje jeden z prvních stavebních kamenů studia středohornoněmeckých pramenů na území českého království a nejen jejich výpovědní hodnoty pro období vrcholného středověku, ale i pro následný kulturní vývoj českých zemí a jejich kontaktů s ostatními zeměmi střední Evropy. Navíc překlad může být aktuálnější, než by se na první pohled mohlo zdát. Vhled do určitých propagandistických strategií středověkých vládců může ukázat, že různé formy propagandy moci nejsou výdobytkem nedávné historie, ale doby mnohem vzdálenější.

Anna Košátková

Martin NODL, *Středověk v nás*, Argo, Praha 2015, 312 s., ISBN 978-80-257-1576-5.⁵

Knihy Martina Nodla promlouvá v zásadě ve dvou rovinách. V první přináší širší veřejnosti něco ze všedního života lidí pozdního středověku a ve druhé ukazuje na většinové směřování současné historické vědy a její narace. Ve smyslu obsahu se jedná o deset kapitol, v nichž autor před čtenářem doslova rozvírá vějíř témat o životě obyčejných i urozených lidí 14. a 15. století, v nichž navazuje na starší studie.

V první sleduje prizmatem psaných pramenů téma dětství. V oboru středověkých dějin jde o poměrně bouřlivý „předmět zkoumání“, kdy si stále klademe dvě základní otázky: zda dětství středověk znal, anebo ho vůbec neakceptoval? Autor se v úvodu kapitoly i proto orientuje nejprve na západoevropský prostor, kde ona diskuze započala již v minulém století. Na základě dnešního stavu znalostí pak přibližuje běžnou existenci mateřské lásky i kladné vztahy k dětem

5 Recenze je zkrácenou a upravenou verzí původní recenze autorky napsané pro literární občasník živé literatury Tvar, srov. Tvar 12/2016, s. 10, která vyšla pod názvem *Středověk jednoho a každého z nás*.

v rámci rodiny. K zajímavým patří stať v dějinách dětství méně probádaná o tématu dětství Ježíše, kde se dozvíme o rozdílném obrazu dětského Ježíše v apokryfních spisech a evangeliích. Tedy srovnání mezi rozpustilým, zlobivým dítětem Ježíšem na jedné straně a na druhé božským dítětem. Další podkapitolu vyplňuje rozbor legend, v nichž se objevují světci, kteří již tzv. od kolébky oplývali skvělými vlastnostmi. Souvisle s mužskými hrdiny legend poukazuje Nodl i na to, že obdobné předurčení dokonalosti těchto dětí nalézáme rovněž v legendách o světicích.

V závěru kapitoly se dočteme o pojetí malého dospělého, což je dokládáno v zásadě jen na panovnickém prostředí. Malý dospělý se objevuje dokonce i v podnázvu, ale v textu se píše, že to tak vlastně nebylo, neboť se jednalo o vědomé zkrácení dětství, které měli na svědomí rodiče. V této disproporci, kdy tendence nevlít s vaničkou i dítě vede sama k proklamování jakési „ritualizace dětské dospělosti“ (s. 52), zjistíme, že se zde skutečně navozuje dojem o malém dospělém. Přitom by stačilo pouze přijmout fakt, že děti byly dětmi ve středověku stejně jako v dnes. Středověk však na ně nahlížel jinak, tzn., že vedl výchovu dětí směrem k jejich budoucí roli sice rychleji, ale nebránil jim hrát si nebo zlobit. Rodiče je milovali a chtěli pro ně to nejlepší, co mohli zajistit či vyjednat, jak ostatně dokládá sám autor. Navíc urozené prostředí panovnických dvorů představuje pouze marginální část tehdejší společnosti, byť o ní víme z písemných pramenů nejvíce.

Ve druhé kapitole se v poněkud překvapivém sledu dostáváme od dětství rovnou ke stáří, přičemž témata jako manželství či každodenní život se nacházejí až v dalších částech knihy. Nicméně i přesto patří kapitola k jedné z mála, jež se v domácí historiografii fenoménu stáří ve středověku věnují. Nutno po zásluze dodat, že Nodl patří k prvním, který téma pro středověk podstatněji načrtl. V kapitole neponechal stranou například ani (jinak historiky spíše opomíjenou) poezii, neboť jako prameny využil třeba strofy Françoise Villona či staročeské verše anonymního tvůrce z básní *Řeči kmetě starého* a *Řeči kmetě mladého*. V kapitole rovněž zaujme otázka doživšího se věku či péče o sociálně slabé, nemocné a staré lidi, která byla středověku a křesťanské mentalitě vlastní. Nakonec však zjistíme, že klíčovou roli hrála i tehdy rodina, která se měla o starého člověka starat a taktéž jednotlivec sám, neboť i ten se mohl nebo měl nějakým způsobem na stáří zaopatřit.

Ve třetí kapitole představuje autor další dnes hojně studované téma - „manželství ve středověku“, a to na základě metod a vlivu historické antropologie. Text nastiňuje, jaký byl názor a nároky na manželství v pojetí církve oproti realitě či vlastní praxi uzavírání sňatků. Církev totiž během středověku zahrнула manželství mezi jednu z tzv. svátostí. Nodl i na základě toho zohledňuje, kdy mohl být sňatek uzavřen a kdy naplněn, nebo jaké bylo hledisko volby partnera, či za jakých okolností se jednalo o cizoložství, život v hříchu nebo v tajném manželství.

Následující čtvrtý oddíl věnoval autor nemocným a významu milosrdenství, které nazval *Ekonomie nemoci*. Výklad zahájil představením praktik středověkých lékařů, přičemž čtenáře asi zaujme zvláště apel na prevenci a předcházení nemocem, které opět hojně známe z panovnického prostředí. Odsud se dokonce zachovaly čtivé a po obsahové stránce nevšední zdravotně návodny, tzv. regimina sanitatis. Líčení pokračuje pohledem do světa chudých, kteří si nákladnější péči nemohli dovolit. Nicméně přítomnost lékařů třeba v pražských městech od konce 14. století bývala běžná, a to i díky zdejší univerzitě, odkud někteří vycházeli.

Představena je rovněž praxe špitálů, které byly (dnešními slovy řečeno) více sociálními domy pro starší, nikoliv „nemocnicemi“, a třeba majetní měšťané si v nich zajišťovali místo dlouho dopředu. Mimo městské hradby se nacházely domy pro lidi nakažené malomocenstvím, tzv. leprosária. Za klíčové v této kapitole považují poukázání na to, že obyvatelé středověkých Čech žili v době, která nespočívala na jiném sociálním zajištění, než byla křesťanská mentalita predikující pomoc slabším a potřebným.

Mezi neucelenější se řadí pátá kapitola *Berně, úroky a vyrovnaný rozpočet*, a to předně tam, kde se autor soustředí na městské prostředí, jemuž se v minulosti dlouhodobě věnoval. Čtenářům systematicky nastiňuje, jak asi probíhal výběr daní, koho postihoval a jak se s vybranými prostředky nakládalo. Vysvětluje rovněž, že to co známe pod názvem daň z příjmu, prakticky neexistovalo, ale platilo se naopak stabilně třeba za krámeček či dílnu, kde si lidé mohli vydělat dle svých schopností. Výši výdělku jim ale naopak regulovala cechovní pravidla (s. 132). Naproti tomu šestá kapitola představuje v knize, která v podání autora prostupuje všechny sociální vrstvy, jistý dějinný segment, jenž více či méně řeší pouze atraktivní události počátku 15. století v husitských Čechách. Toto dění, které mají mnozí z nás spojené ještě se vzpomínkami na školní dějepis a povinný obdiv

k revolučnímu kvasu, však Martin Nodl vypráví s nadhledem a opět se více věnuje osudům obyčejných lidí pozdně středověkých měst. Nápaditěji však po mém soudu vyhlíží sedmá kapitola, jež se věnuje národnostní tematice a tomu co ne/ znamenala pro středověk, a jak se liší od dnešního myšlení, jež ovlivnil nacionalismus 19. a 20. století. Úskalí tématu pro medievistu ale tkví v tom, že naše názory se často opírají o dikci jednoho pramene, nebo lépe řečeno doslova jen o výroky jednoho kronikáře, na jejichž základě uvažujeme o dějinách. Konkrétně onen tenký led je patrný s ohledem na výpověď *Dalimilovy kroniky*, kterou kapitola začíná. V osobě pisatele se totiž setkáváme s jeho názorem (či „hláskou troubou“ upozaděné skupiny, jež byla v dané chvíli odtištěna od moci), a na tom stavíme obraz o tehdejší sebeidentifikaci a češství, v jinak etnicky pestrém prostředí středověkých Čech. Nodl si však ona úskalí uvědomuje (s. 160-161) a nastavuje ve výše řečeném smyslu dnešnímu čtenáři realisticky vyhlížející zrcadlo. V dalších podkapitolách se stejné otázce věnuje na půdě pražské univerzity v závěru 14. století, a představuje teze, které rezonovaly mezi tamějšími univerzitními národy.

V osmé kapitole autor svět „akademické debaty“ opouští a vede nás zpět do každodenního života měst, kde se mimo jiné řeší i otázka zisku na příkladu výroby piva. Díky tomu můžeme odhalit, jak to bývalo s vařením piva, co umožňovalo a neumožňovalo právo várečné, nebo čemu se věnoval cech sladovníků na Novém Městě pražském. Předposlední kapitola pojatá ve více popisném duchu představuje některé písemné památky staročeského literatury, která zaznamenala ve 2. pol. 14. století doslova explozi své produkce. Hodnotné je zvláště poukázání na opomíjený žánr exempl jako specifické literární kategorie, jejíž zkoumání není možné bez snahy o pochopení mentality křesťanského středověku a rozměru tehdejší vzdělanosti.

Závěrečná kapitola o strachu v myslích tehdejších předků patří k nečtivějším, přestože je inspirovaná západoevropskou historiografií. Strach doslova všudypřítomný provázející jednotlivce i celé skupiny vyvěral totiž už ze samé podstaty křesťanství. Očekávání pekla, očištění či ráje se (oprávněným) pohledem autora jeví jako trvale přítomné. Nicméně nechyběl ani strach z nemocí, či nevysvětlitelných jevů a katastrof, konečně ani hledání viníků, což dokládají další stránky.

Historiografie každodennosti a historická antropologie, z nichž Nodl nejvíce těží, ukazují dějiny mužů, žen i dětí z různých sociálních vrstev, včetně jejich

běžných starostí či strastí. Míra odlišnosti spočívá pouze v tom, co dnes víme nebo zjistíme díky stavu zachování žánrově pestrých pramenů. Subjektivní názory Marina Nodla vystupují pak zvláště tam, kde středověk srovnává se současností a staví na tom metodikou koncepci, jež rezonuje již v názvu. Někdy ale jako by se osobitá metodika z celkové premisy vymkla do ne vždy dobře zdůvodněného srovnání se současností. Dědictví předcházejících časů můžeme totiž hledat prakticky ve všem či v kterékoli jiné době. Z hlediska opodstatnění této autorovy cesty a záměru bych také například úvodní studii zařadila na závěr, na místo doslovu. Neboť díky vřazení závěry a hodnocení zaznívají na počátku knihy a opakují se odkazy na to, co se čtenář teprve dočte, ale výsledek už má tušit. Přes některé výtky však soubor Nodlových studií představuje badatelsky i čtenářsky cenný výsledek. Širší čtenářské obci ukazuje mimo jiné i dnešní směřování historické vědy, která se předně věnuje dějinám všednodenních událostí, nebo dějinám myšlení.

Navíc si zde můžeme lépe uvědomit, že hledání domnělé historické skutečnosti je cestou dobrodružného poznávání nejen skrze historiografické texty (kroniky, listiny apod.), ale patří do něj nedílně hmotná kultura, umělecké předměty, próza a verše, byť je vše odvislé od interpretace jednoho každého z nás. Obecně vzato pak i ona subjektivní přítomnost autorského „já“ v odborném textu nepředstavuje zavádějící rovinu výsledku, ale dokládá nezbytný zápal pro věc, téma, který bývá hybatelem různých možností.

Dana Dvořáčková-Malá

Richard NĚMEC, Architektura – vláda – země. Rezidence Karla IV. v Praze a zemích Koruny české, Praha, Scriptorium 2015, 384s., ISBN: 978-80-88013-04-4.

Rozsáhlá, sličná kniha je výsledkem dlouhodobého zájmu autora o trochu „ztracené“ stavební podniky Karla IV. realizované na půdě tzv. vedlejších zemí Koruny království českého. Jde o dizertační práci obhájenu na filozofické fakultě freiburské univerzity (Albert-Ludwigs-Universität Freiburg im Breisgau) v roce 2011. Recenze se týká českého překladu publikace, který pořídil Tomáš Rataj.

Hodnocení zkoumaných architektonických děl autor vede především z pozice kunsthistorika, což zpětně může upozornit historiky na některé málo reflektované souvislosti v otázkách zkoumání vládní praxe, fungování dvora, potřeb jeho zázemí a též k otázce pojmu rezidence, který je v knize používán ve velmi širokém slova smyslu, v podstatě jako synonymum pro jakoukoliv stavbu reprezentující Karla IV. jako panovníka. Hlavní směr a přínos své studie R. Němec vidí ve využití „metodologického konceptu centrum versus periferie a s ním spojeném kulturním transferu a přenosu stylových forem“. Následující recenze je ale psána z pozice historika, kterému mohou zůstat některé kunsthistorické finesy utajeny, či je náležitě nedocenění a nezhodnotí, budiž tudíž také tak brána.

Je škoda, že úvodní pasáž, v níž si autor vymezil historický prostor svého studia, vyznívá poněkud nesourodě. Uvádí sice zásadní otázky a studie, které se týkají vymezení pojmu středověký stát, dvůr a rezidence v jejich interaktivním vztahu, ale vlastní pojetí dnes již relativizovaného pojmu rezidence jasně nevymezuje, ani nedefinuje. I při velmi volném pojetí rezidence za ni dle mého soudu nelze považovat např. Mýlau nebo Oybin/ Ojvín. Autor naznačil i letmou charakteristiku České koruny, v níž se ale dopustil některých nepřesností či omylů. Např. v zákoníku *Majestas Carolina* není „tematizován poměr Čech – Říše“ (s. 15) a objekty v ní jmenované jako nezczizitelné, patřily do okruhu přímého panování českého krále, těžko tedy mohly vzbudit „u šlechtických majitelů lén prudký odpor“. Důvody nelibosti české šlechty vůči připravovanému zákoníku vycházely z jiných kořenů. Zástavu velké části hornofalckých držav v souvislosti s koupí Braniborska není zcela korektní označit za prodej (s. 16).

První oddíl svého výkladu autor věnuje Pražskému hradu, nespornému rezidenčnímu sídlu českých a za Lucemburků i římských panovníků. U přestavbě hradního paláce za Lucemburků autor záslužně spojil počátek stavebního ruchu s Janem Lucemburským, který podle Petra Žitavského „nechal roku 1336 stavět“ na Starém Městě a také na Hradě, ale zároveň dodává, že „ty domy, které se nyní stavějí na Hradě, začal dřívě markrabě Karel“. Je tudíž velmi obtížné postup úprav či výstavbu nových objektů konkretizovat. Jan zřejmě zamýšlel pražskou rezidenci upravit pro svou druhou manželku, která ale nakonec z Prahy utekla. Ani stavbě se moc nedařilo, protože Jan upadl v důsledek sporů s Ludvíkem Bavorskem a s bojem o Tyroly do hluboké finanční tísně. Přínosné jsou autorovy úvahy nad pořádáním slavností a ceremonií v kontextu prostoru hradního areálu,

k nimž je velmi málo písemných pramenů. R. Němec bere v potaz soudobé přestavby pařížského Palais de la Cité, papežského paláce v Avignonu a vrací se i k velkým stavbám Přemyslovců (Bezděz). Důležité je zastavení u případného vlivu pražského biskupa Jana IV. na přestavbu hradních budov (s. 65 poněkud zkreslující konstatování suspendace Jana IV. z Dražic kvůli „sporu s dominikány“), Z. Hledíková došla v tomto směru k závěru, že biskup ustoupil ambicím, včetně stavebních, mladému Karlovi a soustředil se na vlastní stavební podniky (palác na Malé Straně, Roudnice n. L.). Přestože Praha za Karla IV. jistě doznala značných změn a byla vědomě budována jako reprezentativní i plně funkční centrum lucemburské moci, nebyla Karlem „povyšena na lucemburské hlavní sídlo“, neboť Prahu vnímal i král Jan, byť v posledních letech svého života více pobýval v Lucembursku. S uplatněním historismu při koncipování přestavby Hradu lze s autorem jen souhlasit, stejně jako s jím zdůrazňovaným vizuálním efektem na vysoké ostrožně stojících budov, jenž měl tlumočit mocenskou sílu panovníka. V této souvislosti autor připomíná Karlovy zkušenosti z rodového sídla v Lucemburku i z pobytu v Itálii. Trochu bych se obávala pojmu „státotvorná architektura“ (s. 85), symbol státu ano, ale nikoliv jeho tvoření.

Dalších kapitoly autor věnuje sídlům, která nechal Karel IV. vybudovat na různých místech zemí tvořících Korunu království českého. Možnosti jejich rozboru a interpretace je dán alespoň elementárním stavem zachování, byť autor připomíná i některé již dlouhodobě neexistující stavby ve správních centrech jednotlivých korunních zemí. Ne vždy však autor zohledňuje a vysvětluje různé poslání probíraných architektonických památek.

Přehled významných Karlových staveb v korunních zemích zahajuje R. Němec rozbořem hradu v městě Laufu nad řekou Pegnitz. Především je stručně nastíněna okolnost získání hornofalckého zboží Karlem IV. až po vydání inkorporační listiny 5. dubna 1355. Jako historik si nemohu odpustit drobné prohřešky, např.: inkorporace nemusela být zpětně datována, mohla být vyhotovena před datem korunovace (týž den je datováno cca 20 listin); výčet českých držav není v naraci této listiny, ale v její dispozici; právo „de non evocando“ a „de non appellando“ nezakládá právní nárok neoddělitelnosti území, ale jde o jurisdikční vymezení; není mi jasné, proč autor mluví o „zplnomocněném vysokém úředníkově“, když následně uvádí standardní titul hejtmána pro úřad králova zástupce, jmenovaného i v ostatních zemích, jež podléhaly pod bezprostřední pravomoc

krále. Následuje architektonický rozbor hradu, v jehož dispozici autor hledá paralely s Karlštejnem, tvaroslovně též s chrámem sv. Víta. Zamýšlí se také nad stále diskutovaným programem tzv. erbovního sálu i nad datací jeho výzdoby. Pozastavuje se nad absencí erbu Dětricha z Portic, který byl sice Karlovým rádcem, ale zároveň mindenským biskupem a od r. 1361 arcibiskupem magdeburským, nehodil se tudíž do celkové koncepce výzdoby, která zdůrazňuje země České koruny, biskupství ležící na jejím území a dále především českou šlechtu jako oporu moci českého krále. Právem však podotýká, že na žádném jiném z Karlových hradů se nenachází erbovní síň srovnatelná s Laufem. Co se týče datace koncepce výzdoby erbovní síně, jsem za jedno s autorem v tom smyslu, že byla vytvořena dříve než v roce 1361, kam ji klade V. Růžek (ostatně tento názor jsem též publikovala). Nesouhlasím však s interpretací prázdných štítů v Laufu srovnatelných s erby na stránkách tzv. Balduinea. Jsem přesvědčena, že štíty v Laufu byly vytvořeny později, bez pochopení původního smyslu výzdoby.

Nazývat hrad v Laufu rezidencí, což se v textu opakovaně objevuje, je dle mého názoru problematické. I kdybychom připustili širší pojetí rezidence a počítali bychom mezi ně i správní centra korunních zemí, pak ani v tomto případě by mezi ně nepatřil Lauf, ale Sulzbach. V tomto městě úřadoval hejtman a trvale pracovala kancelář a také v něm Karel opakovaně pobýval – častěji a déle než na Laufu. Bezesporu však hrad v Laufu splňoval reprezentační funkci a skutečně také byl demonstrací moci českého krále a mohl tudíž být vnímán jako pandán k Sulzbachu.

Velkou pozornost R. Němec věnuje u nás méně známému, nicméně velmi zajímavému hradu Mylau, ležícímu v tzv. Vogtlandu, nedaleko města Reichenbach. Hrad byl mnohokrát představován, a tak je obtížné stanovit jednotlivé etapy jeho výstavby ve 14. století. R. Němec předpokládá, že hlavní stavbu prováděli Reussové z Plavna, což je pravděpodobné. Nicméně není pravda, že Jindřich III. z Plavna obdržel panství od Karla IV. po druhé vogtlandské válce jako říšské léno, ale dostal ho jako české léno, jinak by celá transakce ztrácela smysl. Proto také může být Mylau jmenováno mezi zbožím patřícím k České koruně v listině míšeňských Wettinů z roku 1372. Autor však má pravdu, že k nějaké změně v majetkoprávním vztahu českého krále k Mylau mohlo dojít, když zde Karel jmenoval svého hejtmana. Dále se pak zabývá rekonstrukcí značně poničeného reliéfu českého lva a torzu sochy sv. Václava nad vstupní branou, již připisuje

sv. Václavu. Důkazy pro tuto interpretaci hledá v širokém srovnání s obdobnými symboly české moci v jiných korunních zemích a v širším kontextu se zamýšlí nad symbolikou českého středověkého státu a úlohou sv. Václava v ní. Ne zcela srozumitelně mi zní tvrzení, že: „Rezidencev Mylau se v procesu konzolidace českého soustátí stala médiem a inscenační plochou státní moci ... císaři byly tyto prostředky k dispozici jako média vyjadřující jeho nároky na politickou reprezentaci.“

Další pasáž knihy tvoří zastavení u Karlem iniciovaných staveb na Žitavsku, které leželo na hranici Českého království, k němuž se území, včetně města Žitavy počítalo až do prvního desetiletí 15. století a k Horní Lužici se přidalo až po vypuknutí husitských válek. Hlubší zamýšlení nad funkcí a podobou hradu Neuhaus-Karlsfried lze jen přivítat, včetně srovnání jeho dispozice s obdobnými situacemi v dnešním Švýcarsku. Postrádám ale důkazy pro tvrzení, že šlo o sídlo fojta. Proč by měl úřadovat v hlubokých lesích? Na tuto otázku neodpovídá ani poz. 803 na s. 206, která nepřináší důkaz pro tvrzení, že celní hrad Neuhaus sloužil „prokazatelně jako rezidence žitavských fojtů“. Cenné je rozvedení informací o Karlově domě v Žitavě, byť jeho existence není neznámá. Karlův pobyt v Žitavě lze doložit zde datovanými listinami vícekrát, navíc musíme počítat s tím, že na panovníkově cestě do Lužic či dále do Braniborska byla Žitava místem, kde se svým doprovodem téměř s jistotou přenocoval. Zda byl Karlův rádce a finančník Dětrich z Portic concepteuem výstavy tohoto domu, bych poněkud pochybovala. V této souvislosti je třeba připomenout i Karlův dům ve Zhořelci a výstavbu paláce ve Vratislavi – obě tyto stavby, stejně jako dům v Žitavě, zmizely v podstatě beze stopy. Velký prostor R. Němec věnoval stavbám na Ojvíně. Není pochyb o tom, že si ojvínský komplex zaslouží pozornost, ani o tom, že vešel v širší povědomost právě díky autorovým studiím. Jen mám stále problém s pojmem rezidence, souhlasím sice s politicko-reprezentativní funkcí Oybyna, jen bych ho asi spíše chápala jako vyjádření sepětí světské panovnické sféry s jejím duchovním rozměrem, tj. hradu s klášterem. Jemu a především klášternímu kostelu R. Němec věnoval samostatnou kapitolu. Rozsáhlý rozbor architektury kostela i jednotlivých prvků stavby je nepochybně zajímavý, stejně jako jeho vřazení mezi jiné karlovske stavby a srovnání s nimi. Autor rozlišuje dvě stavební etapy v jeho výstavbě, druhou, mladší přiřazuje k reprezentativnímu typu staveb dvorského okruhu. Popírá však častěji vyslovanou domněnku, že jde o „parlé-

řovskou“ stavbu, ale připisuje ji jednomu (?) z mistrů vyškolených v dvorské stavební huti (kostel byl vysvěcen v roce 1384).

Poslední kapitolu své obsáhlé knihy věnoval R. Němec k braniborskému Tangermünde. Pohnutky k výstavbě nového sídla v městě na soutoku Labe s řekou Tanger autor – v souladu s většinou dosavadní literatury – vidí především v zájmu Karla IV. jako císaře, což mimo jiné dokládá konáním slavnostní říšského dvora v roce 1374, tj. v době, kdy ještě zdaleka nemohl být hrad vystavěn a vyzdoben (Braniborsko Karel získal v srpnu 1373 a převedl ho na syny). Domnívám se, že Karel IV. v Tangermünde budoval v první řadě sídlo pro svého syna Zikmunda jako markraběte braniborského, čemuž by nasvědčovaly i zde činné úřady a v podstatě tomu odpovídá i následující autorův text, včetně názvu jedné podkapitoly „Výtvarné normy kurfiřtské rezidence“ (s. 292). Nepopíratelný je ale i Karlův osobní zájem o toto sídlo projevující se i v jeho častých a dlouhých návštěvách Tangermünde. Zajímavá i inspirativní je autorova interpretace výmalby hlavního sálu hradu, zničeného již za třicetileté války. Ikonografii výzdoby známe pouze z popisu z 16. století a nelze tudíž určit, zda byla dokončena za Karla IV., nebo dotvořená až za doby Jošta Moravského, který měl Braniborsko od roku 1388 v zástavě a od 1397 ho pak držel jako Václavem IV. řádně ustavený markrabě braniborský. Jen na okraj: Dětřich z Portic byl jedním ze správců markrabství v době, kdy ještě nepatřilo pod vládu Lucemburků, zemřel již v roce 1367. Jeho funkce tudíž byla poněkud jiného charakteru než působnost Petra z Opolí, s nímž ho autor srovnává. Karel ve správní struktuře Braniborska navazoval na předchozí zvyklosti, pouze do nejvyšších úřadů dosazoval sobě blízké a spolehlivé osoby (ostatně jako i v ostatních korunních zemích). Autor má sice pravdu, že listina z 29. června 1374 svým obsahem odpovídá inkorporačním listinám, ale skutečnou inkorporací není již proto, že je vydána německy, nikoliv latinsky.

Některá autorova hodnocení se mi jeví poněkud přeteoretizovaná, či křečovitá (karlovska architektura označená jako „kulturně historická kategorie“, či stavební díla chápaná „jako pramen pro vývoj dynastické sebe prezentace a jako prostředek inscenace legitimního státu, též jako inscenace jednotlivce: metafora panovníka“). Z textu, včetně jeho závěru, se zdá, že autor stále kolísá mezi pojetím říšským neboli císařským a lucembursko-korunním. O propojení Karlovy říšské a „české“ politiky samozřejmě není pochyb, stejně tak o příslušnosti České

koruny k říši, ale koncept budování Koruny království českého i iniciace probíraných staveb primárně souvisí s lucemburskou dynastickou politikou vázanou na České království i Karlovou představou „věčného“ trvání České koruny bez ohledu na konkrétní osobu či dynastickou příslušnost budoucích českých králů. V titulu knihy na mnoha místech textu to autor v podstatě i říká, ale jinde svými vlastními výroky toto tvrzení relativizuje (v závěru např. výrokem, že Karel IV. – ve všech svých funkcích – svou stavební činností „navenek reprodukoval říšskou ideu“). Jakékoliv krátké citace by zde byly vytržením z kontextu nebo by zabraly příliš prostoru k polemice (jako např. v závěru uvedené tvrzení, že: „Delegovaný concepteur, který fungoval jako kontrolní disponent zprostředkovaného obrazu moci, měl vyzdvihovat a do dané společnosti přenášet králem a císařem určenou identitu.“ – lze identitu určit?).

Knihy je provázána množstvím skvostných ilustrací, mnohdy málo známých nebo zcela nově v české literatuře použitých. Stejně tak je obsáhlé spektrum uvedených pramenů a literatury.

Zvolené téma je nepochybně zajímavé i nosné. Je jen škoda, že se autor více neopřel o historická fakta a publikovaná zjištění. Základní motto propojení říšské a české mocenské linie je samozřejmě v pořádku a již poměrně dlouho se o něm v historické literatuře nepochybuje, ale v případě reprezentativních sídel v českých korunních zemích patrně nebyl tím určujícím impulzem.

Lenka Bobková

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AČ	Archiv český
AFP	Archivum Fratrum Praedicatorum
ARBI	Acta reformationem Bohemicam illustrantia
AUC–HUCP	Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis
AUF	Akta Jednoty bratrské
BiblStrah	Bibliotheca Strahoviensis
ČČH	Český časopis historický
ČČM	Časopis českého muzea
ČNM	Časopis Národního muzea
FRA	Fontes rerum Austriacarum
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
Knihopis	Knihopis českých a slovenských tisků
LE	Libri erectionum archidioecesis Pragensis
LF	Listy filologické
MGH	Monumenta Germaniae Historica
MHUP	Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis
PL	Patrologia latina
RBM	Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
SMB	Studia Mediaevalia Bohemica

AUTOŘI ČLÁNKŮ A STUDIÍ

PhDr. Lenka Blechová, Ph.D.

Historický ústav AV ČR

blechova@hiu.cas.cz

PhDr. Dana Dvořáčková-Malá, Ph.D.

Historický ústav AV ČR

dvorackova@hiu.cas.cz

PhDr. Mlada Holá, Ph.D.

Katedra pomocných věd historických a archivního studia

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

mlastep@seznam.cz

PhDr. Martin Holý, Ph.D.

Historický ústav AV ČR

mholy9@gmail.com

Mgr. Jindřich Marek, Ph.D.

Oddělení rukopisů a starých tisků

Národní knihovna ČR

Jindrich.Marek@nkp.cz

REDAKČNÍ POKYNY AUTORŮM

Otištěním svého příspěvku (studie, recenze, zprávy, diskusního příspěvku) v časopisu *Mediaevalia Historica Bohemica* dává autor souhlas rovněž k jeho elektronické publikaci.

Metadata a texty budou zpřístupněny

- a) na internetových stránkách projektu Digitální knihovny AV ČR (<http://www.lib.cas.cz/cs/digitalni-knihovna-av-cr>). Digitalizované plnotextové dokumenty, podléhající ochranné lhůtě autorského zákona, jsou dostupné pouze v Knihovně Akademie věd ČR
- b) na internetové stránce Historického ústavu AV ČR v ikoně Nakladatelství ve formátu pdf, a to od ročníku 2012 vždy po uplynutí 1,5 roku od vydání příslušného čísla
- c) recenze a anotace budou od ročníku 2012 zasílány v elektronické podobě na internetový portál Recensio.net (<http://www.recensio.net/front-page>)

Žádáme autory, kteří v rámci svých studií počítají s obrazovými přílohami, aby redakci zaslali rovněž prohlášení o vlastnictví reprodukčních práv k jejich tištěné i elektronické publikaci.

Při přípravě studií pro MHB respektujte následující citační pravidla:

ZKRATKY

Všechna čísla MHB obsahují seznam použitých zkratk. Názvy časopisů, edičních řad či případně knihoven/archivů tedy uvádějte v jejich zkrácené formě. Prosíme zároveň autory, aby ke své studii vždy připojili soupis užitých zkratk s rozepsanými názvy. Odkaz na vydavatele pramene či sborníku se redakce rozhodla sjednotit pod zkratkou ed. uvedenou vždy v závorce za jménem.

MONOGRAFIE

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), místo a datum vydání:

Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034–1197)*, Praha 1913.

Marie BLÁHOVÁ – Jan FROLÍK – Naďa PROFANTOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české I*, Praha 1999.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 1068.

M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny I*, s. 120.

STUDIE VE SBORNÍKU

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), in: název sborníku, (pokud se uvádí, pak řada, v jejímž rámci sborník vyšel), jméno a příjmení vydavatele, místo a datum vydání:

Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách. Několik úvah a podnětů*, in: Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století, Korunní země v dějinách Českého státu 3, Lenka Bobková – Jana Konvičná (ed.), Praha 2007, s. 91–111.

Otto Gerhard OEXLE, *Welfische Memoria. Zugleich ein Beitrag über adelige Hausüberlieferung und die Kriterien ihrer Erforschung*, in: Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter, Wolfenbütteler MittelalterStudien 7, Bernd Schneidmüller (ed.), Wiesbaden 1995, s. 62–95.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

I. HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách*, s. 99–100.

O. G. OEXLE, *Welfische Memoria*, s. 65.

V případě odkazu na další článek z již citovaného sborníku užití zkrácenou citaci:

Lenka BOBKOVÁ, *Rezidenční a správní centra v zemích Koruny české za vlády Lucemburků*, in: Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století, s. 23–48.

Joachim EHLERS, *Der Hof Heinrichs des Löwen*, in: *Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter*, s. 43–59.

STUDIE V PERIODIKU

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), zkratka periodika a ročník, rok vydání:

Barbara KRZEMIEŃSKA – Dušan TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10.–11. století)*, ČČH 27, 1979, s. 113–130.

Robert NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí hradu a zámku*, MHB 7, 2000, s. 191–199.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

B. KRZEMIEŃSKA – D. TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy*, s. 115.

R. NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí*, s. 192.

NARATIVNÍ A ÚŘEDNÍ PRAMENY NEDIPLOMATICKÉ POVAHY

První citace rozepsaná – název citovaného pramene (kurzivou), zkratka ediční řady, editor, místo a datum vydání:

Petra Žitavského Kronika Zbraslavská, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884.

Rejstříky městské sbírky jihlavské z let 1425–1442, 1–2, AČ XL/1–2, František Hoffmann (ed.), Jihlava – Praha 2004.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

Petra Žitavského Kronika Zbraslavská, s. 38.

Rejstříky městské sbírky jihlavské, zde 1, s. 87.

DIPLOMATICKÉ PRAMENY

První citace rozepsaná – zkratka ediční řady, editor, místo a datum vydání:

CDB I, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1907, č. 246, s. 216–218.

CDB V/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (ed.), Praha 1974, č. 168, s. 269.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

CDB I, č. 276, s. 244–246.

CDB V/1, č. 167, s. 266–268.

V případě opakovaných odkazů na jména autorů či publikace užívejte zájmenné tvary EADEM, IDEM, Ibidem.

Své studie, dotazy či komentáře zasílejte na adresu mhb@hiu.cas.cz, součástí dodaného článku musí být resumé, krátký abstrakt a klíčová slova. Rozsah článků by neměl překročit 40 stran (dle úzu: písmo Times New Roman – velikost 14, řádkování 1,5; v poznámkách pod čarou Times New Roman – velikost 12, řádkování jednoduché). Větší rozsah studie je třeba předem dojednat s redakcí.

OBSAH

I. Studie

- Lenka Blechová Knížecí zrcadla v českých zemích
ve vrcholném a pozdním středověku 7
*Princely mirrors in the Czech Lands
in the High and Late Middle Ages*
- Dana Dvořáčková-Malá Literární prameny o dětech a pro děti.
Příspěvek ke komparaci historiografic-
kých pramenů a literatury středověku
v českých zemích 35
*Literary sources on children and for
children. A paper on the comparison of the
historiographic sources and the literature
of the Middle Ages in the Czech lands*
- Eva Doležalová Dítě a církev ve středověku 75
Child and the Church in the Middle Ages
- Mlada Holá –
Martin Holý Středověké studijní nadace v Čechách 87
*The educational foundations in medieval
Bohemia*
- Jindřich Marek Polemické spisy Václava Korandy mladší-
ho proti papeži a představitelům katolické
strany v Čechách 111
*Václav Koranda the Younger and his
polemical treatises against the Pope
and the representatives of the Catholic
Party in Bohemia*

II. Literatura

Jean FLORI, Eleonora Akvitánská. Vzpurná královna, Praha 2014 (<i>Jitka Friedlová</i>)	159
Oldřich z Etzenbachu, Vilém ze země Slovanů. Epos z konce přemyslovského věku, překlad, úvodní studie, komentáře Dana Dvořáčková-Malá, Praha 2015 (<i>Anna Košátková</i>)	161
Martin Nodl, Středověk v nás, Praha 2015 (<i>Dana Dvořáčková-Malá</i>)	165
Richard NĚMEC, Architektura – vláda – země. Rezidence Karla IV. v Praze a zemích Koruny české, Praha 2015 (<i>Lenka Bobková</i>)	169
<i>Soupis použitých zkratek</i>	177
<i>Autoři článků a studií</i>	179
<i>Redakční pokyny autorů</i>	181

Součástí časopisu *Mediaevalia Historica Bohemica* je řada *Supplementum*, v jejímž rámci již vyšla zvláštní tematická čísla periodika:

Dvory a rezidence ve středověku, MHB *Supplementum* 1, Dana Dvořáčková-Malá (ed.), Praha 2006, ISBN 80-7286-095-X, ISSN 0862-979X.

Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, MHB *Supplementum* 2, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008, ISBN 978-80-7286-134-7, ISSN 0862-979X.

Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech, MHB *Supplementum* 3, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2009, ISSN 0862-979X.

Mediaevalia Historica Bohemica (MHB). Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9. Vedoucí redaktor Jaroslav Boubín, výkonní redaktori Eva Doležalová, Jan Zelenka, odpovědný redaktor řady *Supplementum* Dana Dvořáčková-Malá (tel: +420 286 882 121, linka 246, e-mail: mhb@hiu.cas.cz). Hlavní distributor Kosmas.cz, Lublaňská 34, 120 00 Praha 2 (www.kosmas.cz). Jednotlivá čísla je možné objednat rovněž u vydavatele na tel.: +420 286 882 121, linka 230, e-mail: lukova@hiu.cas.cz nebo zakoupit v prodejnách Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Narodní 7, vše 110 00 Praha 1; www.academia.cz; www.academiabooks.com).

Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Toto číslo vyšlo v listopadu 2016, 1. vyd., Praha, Historický ústav AV ČR, v. v. i. – 188 s. – *Mediaevalia Historica Bohemica*, 19/1, ISSN 0862-979X.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE and CEJSH.